čeština doma a ve světě

ROČNÍK XV

ÚSTAV
ČESKÉHO
JAZYKA
A TEORIE
KOMUNIKACE
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, František Fröhlich,
Milan Jelínek, Zdena Palková, Vladimír Smetáček,
Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil

Redigují členové Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK
Robert Adam, Ivana Bozděchová, Alena Fidlerová, Eva Hošnová, Andrea Hudáková,
Karel Kučera, Alena Macurová, Petr Mareš, Eva Lehečková, Iva Nebeská,
Lenka Okrouhlíková, Jiří Rejzek, Lucie Saicová Římalová, Karel Šebesta, Jasňa Šlédrová,
JAN TÁBORSKÝ (výkonný redaktor), OLDŘICH ULIČNÝ (vedoucí redaktor),
Irena Vaňková, Šárka Zikánová

Redaktor čísla VÁCLAV LÁBUS

Fotografie VÁCLAV LÁBUS

Grafické zpracování Peter Balhar

Adresa redakce:
ÚČJTK FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Telefon: 221 619 210

ISSN 1210-9339

Cena výtisku je 60 Kč + 5% DPH

Objednávky vyřizuje ediční oddělení FF UK,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1,
tel. 221 619 298

Podávání novinových zásilek povolila
Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov. 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

Tento časopis vychází od r. 2005 s podporou
výzkumného záměru MŠMT č. MSM 0021620825.

ČEŠTINA DOMA A VE SVĚTĚ

TÉMA ČÍSLA: Onomastika I.

Na úvod aneb pár slov o jménech českých osad

Vlastní jména, představující zvláštní, „druhou" vrstvu slovní zásoby jazyka, mají kouzelnou moc přibližovat svět, který nás obklopuje. Dotvářejí nám jeho obraz, pomáhají jej lépe pochopit, orientovat se v něm, poznat jej. Vlastní jména mají ovšem také dar uchovávat obraz světa minulého, dávno zmizelého, ztraceného v nánosu staletého prachu.

Uvědomili jste si už například, kolik je ve starých jménech českých obcí, osad a vesniček skryto tisícileté moudrosti a pradávných zkušeností? Ale pohříchu také vzájemných rozepří a dávno zapomenutých roztržek. I proto bývají mnohá ze jmen nepříliš lichotivá. Posuďte sami: co nás asi tak může čekat v Hrdlořezích nebo Měcholupech? Oklikou bychom se pro jistotu měli vyhnout i Jedovarům. A co si teprve máme myslet o obyvatelích Hřešihlav nebo Neznabohů? A na pozoru by se měl poutník mít i v Konělupech a Kozolupech.

O stravovacích návycích našich předků vypovídají jména jako Hubojedy, Kozohlody nebo Mrchojedy. Lépe na tom jistě byli v Mlékojedech, Máslojedech, ale také v Masojedech nebo Srnojedech. A o pradávných obyvatelích také leccos odhalí taková jména, jako jsou Holohlavy, Křivoústy, Holovousy anebo Kratonohy.

Ale zdaleka ne všechna jména osad jsou srozumitelná hned na první pohled. Jen člověku alespoň trochu znalému praslovanštiny je jasné, co si o obyvatelích Všetat mysleli jejich sousedé z okolních vsí. „Tatь" totiž neznamenalo nic jiného než zloděj. Nepříliš dobrou pověst měly asi i Všelisy. „Lisa" označovala v praslovanštině lišku. Podobně záhadně nám mohou znít jména Kotopeky a Kotojedy. Co to ti naši předkové asi pekli a pojídali? Po chvilce pátrání zjistíme, že praslovanský základ „kotь" znamená kočka. No a hned je jasné, o jakou pochoutku se jedná. Ještě hůře na tom byli v Lubojedech: pro velkou bídu strouhali i kůru ze stromů – slovo „lubъ" označovalo právě kůru.

Ještě dlouho by se mohlo psát o jménech, o všech Kozlech, Pětikozlech a Bělokozlech. O vesnicích Všeň, Boseň, Rateň, Loučeň, Libeň. O všech těch Lhotách a Lhotkách, Újezdech, Týnech a Týncích, Žďárech a Žďárcích, Hradištích, Chlumcích a Starých a Nových Vsích. O Sovoluskách, Hracholuskách, Rakoluskách. O Železné, Lužné, Olešné, Dubičné, Deštné, Travné a Osečné. O Březí, Lipí, Bzí, Dubí, Smrčí. Nebo o Loučkách, Loukovičkách, Loukově, Loučné a Lučanech. Než dosti! Museli bychom stohy papíru popsat, abychom odhalili velkolepou krásu českých místních jmen v její celistvosti, jež spočívá v sepětí doby, krajiny a jejích obyvatel.

Václav Lábus

Onomastika, věda o vlastních jménech (propriích, onymech), se samozřejmě neomezuje jen na jména místní (jména lidských sídlišť, oikonyma), byť právě materiálová základna jmen českých obcí, zpracovaná Antonínem Profousem a doplněná Janem Svobodou a Vladimírem Šmilauerem, stála u zrodu české onomastiky. V letošním ročníku časopisu Čeština doma a ve světě, který je věnován vlastním jménům, představujeme onomastiku v celé její šíři. Číslo 1–2, které vám právě předkládáme, se zaměřuje na jména zeměpisná (toponyma), a z nich především na ta pomístní (anoikonyma). Číslo 3–4 se bude věnovat problematice antroponym (osobní jména) a chrématonym (jména výsledků lidské činnosti nezakotvená v krajině).

Věříme, že Vás onomastická Čeština doma a ve světě zaujme.

vl

O TOPONYMECH

Soupis pomístních jmen z území Čech a Slovník pomístních jmen v Čechách

Z podnětu prof. Vladimíra Šmilauera bylo v České republice přistoupeno k sepsání pomístních jmen žijících v povědomí lidí.

Proč se vůbec prof. V. Šmilauer počátkem 60. let 20. století tak zasazoval o shromáždění pomístních jmen? Odpovězme si jeho slovy: „Pomístní jména jsou výtvory lidové, mají cenu pro poznání hospodářského a společenského života. ... Tvoří podstatnou část národního slovníku. ...Tvoří nejpočetnější skupinu mezi jmény zeměpisnými. Právě pro svou početnost poskytují dostatečný materiál pro zkoumání slovníkově zeměpisná. Dnes obrovská většina z nich ztratila svou funkci: polní trati byly sloučeny a leckde se jen číslují, také v lesních odděleních se přechází k číslování. Vzniká z toho pro naši vědu naléhavý úkol, aby byl – ještě v poslední chvíli, pokud nevymřou pamětníci starých názvů – sebrán tento nesmírně důležitý materiál, když dosud přes různé pokusy a podněty k tomu nedošlo."[1] Nejen prof. V. Šmilauer, ale také prof. F. Cuřín zdůrazňoval potřebu „spojovat studium jmen místních se studiem jmen pomístních" a konstatoval, že toto „studium se neobejde bez rozsáhlého materiálu dobře sebraného a zmapovaného."

V r. 1962 bylo v Praze konstituováno onomastické pracoviště Slovanského ústavu ČSAV (v r. 1969 bylo převedeno jako onomastické oddělení do Ústavu pro jazyk český ČSAV), jehož úkolem se stalo a) shromáždění pomístních jmen žijících dosud v povědomí lidí, b) shromáždění pomístních jmen získaných dřívějšími pokusy o jejich sepsání a uložených v archivech a muzeích. Konečným cílem tohoto pracoviště mělo být zpracování pomístních jmen ve Slovníku pomístních jmen v Čechách. Cenné údaje zachycené v pomístních jménech se tím měly zpřístupnit nejen odborníkům, ale i zájemcům z laické veřejnosti.

V Čechách byl po přípravných pracích zahájen soupis pomístních jmen v r. 1963 a ukončen v r. 1980.[2] Převážnou část soupisů zpracovávali místní spolupracovníci doporučení tehdejšími místními národními výbory. V r. 1971

byly o spolupráci na soupisové akci požádány i tehdejší pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, Hradci Králové, Českých Budějovicích a Plzni. Pražská filosofická a pedagogická fakulta díky prof. V. Šmilauerovi, prof. F. Cuřínovi a později i prof. I. Luttererovi zadáváním některých diplomových a seminárních prací spolupracovala na soupisové akci již před rokem 1971. V Ústí nad Labem se do soupisové akce zapojili studenti pod vedením doc. M. Rackové a doc. L. Kuby, v Hradci Králové pod vedením doc. B. Dejmka, v Českých Budějovicích pod vedením dr. L. Pokorného a v Plzni pod vedením doc. J. Spala. Pod vedením prof. J. Uhlíře zpracovávali některé soupisy i studenti Střední lesnické a technické školy v Trutnově. Protože z některých míst se i přes několikerou korespondenci s příslušným MNV nepodařilo získat místního spolupracovníka pro vypracování soupisu pomístních jmen a soupis nevyhotovili ani studenti, počítalo se od r. 1976 s tím, že do takových obcí zajede pracovník onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český a přímo na místě s místními pamětníky soupis vypracuje. K. Oliva a L. Vorlová s tímto zpracováváním přímo v terénu započali, v r. 1978 nově nastoupivší normalizační ředitel J. Petr krátce po svém uvedení do funkce práce v terénu zarazil.[3] Ale přesto byly do konce r. 1980 vypracovány soupisy pomístních jmen z více než 86 % českých obcí a osad v Čechách, což představuje zhruba půl milionu dokladů pomístních jmen a jmen místních částí.[4]

Pro zpracování půlmilionového materiálu pomístních jmen do slovníku však pracovníci pražského onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český neměli žádný vzor, žádný takový slovník nebyl dosud ani v mezinárodním měřítku zpracován.

To, že půjde o slovník zcela jiného typu, než jsou slovníky apelativní, že tento slovník bude také odlišný od oikonymického Profousova slovníku místních jmen v Čechách, bylo všem zřejmé. Vyplývá to totiž z charakteru pomístních jmen.

Podívejme se tedy poněkud blíže na to, co jsou pomístní jména a co vše je v nich obsaženo.

Pomístní jména jsou vlastní jména neživých přírodních objektů a jevů na Zemi a těch člověkem vytvořených objektů, které nejsou určeny k obývání a jsou v krajině pevně fixovány.[5] Jsou to tedy názvy polí, luk, lesů, vyvýšenin a sníženin, cest, řek, potoků, rybníků, jezer, kaplí, trigonometrických bodů atd.

Pomístní jména jsou jedinečnými pojmenováními jedinečných objektů téhož druhu (*Ve Vostelčicích* jsou názvy polí), nebo různých druhů (název *Babylon* mají kopce, lesy, louky, pastvina, pole, zahrada). Na příslušný objekt jsou pevně vázána, zanikne-li pojmenovaný objekt, pomístní jméno buď také zanikne, nebo se stane pojmenováním objektu vzniklého na místě objektu zaniklého. Pomístní jména tím,

že a) mnohá z nich se od dávných dob nemění, že b) často přetrvávají i po zániku původního objektu, jsou svědectvím dřívějších poměrů přírodních, hospodářských, kulturních (pole *Na přísekách* jsou na místě lesa vymýceného mezi r. 1803–1839 (příseka = vysekání kusu lesa), les *V Žampachu* je na místě rybníka *Žampach* zrušeného před r. 1788, pozemky zvané *V Šestařích* jsou na místě vsi Všestary, která byla už před rokem 1543 zpola pustá, lesy *U Aldašína* leží v blízkosti kostela sv. Jiří lidově zvaného Aldašín (podle vsi Aldašín, která zanikla ve třicetileté válce a z níž se zachoval pouze kostel). Výzkum pomístních jmen přináší nové poznatky nejen pro jazykovědu, ale i pro další vědní obory (historii, geografii, archeologii, vlastivědu atd.).

Pomístní jména vznikají v určité době, jsou různého stáří. Některá jsou z dávných dob (jméno řeky *Ohře* je doloženo r. 805 ve znění *Agara*[6]), jiná vznikla v době nedávné (pomístní jména *U akátů*, *Akátí*, *Akátník*, *Akátovna*, *Akátská alej* nemohla být dána dříve než v 17. století, neboť strom akát byl do Evropy přivezen ze Severní Ameriky teprve počátkem 17. století).

Pomístní jména mají různou frekvenci. Jedno a totéž pomístní jméno může být z území Čech doloženo a) pouze jednou (*Ve vastržejích*), b) několikrát (pozemky zvané *Babčí*), c) mnohokrát (kopce, lesy, pastvina, pole jménem *Bučí*).

Pomístní jména doložená více než jednou se mohou vyskytovat a) po celých Čechách (lesy, louky, pastviny pole, vyvýšeniny pojmenované *Kalvárie*), nebo b) jen v určité části Čech, v určitém areálu (cesta, lesy, louky, pole zvané *Lipí* leží jižně od spojnice Kralovice – Jílové – Pelhřimov[7]).

Vlastní jméno dával objektům člověk za tím účelem, aby tyto objekty od sebe odlišil, aby se v terénu podle nich mohl orientovat. Pomístní jména jsou jazykovým ztvárněním poznávacích schopností člověka, jazykovým ztvárněním toho, jak pojmenovávatel daný objekt vnímal. Objekt pojmenoval buď přímo, nebo nepřímo. Přímé pojmenování dal podle znaku, který v době pojmenování pokládal za určující, rozhodující ap. Mohly to být přírodní poměry pojmenovávaného objektu (jeho poloha, vzdálenost, velikost, tvar, barva, stáří, složení půdy, charakter jeho terénu, rostlinstvo nebo zvířectvo na něm se vyskytující ap. – pole *Jitra krajní*, rybník *Rákosák*, les *Divina*), nebo poměry kulturní, tj. souvislost objektu s člověkem, s jeho majetnickými vztahy (pozemek *Na Kumpošce* byl pojmenován podle Kumpošta, který jej vlastnil před r. 1788), s prací a výtvory člověka (pole *U remonštangle* dostala název v polovině 19. století podle tyče, kterou byl signalizován trigonometrický bod pro jeho stanovení), s jeho duchovním životem (po cestách zvaných *Umrlčice* se ubíraly pohřební průvody). Při nepřímém

pojmenování dal pojmenovávatel jméno objektu podle polohy u objektu jiného, který mohl mít své vlastní jméno (pole *U Chocně*) nebo byl označen pouze apelativem (pole *Pod průhonem*).[8]

Pomístním jménem se mohlo stát buď apelativum, nebo vlastní jméno, a to a) přímo bez slovotvorné obměny (les *Habří*, rybník *Krčín* byl pojmenován po Jakubovi Krčínovi z Jelčan), b) slovotvornou obměnou příponami, předponami (louka *Adamice* dříve patřila Adamovi), c) složením (pole a louka *Kněževrch*), zkrácením (rybník *Asp*[9]).

Apelativa a vlastní jména, která se stala východiskem pro jména pomístní, jsou buď domácího původu (pole *U lipí*, pole *Na Novohradskýho* bylo pronajato od Novohradského), nebo převzatá cizí. Převzatá cizí apelativa a vlastní jména mohou být buď zdomácnělá (pozemky *Na hejcuku* ze středohornoněmeckého *eizuch* přejatého nejpozději v polovině 14. stol. a pro 19. stol. doloženého s významem „trativod"), nebo nezdomácnělá (skála *Bella Vista*).

Pomístní jména se v průběhu historického vývoje po jazykové stránce a) nemění, b) mění pravidelně v souvislosti se změnami, které probíhají v příslušném jazyce, c) mění nepravidelně, dochází k jejich komolení, přizpůsobování se okolním jménům ap. (louka *Na Nálezníkách* je na místě panského rybníka zvaného *Nálezek*).

Pomístní jména nebo jejich část mají podobu buď spisovnou, nebo nespisovnou. S nespisovnou podobou se u nich setkáme v a) hláskosloví (pole a louka *Na Benešouce*), b) v tvarosloví (pole *Pod vinicema*), c) v lexiku (*U merfánu* – merfán = modřín).

Protože pomístní jména pojmenovávají objekty a často i jejich vlastnosti, vyskytují se v nich ze slovních druhů nejčastěji substantiva (les *Habří*, pozemky *Amerika*) a substantivizovaná adjektiva (pole *Na zadním*, *Na Bartoňovým*), velmi často adjektiva (pole *Levý hona*), často číslovky (pole *U třetí kapličky*), řídce adverbia (*Na březině nahoře*), vzácně tvary slovesa (*Chraň Bože*), výjimečně zájmeno (*Na našem*). Hojné jsou v nich předložky, řídká je spojka *a* (stromy *Adam a Eva*).

Pokud jde o formální stránku, jsou pomístní jména pojmenováními buď a) jednoslovnými (pole *Lomenice*), nebo b) víceslovnými. Víceslovná pojmenování jsou bezpředložková (pole a louka *Zadní Lhota, Farská louka)* nebo předložková (pole *Nad urnovým hájem*[10]).

Shrňme si, co musí slovník pomístních jmen zachytit vzhledem k tomu, co je v pomístních jménech obsaženo.

Slovník pomístních jmen musí zaznamenat nejen konkrétní pomístní jména, ale také jejich lokalizaci a frekvenci, jejich vazbu na příslušný objekt, musí charakterizovat jejich jazykové ztvárnění a musí pomístní jména vyložit, pokud za pomoci dostupných pomůcek (pramenů, literatury, map atp.) vyložit jdou.

V l. 1978–1987 se v pražském onomastickém oddělení vypracovávala koncepce Slovníku pomístních jmen v Čechách a zpracovávaly se pokusné heslové stati z dosud neúplného materiálu pomístních jmen získaných jejich soupisem v letech 1963–1980. U zrodu prací na Slovníku pomístních jmen v Čechách stál koncem 70. a na začátku 80. let 20. století prof. Šmilauer. Ten svými radami a připomínkami usměrňoval vypracovávání koncepce Slovníku, účastnil se pracovních diskusí onomastického oddělení, velmi pečlivě pročítal pokusné heslové stati a opatřoval je cennými doplňky a dodatky. Jeho devítistránkový elaborát z března 1981 nazvaný „Zkušenosti z revize prvních zpracovaných pomístních jmen v Čechách" začíná slovy „Mám štěstí, že ještě mohu zachytit počátky zpracování Slovníku pomístních jmen v Čechách..." a končí slovy „práce na výkladu pomístních jmen je velmi krásná, ale také obtížná a namáhavá."

V r. 1987 tehdejší ředitel Ústavu pro jazyk český prof. Petr práce na Slovníku zcela bezdůvodně a neopodstatněně zastavil a onomastiku zařadil mezi útlumové obory. V r. 1990 odborná komise, která posuzovala a hodnotila pracovní náplň Ústavu pro jazyk český ČSAV, konstatovala nutnost obnovení prací na Slovníku pomístních jmen v Čechách a nutnost jeho vydání.[11]

Po ukončení prací na monografii „Pomístní jména v Čechách"[12] zahájilo v r. 1994 pražské onomastické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR práce na Slovníku pomístních jmen v Čechách. L. Olivová-Nezbedová vypracovala v průběhu r. 1994, na základě zkušeností získaných v l. 1978–1987 při předběžné textaci heslových statí, „Instrukce pro výstavbu heslové stati ve Slovníku pomístních jmen v Čechách". Při kompletaci materiálu pomístních jmen však docházelo ke zjišťování nových skutečností zachycených pomístními jmény a v českých jazykovědných příručkách dosud nezaznamenaných (např. tvoření adjektiv přivlastňovacích příponou -ův/-ova/-ovo z příjmení adjektivního původu – *Černova louka*, *Na Daleckovým*, *Krátkův rybníček*, *Šťastnova stráň* z příjmení Černý, Dalecký, Krátký, Šťastný,[13] tvoření apelativních adjektiv příponou -í z obecných pojmenování rostlin – pole *Za Bučí horou*, les *Jalovčí vrch*, pole *Březí hora*[14]). Na základě těchto nových zjištění o charakteru pomístních jmen a na základě připomínek z porad onomastického pracoviště a připomínek recenzenta univ. prof. dr. I. Lutterera, CSc., L. Olivová-Nezbedová tyto „Instrukce" dále doplňovala a zpřesňovala.[15]

Z charakteru pomístních jmen z území Čech vyplynulo, že heslové stati jsou ve Slovníku pomístních jmen v Čechách dvojího druhu, a to v závislosti na počtu dokladů pomístních jmen. Při větším počtu dokladů není totiž možno každý doklad slovně lokalizovat, lokalizace při větším počtu dokladů je zachycena na mapce Čech. Kromě toho je třeba u víceslovných pomístních jmen samostatně zpracovat každou autosémantickou lexikální jednotku vyskytující se v pomístním jménu.

Heslová stať má pět oddílů a v jejím závěru uvedenou zkratku autora heslové stati. V závislosti na počtu dokladů pomístních jmen je odchylné uvedení údajů za heslovým slovem a údajů u dokladů pomístních jmen.

Heslové slovo je v nominativu psané verzálkami (pod jedním heslovým slovem se uvádějí pomístní jména vzniklá ze stejně znějících apelativ i vlastních jmen), za ním je uvedena jeho **frekvence** a **gramatická charakteristika heslového slova.** U pomístních jmen s větším počtem dokladů (5–10 a více)[16] následuje za gramatickou charakteristikou ještě **lokalizace** heslového slova slovně (např. „celočeské") a odkazem na mapu. Poté následují oddíly 1 – 5.

V oddílu 1 **Doklady pomístních jmen** jsou doklady rozčleněné na část **a) bezpředložkové doklady** a část **b) předložkové doklady.** U pomístních jmen s malým počtem dokladů (nejvýše do deseti dokladů) je za každým pomístním jménem uvedena jeho **lokalizace** pomocí zkratky sídla bývalého soudního okresu a vlastního jména obce či osady, v jejímž soupisu je pomístní jméno uvedeno, u pomístních jmen s větším počtem dokladů je u každého stejně znějícího dokladu uvedena jeho **frekvence**. Do tohoto oddílu se uvádějí také historické doklady, pokud je lze zjistit.

Dalším oddílem je oddíl 2 **Objekty pojmenované pomístními jmény**, a to objekty pojmenované pomístními jmény **a) bezpředložkovými, b) předložkovými** vždy s udáním frekvence za každým druhem objektu.

Oddíl 3 **Výklad** vždy začíná údajem, **jak pomístní jméno nebo jeho část**[17] **vzniklo** (tj. zda jde o vznik z apelativa nebo vlastního jména) a **jak je slovotvorně utvářeno.** Následuje určení **motivace**, pokud ji je možno stanovit. V tomto oddílu se upozorňuje na pravidelné i netypické hláskové změny, na morfologické odchylky, na stáří jména (pokud je lze určit) ap.

V oddílu 4 **Místní jména** se uvádějí místní jména téhož znění jako pomístní jména.

V oddílu 5 jsou **u základních** heslových slov **uvedena všechna odvozená**

a složená heslová slova, u heslových slov **odvozených a složených** je v tomto oddílu **odkaz na heslové slovo základní**.

Výše bylo uvedeno, co vše je v pomístních jménech obsaženo, jaké údaje lze jejich výzkumem zjistit. Podívejme se nyní, jakým způsobem tyto charakteristické rysy pomístních jmen zaznamenává Slovník pomístních jmen v Čechách. Nejlépe nám to ukáže následující tabulka. V ní je v levém sloupci stručně uvedeno, co je v pomístních jménech obsaženo, v pravém sloupci je uvedena ta část heslové stati, ve které je to zachyceno. HS = heslové slovo, PJ = pomístní jméno, pl. = plurál, sg. = singulár.

Pomístní jména:	Ve Slovníku zachyceno:
jazykové znění	oddíl **1 a, b**
vázanost na objekt	oddíl **2 a, b**
výskyt na určitém místě v krajině	**lokalizace** za každým PJ (do 10 dokladů) nebo za **HS** (je-li 5–10 a více dokladů)
častost (frekvence) výskytu	**frekvence** za **HS**, za dokladem v oddílu **1 a, b**, za objektem v oddílu **2 a, b**
stáří	oddíl **1 a, b**, oddíl **3**
vznik z apelativ nebo z vlastních jmen, a to bez slovotvorné obměny, slovotvornou obměnou, složením, zkrácením	oddíl **3**, oddíl **5**
jazykové znění se buď nemění, nebo mění (pravidelně, nepravidelně)	oddíl **3**
původ buď domácí, nebo cizí (zdomácnělý, nezdomácnělý)	oddíl **3**
motivace – pojmenování přímé nebo nepřímé	**HS**[18], oddíl **1 a, b**, oddíl **2 a, b**, oddíl **3**
podoba buď spisovná, nebo nespisovná (v hláskosloví, tvarosloví, lexiku)	**HS**[19], oddíl **1 a, b**, oddíl **3**
slovní druhy	**gramatická charakteristika**
forma buď jednoslovná (v sg., pl.), nebo víceslovná (bezpředložková v sg., pl., předložková v sg., pl.)	**HS**[20], oddíl **1 a, b**, oddíl **2 a, b**, oddíl **3**
souvislost s místními jmény	oddíl **4**

Je třeba uvést, že práce na Slovníku pomístních jmen v Čechách zahájené na pražském onomastickém pracovišti v r. 1994 byly umožněny díky grantům Grantové agentury České republiky. Veškerý zhruba půlmilionový materiál pomístních jmen byl od r. 1995 postupně převáděn do elektronické podoby. Počítačový program pak umožnil automatické abecední uvedení dokladů pomístních jmen spolu s jejich lokalizací a frekvencí (pomístní jména s malým počtem dokladů), dokladů pomístních jmen s jejich frekvencí (pomístní jména s větším počtem dokladů), automatické abecední zaznamenání objektů pomístních jmen spolu s jejich frekvencí a z podstatné části automatické zpracování mapek se zákresem pomístních jmen s větším počtem dokladů.[21]

Po odchodu L. Olivové-Nezbedové do důchodu počátkem r. 2000 vedení grantů přidělovaných Grantovou agenturou České republiky na zpracovávání Slovníku pomístních jmen v Čechách převzala J. Matúšová. V souvislosti se zpracováváním dalších pomístních jmen a získáním dalších poznatků o nich došlo i k některým úpravám uvnitř jednotlivých oddílů heslového odstavce (přídavná jména přivlastňovací se neuvádějí jako samostatné podheslo, u pomístních jmen vzniklých z příjmení se vyčleňují doklady ze jména rodiny, historické doklady se uvádějí v oddílu 1 a ne v oddílu 3, na mapkách je frekvence vyznačena velikostí značky a nikoliv číslicí). Tyto odlišnosti lze snadno zjistit porovnáním statí „Výstavba heslové stati Slovníku"[22] a „Zásady zpracování slovníku".[23]

V r. 2000 vyšel Slovník pomístních jmen v Čechách, Úvodní svazek (Academia, Praha, 169 s., autorky Libuše Olivová-Nezbedová – Jitka Malenínská). Je v něm zaznamenána historie prací na tomto Slovníku a nutné předpoklady pro jeho zpracování, je uvedena charakteristika Slovníku a jeho materiálové základny, je popsána výstavba heslové stati Slovníku a to, jak jsou jazykovědná, historická a geografická fakta obsažená v pomístních jménech zpracována v heslové stati. Postup tohoto zpracování je předveden na vybraných heslových statích. Je pojednáno o využití počítače při vypracovávání heslových statí a popsán postup vytváření počítačové databáze pomístních jmen z území Čech. Součástí tohoto svazku je i rozsáhlý „Seznam pramenů a literatury" používaných při zpracování Slovníku, dále pak „Seznam zkratek a značek" a mapka Čech se zákresem orientačních bodů.

V r. 2005 vyšel Slovník pomístních jmen v Čechách, I (A), Academia, Praha, 109 s. (pod vedením Jany Matúšové zpracovali: Libuše Olivová-Nezbedová, Jitka Malenínská, Milan Harvalík, Martina Mackovičová). V tomto prvním svazku Slovníku jsou v heslových statích zpracována pomístní jména začínající písmenem A. V „Předmluvě" J. Matúšová stručně seznamuje se soupisem pomístních jmen,

na jehož základě bylo možno přistoupit ke zpracování pomístních jmen formou slovníku, zmiňuje se o onomastickém setkání s mezinárodní účastí, které svými podněty přispělo k vyjasnění některých otázek spjatých se zaměřením slovníku a jeho koncepcí. V kapitole „Návod k užívání slovníku a zásady jeho zpracování" seznamuje uživatele slovníku se způsobem zpracování pomístních jmen do heslových statí. V samostatných oddílech jsou potom ještě uvedeny „Zkratky pramenů a literatury" využitých v jednotlivých heslových statích, „Doplňky pramenů a literatury" a „Seznam zkratek a značek". Připojena je rovněž „Orientační mapa Čech".

V r. 2004 bylo dokončeno budování počítačové databáze pomístních jmen z území Čech a bylo možno se soustředit pouze na zpracovávání heslových statí.

V r. 2006 byl odevzdán do tisku druhý svazek Slovníku. Vyšel v lednu 2007: Slovník pomístních jmen v Čechách, II (B-Bau), Academia, Praha 2006, 164 s. (pod vedením Jany Matúšové zpracovali: Jitka Malenínská, Miriam Giger, Martina Hamplová, Pavel Štěpán, Martina Mackovičová[24]).

A je velmi potěšitelné, že začátkem roku 2007 bude odevzdán do tisku třetí svazek Slovníku pomístních jmen v Čechách se zpracovanými pomístními jmény začínajícími písmeny Bav-Bíd. Každoročně by pak měl být do tisku odevzdán další svazek Slovníku.

Přejme pracovníkům pražského onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., ničím nerušenou práci na Slovníku a případné personální posílení jejich kolektivu, které by umožnilo zrychlit vydávání tolik potřebného Slovníku pomístních jmen v Čechách.

Libuše Olivová-Nezbedová

Poznámky

[1] Viz „Zápis" z vystoupení prof. V. Šmilauera na schůzi Místopisné komise ČSAV a onomastické komise Čs. komitétu slavistů. *ZMK ČSAV*, 1963, roč. 4, s. 21. Týž. *Úvod do toponomastiky*. 2. vydání. Praha, 1966, s. 55.

[2] K tomu viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. *Soupis pomístních jmen na území Čech v letech 1963–1980*. In Olivová-Nezbedová, L.; Knappová, M.; Malenínská, J.; Matúšová, J., *Pomístní jména v Čechách, O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha, 1995, s. 35–51.

[3] O několik let později rovněž nepovolil tehdejšímu pracovníkovi onomastického oddělení P. Prokopovi pokračovat v přímém terénním výzkumu pomístních jmen z pohraničních oblastí. Tato pomístní jména měla být materiálovou základnou Prokopovy disertační práce.

[4] Jakým způsobem se soupis PJ zpracovával viz NEZBEDOVÁ, L. Pokyny k provedení úplného soupisu pomístních jmen. *ZMK ČSAV*, 1963, roč. 4, s. 24–36. Táž. Dodatky k „Pokynům k provedení soupisu pomístních

jmen. *ZMK ČSAV*, 1965, roč. 6, s. 332–339. Jména místních částí byla do soupisu zahrnuta proto, že mnohé zastavěné části obce přejímají velmi často pojmenování místa, na kterém byly vybudovány, tj. jménem místním se stává původní jméno pomístní.

[5] Viz SVOBODA, J.; ŠMILAUER, V.; OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L.; OLIVA, K.; WITKOWSKI, T. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *ZMK ČSAV*, 1973, roč. 14, s. 62.

[6] Viz I. LUTTERER; R. ŠRÁMEK. *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Havlíčkův Brod, Tobiáš 1997, s. 192.

[7] Viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L.; MALENÍNSKÁ, J. *Slovník pomístních jmen v Čechách*. Úvodní svazek. Praha: Academia, 2000, mapka na s. 123.

[8] Všechno to, co je po sémantické stránce v pomístních jménech zachyceno, viz Šmilauer, V. Třídič pomístních jmen. *ZMK ČSAV*, 1960, roč. 1, s. 149–171. Toto Šmilauerovo sémantické utřídění bylo s několika autorovými doplňky přetištěno s pozměněným názvem „Třídění pomístních jmen" v *ZMK ČSAV*, 1972, roč. 13, s. 171–204.

[9] Jméno rybníka je zkratkou ze slov „Abatia Sancti Pauli" – viz TEPLÝ, F. *Příspěvky k dějinám českého rybnikářství*. Praha, 1937, s. 100.

[10] Podrobnosti o tom, co vše je v pomístních jménech obsaženo, viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. *Pomístní jména v Čechách, jejich obecná charakteristika a jejich význam pro vědní obory*. In o. c. v pozn. 2.

[11] Podrobnosti o zpracovávání pokusných heslových statí, o předpokladech pro zpracovávání slovníku pomístních jmen, o zastavení prací na Slovníku pomístních jmen v Čechách viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. *Slovník pomístních jmen v Čechách a jeho zpracování za pomoci počítače*. In o. c. v pozn. 7, s. 22–26.

[12] Viz: In o. c. v pozn. 2.

[13] Viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. Pomístní jména typu Černova louka, Na Daleckovým apod. *ZMK ČSAV*, 1988, roč. 29, s. 224–225. Táž. Přídavná jména přivlastňovací tvořená příponou -ův z adjektivních příjmení. *NŘ*, 1993, roč. 76, s. 48–49.

[14] Viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. Místní jméno Dubí Hora a apelativní adjektiva tvořená příponou -í z obecných pojmenování rostlin, *Acta onomastica*, 1999–2000, roč. 40, s. 156–163.

[15] Podrobnosti o výstavbě heslové stati ve Slovníku pomístních jmen v Čechách viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. o. c. v pozn. 11, s. 30–43.

[16] Původní rozčlenění bylo: pomístní jména do pěti dokladů a pomístní jména s více než pěti doklady. S postupem prací na Slovníku se zjistilo, že je vhodnější hranici rozdílného zpracování nevymezovat tak striktně. Viz MATÚŠOVÁ, J. Návod k užívání slovníku a zásady jeho zpracování. In *Slovník pomístních jmen v Čechách I (A)*. Praha: Academia, 2005, s. 17.

[17] O část pomístního jména jde v případě víceslovných pomístních jmen, u nichž se zpracovává samostatně každá autosémantická složka.

[18] Pouze u nepřímých (tj. předložkových) pomístních jmen je heslové slovo v nominativu.

[19] Pouze u nespisovných dokladů pomístních jmen je třeba rekonstruovat spisovné heslové slovo v nominativu (*Časkouskej potok* – heslové slovo ČÁSTKOVSKÝ).

[20] Pouze u víceslovných předložkových pomístních jmen je pouze jedno jednoslovné heslové slovo v nominativu.

[21] Podrobnosti o budování počítačové databáze pomístních jmen viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. Počítačové zpracování Slovníku pomístních jmen v Čechách. *Acta onomastica*, 1995, roč. 36, s. 169–186. Táž. o. c. v pozn. 11, s. 43–50.

[22] Viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. o. c. v pozn. 11, s. 30–42.

[23] Viz MATÚŠOVÁ, J. Návod k užívání slovníku a zásady jeho zpracování. In o. c. v pozn. 16, s. 11–22.

[24] Ačkoliv je uveden šestičlenný autorský kolektiv, jde o práci na pouhé čtyři plné pracovní úvazky a nepatrný podíl práce jedné externistky.

Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*

1. Historie projektu

Anoikonyma – pomístní jména (PJ) – jsou v české onomastické terminologii názvy neobydlených objektů, zejména terénních útvarů, pozemků, vod, komunikací a různých orientačních bodů. Tradičně se k nim přiřazují ještě názvy samot a místních částí. PJ poskytují svědectví o dřívějších poměrech přírodních (*Borovina, Bahenec*), hospodářských (*Na vinohradě, Brtník* – označení pro místo /dnes pole/, kde se nacházely brtě, tj. sídla lesních včel v dutinách stromů), sociálních (*Pánsky padělke, Společnice*) a kulturních (*Čerti bahno, Kostelnica*), lze z nich vysledovat mj. dřívější sídelní poměry (*Cacovice* – pole poblíž dnes už zaniklé osady, *Bozatín* – pole /ve Velké nad Veličkou/ – na místě předpokládané vsi téhož jména) apod. Jsou tedy cenným pramenem nejen pro jazykovědu, ale i pro historii, geografii, přírodovědu a další vědní obory.

Na Moravě a ve Slezsku se začalo se soustavným sběrem pomístních jmen v r. 1965 (na území Čech se soupis PJ prováděl už od roku 1963); zorganizovala jej Místopisná komise ČSAV z podnětu V. Šmilauera.

Organizováním akce tu byl pověřen Fr. Matějek, tehdejší vědecký pracovník ÚJČ ČSAV, v r. 1969 převzal tento úkol R. Šrámek. Shromažďování materiálu probíhalo hlavně v letech1965–1989. Cílem bylo získat úplný soupis PJ z katastru každé obce té části Moravy a Slezska, která byla trvale a kompaktně osídlena obyvatelstvem české (na Českotěšínsku i polské) národnosti. Je třeba dodat, že materiál byl sbírán skutečně v hodině dvanácté: v důsledku kolektivizace, ale i nynějších výrazných změn v zemědělské výrobě a v životě vesnice vyšlo mnoho PJ z užívání, mnohá z nich zanikla; dnešní mladí lidé už je často neznají, neboť je nepotřebují.

Základní metodou sběru byla *soupisová anketa*. Do obcí zkoumaného území byly zaslány soupisové archy s návody, jak jména zapisovat a jak pořídit jednotnou mapovou dokumentaci. Soupis prováděli místní obyvatelé – dobrovolníci. Většinou pracovali zodpovědně, ba přímo s nadšením, třebaže šlo o práci náročnou, zdlouhavou a bez odměny: „Soupis jsem provedl poctivě dle svých schopností i znalosti věci, svědomitě a hlavně s radostí, abych tak písemně zachytil něco z naší minulosti a pro svoji rodnou obec to zachoval. Sám jsem pamětníkem toho, kolik těch pomístních názvů zaniklo." (Od dopisovatele z obce Okrouhlá, okr. Blansko.) Anketa byla v podstatě úspěšná a tam, odkud přišel materiál neúplný, byla v 70. a 80. letech opakována. Druhou metodou sběru byl *přímý terénní výzkum*.

Konal se v místech, odkud nebyl materiál získán soupisovou anketou. V terénu působili jednak pracovníci dialektologického oddělení v Brně (R. Šrámek, J. Balhar, J. Pleskalová, K. Fic), jednak posluchači onomastických seminářů pedagogických a zčásti i filozofických fakult v Brně, Ostravě a Olomouci. Třetím významným zdrojem jazykového materiálu byly *seminární a diplomové práce* studentů, které vznikaly zejména pod vedením R. Šrámka (od r. 1967 na FF v Brně, od r. 1972 také na PF v Ostravě a od r. 1975 na PF v Brně). Bylo tak napsáno 187 prací seminárních a diplomových a několik prací doktorských. Jejich promyšleným zadáváním se nejen systematicky doplňoval materiál, ale zároveň už se jimi prověřovaly metodologické koncepty lexikografického zpracování perspektivního slovníku pomístních jmen.

V r. 1971 byla zahájena částečná excerpce shromažďovaného materiálu s cílem vyzkoušet způsob řazení a druh slovníkového zpracování v katalozích. Zároveň se začaly formulovat zásady slovníkové excerpce PJ. Sběrem, tříděním a klasifikací anoikonymického materiálu a přípravou slovníku pomístních jmen byl pověřen R. Šrámek a později také J. Pleskalová. Jako příprava pro slovníkové zpracování byl materiál koncem 80. a počátkem 90. let uspořádán do několika katalogů: *katalogu abecedního, katalogu onymických objektů, katalogu lokálního a katalogu retrográdního.* Z nich je k dispozici úplný katalog abecední a lokální. (Všechny tyto lístkové katalogy vznikly v době před možnostmi interaktivního digitálního zpracování materiálu.)

Na základě abecedního katalogu vznikl *Heslář Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (zpracovali ho R. Šrámek a J. Pleskalová, zůstal v rukopisné formě), který obsahuje – v jazykově standardizované podobě – téměř 33 000 heslových slov budoucího slovníku. Heslář je průběžně doplňován a revidován. Byly rovněž vypracovány rejstříky ke Zpravodaji Místopisné komise ČSAV a následnému Onomastickému zpravodaji ČSAV; v těchto publikacích se totiž nachází řada příspěvků s výklady PJ, jichž lze při zpracování našeho slovníku využít. Po odchodu prof. Šrámka a prof. Pleskalové z akademického pracoviště na Pedagogickou a Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity byly práce na slovníku zastaveny: prioritou pracoviště se stalo dokončení pětisvazkového *Českého jazykového atlasu* (ČJA).

Po splnění tohoto úkolu v r. 2005 získalo brněnské dialektologické pracoviště grant s cílem převést korpus anoikonym Moravy a Slezska do digitální formy a paralelně s tím vytvářet výchozí podobu *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (dále SPJMS). Všichni pracovníci oddělení mají dlouhodobé zkušenosti se zpracováváním onomastického materiálu, který byl zčásti pojat i do

uvedeného ČJA, a jsou pro práci na SPJMS teoreticky i prakticky vybaveni. Řada z nich absolvovala onomasticko-dialektologické semináře během studií na Filozofické a Pedagogické fakultě MU nebo se účastnila sběru PJ a jejich přepisu na kartotéční lístky. Nadto pracoviště významně těží z přímé spolupráce s R. Šrámkem a z konzultací s D. Šlosarem a J. Pleskalovou.

2. Slovníkové zpracování pomístních jmen

Excerpcí takto shromážděných pomístních jmen byl získán materiál, který obsahuje zhruba *225 000 kartotéčních záznamů* z téměř *96 %* obcí *zkoumaného území*. Ten představuje solidní bázi pro zpracování SPJMS. Jeho cílem je podat synchronní a celistvý obraz pomístního názvosloví Moravy a Slezska, a to ve dvojí podobě: klasické knižní a digitalizované.

Aby byl umožněn přístup širší odborné veřejnosti ke korpusu PJ, a bylo tak zprostředkováno jejich studium z nejrůznějších hledisek, převádí se bohatý jazykový materiál do digitální formy. Ve spolupráci s Fakultou informatiky Masarykovy univerzity v Brně byl speciálně pro *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* vyvinut program pro archivování a zpracování dat. Byl vytvořen funkční prototyp aplikace umožňující sběr dat o výskytech PJ, promítání těchto výskytů do map pomocí GIS, vyhledávání, třídění a jejich organizaci do slovníkových hesel. Velké úsilí bylo věnováno návrhu struktury zadávaných dat a rozhraní pro zadávání jednotlivých názvů do databáze a dále potom výsledné syntetizaci hesla ze zadaných dat.

Slovníková data jsou elektronicky uložena v databázovém systému komunikujícím pomocí rozhraní založeného na formátech XML. Ten umožní tvorbu dalších katalogů korpusu pomístních jmen, uspořádaných podle různých kritérií, např. katalogu lokálního (umožní rychlou orientaci v místním „mikrosystému" pomístních jmen), retrográdního (katalog názvotvorných prostředků včetně jejich frekvence), katalogu onymických objektů, na něž jsou PJ vztažena (poskytne informace o typech pojmenovávaných objektů, o pojmenovacích modelech a motivech a o strukturách jmen vázaných na určité objekty – např. PJ pro louky, studánky, osamocené stromy...) apod. a vyhledávání podle těchto kritérií. Dále systém umožní tvorbu elektronické verze slovníku na CD-ROM, vytvoření on-line (internetové) verze slovníku a jeho aplikací.

Při archivaci (digitalizaci) materiálu jsou uváděny jak gramatické údaje jednotlivých lexikálních jednotek, které vstupují do struktury PJ (slovní druh, u substantiv a adjektiv gramatický rod, číslo, pád), tak údaje o původu těchto lexémů (deapelativní a depropriální – ze jména osobního, místního nebo pomístního), v obecné

rovině se uvádí i vztahový model pojmenování. Vedle heslového slova ve standardizované podobě je uváděna rovněž skutečná nářeční realizace jména, byla-li zapsána. Bylo třeba promyslit zjednodušený zápis vhodný pro onomastickou potřebu a stanovit rozsah nářečních prvků pro zápis méně obvyklých dialektových forem. Registrovány jsou rovněž informace o stáří PJ, vlastnosti a tvaru pojmenovávaného objektu, uváděna je lidová etymologie, vyskytne-li se. U každého PJ je přirozeně evidována též lokalita, v níž se jméno vyskytuje (obec a zkratka okresu). Tyto údaje poskytují možnost tvorby map doplňujících hesla o informace o geografickém rozšíření PJ.

V první fázi grantového projektu byla prověřována nosnost připravovaného programu a probíhalo jeho zdokonalování. Do počítačového korpusu bylo zařazeno na 30 000 záznamů. Paralelně s ukládáním PJ do počítače vzniká také digitalizovaná výchozí podoba SPJMS. Předběžně už bylo zpracováno asi 700 hesel.

Digitalizace materiálu, má-li být co nejuniverzálnější, s sebou přináší i některé nové problémy, které je třeba vyřešit. Patří sem např. otázka, jak postihnout a seskupit některé obdobné sémantické vlastnosti zejména atributivních určení, otázka spojování hesel pro tzv. sdružená hesla typu BABYLON/BABYLÓN, BOUDKA/BUDKA apod. Pracovníci si uvědomují, že je ještě třeba promyslet zastoupení moravských nářečních forem ve SPJMS tak, aby toto dílo odráželo *jazykovou specifičnost* moravského a slezského pomístního názvosloví, ale aby zároveň dialektické formy neztěžovaly jeho percepci. Bude třeba rovněž dořešit formalizaci výstavby hesel a zjednodušenou transkripci nářečních dokladů. Je nezbytné domyslet vztah výkladových částí a částí materiálových, míru odkazů na starší literaturu a možnosti konfrontace moravského a českého onymického materiálu. Samostatným úkolem bude způsob představení různorodého jazykového materiálu na mapách.

Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku přispěje – vedle souběžného projektu, který už probíhá v Čechách – k završení jedné významné etapy vývoje soudobé české i slovanské onomastiky.

Milena Šipková

Literatura

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L.; KNAPPOVÁ, M.; MALENÍNSKÁ, J.; MATÚŠOVÁ, J. *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest.* Praha: Academia, 1995.
Slovník pomístních jmen v Čechách I (A). Praha: Academia, 2005.
MATĚJEK, F. K počátkům výzkumu pomístních jmen na Moravě. *ZMK* 1965, roč. 6, s. 218–219.

PLESKALOVÁ, J. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku.* Jinočany: H&H, 1992.
ŠRÁMEK, R.; PLESKALOVÁ, J.: *Heslář Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku.* Brno: ÚJČ, 1993 (rkp.).
ŠRÁMEK, R. Metodický návod k výstavbě diplomové nebo seminární práce z onomastiky. *ZMK*, 1974, roč. 15, s. 201–211.
ŠRÁMEK, R. Deset let onomastických seminářů v Brně a Ostravě, *ZMK*, 1976, roč. 17, s. 534–544.
ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky.* Brno: Masarykova univerzita, 1999.
Žádost o grant Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. Brno, 2005 (rkp.).

Poznámky

* Tento příspěvek vznikl na základě řešení grantového úkolu č. 405/05/2065 *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku.*

Berfle, Berflík, Benflík – ke starým německým přejímkám do češtiny*

Stopy bývalého soužití českého a německého etnika v Čechách představují mimo jiné pomístní jména (PJ, anoikonyma) německého původu. V češtině se po roce 1945 zachovala především v oblastech bývalého intenzivního česko-německého jazykového kontaktu, tedy zvláště v obcích s dříve poměrně vyrovnaným počtem českého a německého obyvatelstva. Mimo to však jednotlivá PJ nacházíme i na územích, která byla před rokem 1945 česká nebo která vykazovala jen velmi nepatrnou německou menšinu. I taková jména je třeba považovat za doklady historické přítomnosti německého obyvatelstva v určité oblasti/obci v určité době a za svědky dřívějších jazykových kontaktů.

Z časového hlediska náleží tato jména k rozdílným vrstvám. Některá z nich jsou poměrně mladá jako například PJ *V Aušnitě* (ve Srubech u Vysokého Mýta), které vychází z německého apelativa *Ausschnitt* zde ve významu ‚výřez, zářez' a označuje svah, který byl prokopán při stavbě železnice. Lze tedy předpokládat, že toto jméno pochází zhruba z druhé poloviny 19. století. Jméno *Na Baušteli* (< něm. *Baustelle* ‚staveniště') pro pole v Malolánském na Pardubicku je nepochybně starší, vzniklo však nejvýše v 18. století. Dnešní ves Malolánské (německy dříve Kleindorf) byla totiž založena německými osadníky ze Slezska v letech 1777–1778 na místě vysušeného rybníka Malolánský.[1] U mnohých jmen lze pak usuzovat na velmi vysoké stáří. Například jména rybníků *Bajgárek* (< *Weiher* ‚rybník' + deminutivní sufix *-ek*) v Libořezech u Jindřichova Hradce a ve Stříbrci u Třeboně[2] byla zaznamenána v obcích, ve kterých dostupné materiály dokládají od 19. stol. jen české obyvatelstvo.[3] Onomastický výzkum poukazuje však na přítomnost německých menšin v této oblasti/obci již ve 13. a 14. stol.[4] a lze se domnívat, že uvedená jména vznikla ve značně vzdálené minulosti.

K vrstvě starých anoikonym můžeme jistě zařadit také pomístní jména *Berfle* pro rybník a *Berflík přední/zadní* pro pole v obci Břilice na Třeboňsku, stejně jako jméno pole *Benflík* (*Na Benflíku*) ve vsi Dubenec u Hluboké nad Vltavou, které je podle místních pamětníků rovněž jménem bývalého rybníka.[5] I v těchto obcích se od 19. stol. uvádí pouze české obyvatelstvo.

Rybník *Berfle* je v Břilicích doložen v tereziánském katastru (1. pol. 18. stol.)[6] jako *Berfel*, při II. vojenském mapování (1836–1852)[7] bylo jeho jméno zapsáno ve formě *Werfle T.*[*eich*]. V soupisu pomístních jmen z roku 1973 se uvádí forma

Berfle jako „lidová" varianta jména *Verfle* a v podobě *Verfle* se PJ uvádí i v současné turistické mapě.[8] Variantu s počátečním *B-* je tedy třeba považovat za podobu autenticky užívanou v obci již před několika staletími, zatímco forma s počátečním *V-* byla pravděpodobně vždy vnímána jako náležitější, „standardnější" a byla využívána k označení rybníka v mapách.

Z jazykového hlediska je pro anoikonyma německého původu typický jejich vztah jednak k výchozímu jazyku – němčině, konkrétně k německému nářečí, a vztah k češtině jako přejímajícímu jazyku.

Bývalá německá nářečí v jižních Čechách se řadí k nářečím středobavorským[9] a v bavorském nářečí nacházíme i nejpravděpodobnější etymologické východisko uvedených jmen. Ve Schmellerově Bavorském slovníku[10] je doloženo apelativum *Werfel* s významen ‚klika k otáčení' (a též sloveso *werfeln* ‚točit, otáčet /se/', popř. i apelativum *Warfel* ‚klika k otáčení, otáčecí zařízení /Drehhandhabe/ k otvírání a zavírání dveří'). Je více než pravděpodobné, že jméno *Berfle* vychází z tohoto slova, které zřejmě označovalo část výpustního zařízení rybníka, snad kliku, kterou se ovládala (šroubováním) některá jeho část. Podle Technického slovníku naučného se šroubem (nebo páčením) může ovládat vytahování lopaty, části výpustního zařízení rybníka.[11] Označení této součásti výpusti se stalo jménem rybníka *Lopata* v Kratochvíli na Protivínsku a podle jiné části výpustního zařízení byly pojmenovány též rybníky *Haltýř* v Mutěnicích na Protivínsku a ve Stříbřeci na Třeboňsku.[12] Obdobná motivace pojmenování se uplatnila zřejmě i u PJ *Berfle*, *Berflík* a *Benflík*, a z motivačního hlediska je tedy můžeme zařadit ke jménům *Lopata* a *Haltýř*.

Jazykový vývoj formy *Werfel* > *Berfle* je třeba sledovat v souvislosti s fungováním jména v němčině a v češtině, v tzv. preintegrativní nebo postintegrativní části vývoje, přičemž není vždy jednoznačně jasné, ve které fázi jednotlivé změny proběhly. Hodnocení změny počátečního *W-* v *B-* leží na rozhraní vývoje jména v obou jazycích. Může jít o historický německý nářeční jev,[13] nebo o výsledek integrace jména do češtiny. Původní koncová část jména *-el* se změnila v *-le* zřejmě v češtině, čímž se jméno přiklonilo k skloňovacímu typu růže. (Bylo by možno uvažovat i o eventualitě, že forma *Berfle* vznikla připojením německého deminutivního sufixu *-le*. Ten ale není v bývalých německých nářečích jižních Čech doložen, popsáno bylo pouze užívání deminutivního sufixu *-l*.[14]) V češtině pak rovněž došlo k výslovnostní změně *Berflík* > *Benfík* a k odvozování deminutivní příponou *-ík*: *Berfle* > *Berflík*. V Dubenci vycházelo využití této přípony nepochybně z velikosti rybníka, kterému se podle soupisu pomístních jmen říkalo dokonce i *Benfliček*. V Břilicích je jméno *Berflík* označením polí. Snad zde došlo k iradiaci jména rybníka na okolní pozemky, přičemž bylo jméno slovotvorně obměněno (a doplněno

o přívlastky *přední/zadní*). Vzhledem k tomu, že Břilice leží v rybniční oblasti, nelze však zcela vyloučit ani možnost, že pole *Berflík* leží v místech bývalého rybníka, jehož jméno bylo odvozeno od jména (většího) rybníka *Berfle*.

K jakým závěrům lze rozborem uvedených jmen dospět? Jednak podle nich můžeme usuzovat na historickou přítomnost německých menšin v uvedených obcích a na jejich podíl na hospodářské (rybníkářské) činnosti v oblasti. Jazyková stránka jmen *Berfle*, *Berflík* a *Benflík* prokazuje (v podobě nářečního lexikálního východiska jména) charakter bývalého německého nářečí v jižních Čechách a poukazuje na způsoby integrace německých jmen do češtiny.

Jak ukazují jména *Berfle/Berflík/Benflík*, lze od souhrnného zpracování pomístních jmen německého původu ve Slovníku pomístních jmen v Čechách očekávat, že přinese zajímavé poznatky též o anoikonymii německého původu, zachované na území historických Čech.

Jana Matúšová

Poznámky

* Tento příspěvek vznikl v rámci grantu Grantové agentury ČR č. 405/06/1238, Slovník pomístních jmen v Čechách V.

[1] PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, II.* Praha, 1949, s. 481.

[2] Slovníkové zpracování uvedených jmen srov. *Slovník pomístních jmen v Čechách I (A).* Praha, 2005; *Slovník pomístních jmen v Čechách II (B-Bau).* Praha, 2007.

[3] PALACKÝ, F. *Popis království Českého.* Praha, 1848; *Special Orts-Repertorium von Böhmen/Podrobný seznam míst v Čechách.* Wien, 1995; *Statistický lexikon obcí v zemi České.* Praha, 1934. Ve starších publikacích se národnostní složení obyvatelstva v obcích neuvádí.

[4] Viz SCHWARZ, E. *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer, I. Böhmen.* München 1965, s. 440, 453; E. Schwarz využíval k rekonstrukci sídelní historie právě vlastních jmen.

[5] Tato jména jsou zachycena ve sbírce pomístních jmen z území historických Čech, která vznikla v letech 1963–1980 a je uložena v Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze.

[6] *Tereziánský katastr český, svazek 3, Dominikál.* Praha, 1970, s. 107.

[7] *II. vojenské mapování, list 0–16–III.* Viz http://oldmaps.geolab.cz (19. 10. 2006).

[8] *Soubor turistických map 1:50 000.* Edice Klubu českých turistů, Praha 1991–2002, mapa č. 75 (1975).

[9] Viz SCHWARZ, E. Jazyk německý na území ČSR In *Československá vlastivěda 3, Jazyk.* Praha, 1934, s. 545.

[10] SCHMELLER, J. A. *Bayerisches Wörterbuch II.* München, 1877, sloupec 994.

[11] TEYSSLER, V.; KOTYŠKA, V. *Technický slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie věd technických, 15.* Praha, 1939, s. 111–113.

[12] Srov. KÁLALOVÁ, D. Soupis jihočeských rybníků k 1. 1. 1981 (s údaji o lokalizaci a velikosti). *Acta onomastica,* 1996, 37, s. 70, 82. Jméno rybníka *Berfle* se v tomto seznamu uvádí v podobe *Verfle* (s. 109).

[13] Srov. E. Schwarz, d. cit. v pozn. 11, s. 541.

[14] Viz např. KÖRNER, W. *dtv-Atlas Deutsche Sprache.* 15. vyd., München , 2005, s. 157. – Forma *Berfle* ovšem není v jihočeské oblasti osamocená – srov. jiná PJ zakončená na *-le*: *Wiesle* < *Wiese*, *Hertrpfhle* > *-bühel.*

Po stopách oronym Závorník a Závory v Jizerských horách

Vlastní jména jako specifická část slovní zásoby velmi dobře reflektují vývoj národního jazyka v souvislosti s historií jeho nositelů. Obrážejí společenské a kulturní poměry doby, ve které vznikly, respektive prosadily se jako pojmenování.

V Čechách se vedle pomístních jmen českých vyskytovala a vyskytují i pomístní jména německého původu. Uživateli německých pomístních jmen bylo především německé selské obyvatelstvo, které do Čech pronikalo od 12. století a složitými kolonizačními postupy osídlovalo pohraniční oblasti Čech. Příliv německého obyvatelstva byl spojen s hospodářskou situací Čech ve 12. a 13. století.

Potřeba počeštění německých pomístních názvů se stala naléhavou po roce 1945, kdy celé naše pohraničí, kdysi německé, dostalo české obyvatelstvo. Z činnosti Názvoslovné komise, která byla ustavena v r. 1951, vzešly mj. práce Hlavní pomístní názvy kraje Karlovarského (Praha 1957), Hlavní pomístní názvy kraje Ústeckého (Praha 1957) a Hlavní pomístní názvy kraje Libereckého (Praha 1957).

V Jizerských horách se nachází vrch *Závorník* (695 m), jehož dřívější německý název byl *Riegel*, a kóta *Závory* (759 m), která byla v německých kartografických pramenech a vlastivědné literatuře zachycena jako *Mittelriegel*.[1] Oronyma německého původu vycházející z apelativa *Riegel* se vyskytovala i v dalších našich horstvech. Cílem našeho příspěvku bude blíže představit toponyma z tohoto základu z aspektu jazykovězeměpisného a sídelněhistorického.

Apelativum *Riegel* se uvádí ve slovníku německo-českém mj. ve významu ‚horský hřeben'.[2] Orografický význam ve spojitosti s tímto apelativem ve slovníku současné němčiny zmíněn není.[3] Ve slovníku bratří Grimmů se uvádí apelativum *Riegel* mj. s významem ‚malá vyvýšenina', ‚příkrý svah hory' jako jihoněmecký nářeční prvek.[4]

Apelativem *Riegel* v německé toponymii se zabývala zevrubně finská lingvistka T. Valtavuová.[5] Konstatuje, že apelativum *Riegel* již ve střední horní němčině vedle významu ‚Querholz, -stange', tedy ‚příčný trám' znamenalo též ‚kleine Anhöhe, steiler Bergabsatz' – malá vyvýšenina, příkrý stupeň (schod) hory.

Podle výzkumů T. Valtavuové je apelativum *Riegel* ve významu ‚druh terénní vyvýšeniny' charakteristické pro Štýrsko. Uzavřený územní areál tohoto topolexému sahá od východní a jihovýchodní hranice Rakouska v úzkých výběžcích až k Vídni na severu a k pásmu Norických Alp na západě.

Podle T. Valtavuové označuje apelativum *Riegel* často poměrně malou vyvýšeninu, přibližně „jeden z horských stupňů, ze kterých nutno stoupat na další, abychom dospěli na vrchol". T. Valtavuová cituje respondenta z jedné sídelní lokality v Bavorském lese, který uvádí, že „slovem *Riegel* jsou zde označovány vyvýšeniny, na kterých se nachází kamení."

Podle výzkumu finské lingvistky je v německé jazykové oblasti toto apelativum rozšířeno ve třech územních areálech – Štýrsko, Šumava a Bavorský les, Alsasko. Z oblasti Štýrska bylo kolonisty přeneseno přes Dolní Rakousy zhruba v polovině 12. století na Šumavu. Ze sídelněhistorického hlediska neexistuje souvislost mezi výskytem v Alsasku a výskytem v oblasti bavorských nářečí.

Pomístní jména *V Rigelju, V Rigeljcu, Na Rigeljnu* dokládá ve své práci věnované toponymii Korutan a východních Tyrol H. D. Pohl.[6] K významové stránce topolexému *rigelj* uvádí: „z německého *Riegel* (Bergappellativum)".

Mezijazykovými kontakty a topolexémem *rígeľ* ve slovenské toponymii se zabýval M. Majtán.[7] Toponyma utvořená z tohoto základu se ve slovenské toponymii objevují často (asi 80 dokladů), nejvíce na středním Slovensku, většinou v názvech nesídelních objektů. Jsou to jména jako *Rígeľ, Rígle, Rígliк, Rígliček, Kamenný Rígeľ, Stangarígeľ* apod. Slovo *rígeľ* se užívá ve slovenštině také jako apelativní geografický termín, vyskytuje se i v současném jazyce. Geografické objekty v toponymii Slovenska, které vycházejí z apelativa *rígeľ*, poukazují na tyto významy slova: 1. vrch, kopec, 2. protažený vrchol kopce, (ostrý, strmý) hřeben, čelo vrchu, 3. úboč (strmý) svah, 4. vozová cesta uzavřená z obou stran strmými svahy.[8]

Slovník spisovného jazyka českého uvádí apelativum *rýgl, rygl* pouze ve významech ‚zástrčka, obrtlík', ‚paždík (u plotu)' a hodnotí je jako obecné. V Jungmannově Slovníku se uvádí apelativum *rygel* s významem ‚závora'.

Následující doklady z toponymie Čech svědčí o tom, že v souvislosti s přílivem německých kolonistů do tohoto prostoru se dostalo apelativum *Riegel* ve významu geografickém i do naší oronymie.

Nejprve se soustředíme na doklady z území, které spadalo jazykově do oblasti nářečí bavorských.[9]

Soupis pomístních jmen pro obec Opálka na Klatovsku v jihozápadních Čechách[10] uvádí kopec *Rýgl*. Zpracovatel soupisu zmiňuje, že se tak kopec jmenuje od nepaměti. *V rykli* je název svažitého kopce v Chamuticích u Sušice, rovněž v jihozápadních Čechách.[11]

V oronymii Šumavy nacházíme několik pojmenování, která vycházejí z apelativa *Riegel*:[12] *Hurkenthaler Riegel – Hůrecký vrch,*[13] *Weisser Riegel – Bílá strž, Lohberger Riegel – Velký Kokrháč, Kleinriegel – Skalka, Hahnenriegel – Tok.*

Apelativum *Riegel* se vyskytuje i v oronymii Slavkovského lesa, který se nachází v severozápadních Čechách. Jazykově spadal tento geomorfologický celek ještě do oblasti bavorských nářečí. Přesnou charakteristiku geografického termínu *Riegel* podal ve své orografické studii o Slavkovském lese (dř. název Kaiserwald) I. Honl.[14] Uvádí, že tento horský celek je budován krystalickými břidlicemi a různou tvrdostí těchto hornin je způsobena charakteristická známka jeho povrchu, totiž kamýky nad hřbety utvářenými v mírnějších formách. „V němčině byly nazývány *Riegel*, kteréžto slovo mělo zde – stejně jako zejména v Českém a Bavorském lese – význam kamýku nebo skalního útesu. Proto bylo nesprávné překládat je výrazem závora a jedině termín skála nebo kámen je dobře vystihoval."

Apelativum *Riegel* s orografickým významem je doloženo i v oblasti slezských nářečí. Slezština patřila k nářečím východní střední němčiny (Ostmitteldeutsch).[15]

Jak bylo uvedeno výše, v Jizerských horách se nachází vrch *Riegel*, dnes *Závorník*, a kóta *Mittelriegel*, dnes *Závory*. V Podkrkonoší je lokalizován *Riegel Berg*, v současných pramenech uváděný jako *Závora*. Stejné české jméno má i horský hřbet *Riegel* na Broumovsku.[16]

Jak uvádí W. Mitzka,[17] označoval ve slezském nářečí topolexém *Riegel* „daleko do údolí vybíhající horský hřbet, který je roztíná".

Z toho, co bylo výše řečeno, vyplývá, že v oblasti německých nářečí mělo apelativum *Riegel* několik specializovaných geografických významů, které byly v jednotlivých oblastech mnohdy odlišné, nepochybně především v souvislosti s geomorfologickou situací reliéfu. S tímto faktem se setkáváme i v oronymii Čech. Jazykově se řadila oblast Šumavy, Českého lesa a Slavkovského lesa k nářečím bavorským, tedy hornoněmeckým (Oberdeutsch), oblasti severních Čech, o kterých bylo zde rovněž pojednáno ve spojitosti s geografickým termínem *Riegel* – Jizerské hory, Podkrkonoší, Broumovsko spadaly jazykově k nářečí slezskému, které patřilo k východní střední němčině (Ostmitteldeutsch).

Jak vyplývá z dokladů a z literatury, kterou se podařilo k dané problematice shromáždit, v dialektech bavorských na našem území měl topografický termín *Riegel* význam ‚kamýk, skála, skalní útes', v dialektech slezských význam ‚horský hřbet'.

Pokud budeme oronyma *Závora*, *Závorník* chápat jako názvy překladové, musíme konstatovat, že nepostihují původní motivaci vzniku oronyma, neboť vznikly

nepochopením výchozího etymonu. Byly mylně spojovány s obecným významem německého apelativa *Riegel*, tedy ‚závora'. Tento předpoklad názvů kalkového typu je však v těchto případech nejistý, neboť je rovněž možné, že při počeštění oronym *Riegel* a *Mittelriegel* byla utvořena samostatná pojmenování *Závora*, *Závornik*, jejichž vznik byl inspirován obecně známým ekvivalentem apelativa *Riegel*, tedy ‚závora'.[18]

Jitka Malenínská

Poznámky

[1] JÍLEK, J. *Oronyma Jizerských hor. Diplomová práce na Filozofické fakultě UK.* Praha, 1979.
[2] *Německo-český slovník.* Za vedení a redakce H. Siebenscheina, II, M–Z, 6. upravené vydání, Praha, 1998.
[3] *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache.* Hrsg. von R. Klappenbach und W. Steinitz, 4. Bd., Berlin, 1981, s. 3048.
[4] GRIMM, J.; GRIMM, W. *Deutsches Wörterbuch.* Bd. 8, Leipzig, 1893, s. 923.
[5] VALTAVUO, T. *Der Wandel der Worträume in der Synonymik für Hügel.* Helsinki, 1957, s. 90n.
[6] POHL, H. D. Ortsnamen deutscher Herkunft mit slowenischer (alpenslawischer) Wortbildung in Kärnten und Osttirol. *Onomastica Slavogermanica*, 1994, roc. XXI, Berlin, s. 113n.
[7] Viz MAJTÁN, M. Zwischensprachliche Kontakte und das Wort *rígel* in der slowakischen Toponymie. *Onomastica Slavogermanica*, roc. XIII, Berlin 1981, s. 107.
[8] MAJTÁN, M. *Z lexiky slovenskej toponymie.* Bratislava, 1996, s. 56–57.
[9] SCHWARZ, E. Jazyk německý na území ČSR. In *Československá vlastivěda 3, Jazyk.* Praha, 1934, s. 545.
[10] Viz Soupis pomístních jmen pro Opálku z r. 1965, Archiv pomístních jmen oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, Praha.
[11] Viz Soupis pomístních jmen pro Chamutice z r. 1974, Archiv pomístních jmen oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, Praha.
[12] LANZOVÁ, E. *Oronyma na Šumavě. Diplomová práce na Filozofické fakultě UK.* Praha, 1978.
[13] Za pomlčkou uvádíme současný úřední název.
[14] HONL, I. Příspěvek k horopisnému názvosloví Západočeského kraje. In *Minulostí Západočeského kraje II.* Plzeň, 1963, s. 157.
[15] SCHWARZ, E. o. c. v pozn. 9.
[16] Viz Materiály Názvoslovné komise Českého úřadu zeměměřického a katastrálního, Praha.
[17] MITZKA, W. *Schlesisches Wörterbuch.* Berlin, 1963, s. 65.
[18] SKÁLA. E. K typologii dvoujazyčných oronym v Čechách. *ZMK ČSAV*, 1970, roč. XI, s. 209–221.

Bloudění v pomístních jménech*

Ve Sbírce pomístních jmen[1] (dále jen SPJ) se nachází celá řada názvů s významem bloudění. Jejich motivace byla dána nejen charakterem terénu, ale často byla blízká i pověrám, lidové magii a mýtu. Nemožnost nalézt správnou cestu bývala přisuzována předmětům s čarovnou mocí – bludným balvanům nebo kořenům, svedení z cesty zase bludičkám či jiným nadpřirozeným bytostem.

Bludičky a spol.

Bludičky (nebo také bludice, bludnice) jsou pohyblivá světélka, která člověka lákají do bažin. Zvláště rády prý zavádějí opilce. Někdy je možno s jejich pomocí naopak správnou cestu ve tmě nalézt, musí se jim však většinou něco slíbit. Kdo ale slib nesplní, bludičky se mu pak pomstí. Snad jsou to duše nekřtěňátek, která nemohou ani do nebe (protože nejsou pokřtěna), ani do pekla (protože nezhřešila). Jejich barva je modravá či nazelenalá a vyskytují se většinou ve větším počtu. Věda nám již sice dokázala, že bludičky neexistují, že je to ve skutečnosti hořící bahenní plyn, fosforeskující prohnilé dřevo nebo jen pouhý výplod bujné fantazie, v pomístních jménech (dále jen PJ) se však stále můžeme s opravdovými bludičkami setkávat. SPJ svědčí o jejich výskytu v lese u Harrachova (‚*V bludičkách*'), na loukách v Chlumu na Čáslavsku a Liderovicích na Táborsku (‚*Na světýlkách*') a snad i u močálu v Hrádku u Sušice (‚*Blud*'[2]). Jsou to vždy místa vlhká, bažinatá, kam opravdu není radno nechat se nalákat.

Podobně potměšilé jako bludičky jsou i jezinky (nebo také jeskyňky, jeskýňky), divé lesní ženy. Podle SPJ na ně můžete narazit v Bělči nad Orlicí (‚*Jezinky*'), v Ledčici (‚*Jezinky*', ‚*V Jezinkách*') a v Třebohosticích na Strakonicku (‚*V Jezinkách*'). Objevují se vždy v lese nebo na přilehlé louce či poli.

Další nadpřirozenou bytostí, která s oblibou odvádí poutníky z jejich cesty, je blud (též Man, snad totožný s českým bludníkem[3]), „v bájesloví haličských Malorusů nečistý duch v podobě sličného dítka, ukrývajícího se ve vysoké trávě nebo v keři, jež pláčem činí na sebe kolem jdoucí pozorny. Kdo jde po jeho hlase, toho zavede, kam se více nevrátí" (Ottův slovník IV, s. 190). Pozor si na něj dávejte v lesech v Loučni na Nymbursku (‚*Bludnik*') a v Hlavenci u Brandýsa nad Labem (‚*V bludníku*'), možná raději i v honu u Hrádku u Sušice (‚*Blud*').

Bludné balvany a jiné předměty a úkazy

Bludné (tzv. eratické) balvany jsou často poměrně rozměrné kusy hornin, které se nacházejí v geologicky cizím prostředí nebo se vyskytují na místech, kde široko

daleko žádné jiné horniny nejsou. Není divu, že vždy vzbuzovaly pozornost místních, kteří si lámali hlavu nad tím, jak se tam takový kámen mohl dostat (dnes samozřejmě již víme, že jde o výsledek činnosti ledovců). O bludných balvanech vznikla celá řada pověstí, mnoho z nich vypráví o sázce s čertem, jenž měl postavit nějakou budovu, nosil na ni kameny a jeden z nich upustil.[4] Jindy byli v bludných balvanech viděni zkamenělí lidé, kteří se nějakým způsobem provinili[5] apod. Toto jsou balvany, které samy „zabloudily" (‚*Bludný balvan*' v Prorubech, ‚*Bludný kámen*' ve Smečně), známe však z lidových představ i kameny, které naopak bloudění způsobují, jsou-li překročeny (‚*Bludný balvan*' ve Žďáru, ‚*U bludného kamene*' v Hůrkách).

Stejný účinek jako překročení bludného kamene má i blud – „neznámá lesní bylina s tajemnou mocí" (SSJČ, I, s. 139). Hledat jej můžete zkusit v lese u Hrádku u Sušice (‚*Blud*').

Snadno se dá zabloudit i v tajuplné mlze, která vás z ničeho nic obklopí. Ve Zhoři podle ní prý pojmenovali pole a louku ‚*Bloudka*'.

Bludiště a bloudění

Asi nejznámější je legendární labyrint na Knóssu, který měl vybudovat Daidalos pro nestvůru Minotaura. Je to místo, kde člověk bloudí, nemůže nalézt správnou cestu ven či zpět. Je symbolem spletitosti a zmatku.[6] Motivace PJ ‚*Bludiště*' (Studená, Mšeno, Romanov, Žďár nad Metují) a ‚*Dolní a Horní labyrint*' (Žďár) je tedy jasná – jedná se o nepřehledný terén, nejčastěji o lesy a skály, kde se dá velice snadno zabloudit.

Právě hluboké lesy dostávají často své jméno podle bloudění: ‚*U bludíku*' (Mnich), ‚*Bloudím*' (Vojnice), ‚*Bludná*' (Sudoměřice u Bechyně, Maleč), ‚*Bludný vrch*' (Skryje) či ‚*V bludným údolí*' (Třebohostice).

Závěr

Některé lesy byly vykáceny, bludné kameny použity na stavby, močály vysušeny, ale uchovaly se v paměti pomístních jmen, a tak nám PJ dávají nahlédnout do charakteru krajiny v době, kdy jména vznikla, a prozrazují nám mnoho i o tehdejších lidových představách.

A jen malá rada na závěr: Kdybyste přece jen ještě dnes potkali nějakou tu bludičku, tak si pamatujte, že údajně nemá mít moci nad tím, kdo jednou nohou kráčí ve vozové koleji...

Žaneta Procházková

Prameny

Sbírka pomístních jmen. ÚJČ AV ČR, vznik v letech 1963-1968.

Literatura

NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře.* Praha, 2004.
Ottův slovník naučný I-XXVIII. Praha, 1888–1909.
Příruční slovník jazyka českého I-VIII. Praha, 1935–1957. (PSJČ)
Slovník spisovného jazyka českého I-IV. Praha, 1960–1971. (SSJČ)

Poznámky

* Tento příspěvek vznikl v rámci grantu Grantové agentury ČR č. 405/06/1238 Slovník pomístních jmen v Čechách V.

[1] SPJ je uložen v Onomastickém oddělení ÚJČ AV ČR.

[2] Motivace PJ „*Blud*" může být několikerá: a) z verb. *bloudit*, b) z apel. *blud* – lesní bylina působící zbloudění (SSJČ), c) z apel. *bludička* (údajně tu byly vídány).

[3] *Bludník* je též v mysliveckém slangu „nálevkovitá síť k vhánění koroptví chytaných do rukávníku" (SSJČ). Ani tuto motivaci pojmenování nelze v některých případech vyloučit.

[4] Odtud pak časté názvy „*Čertův kámen*" (Smrkovec, Blatná, Bystřec, Pnětluky, Široký Důl, Mutějovice, Dražičky, Trhové Sviny, Lanšperk), „*Čertovy kameny*" (Maleč, Násedlnice), „*U Čertova kamene*" (Drahlín, Štipoklasy, Lhotka, Dobrá Voda, Luh, Benešova Lhota). Pověsti o čertovi doloženy v SPJ i u názvů „*U velkého kamene*" (Kvasejovice) a „*Ostrý kámen*" (Dýšina).

[5] Podle SPJ názvy „*Na kamení*" (Kosmonosy) a „*U kamena*" (Svídnice).

[6] Labyrintem jako symbolickým prostorem v literatuře se zabývala M. Hodrová (*Místa s tajemstvím.* Praha, 1994).

Kámen – paměť místa
(Pomístní jména se slovem „kámen")*

Kámen je jedním ze základních prvků české krajiny, je její nedílnou součástí, proto se s ním tak hojně setkáváme i v pomístních jménech (dále jen PJ). Ve Sbírce pomístních jmen[1] se nachází 625 dokladů PJ se slovem „kámen".

Z formálního hlediska můžeme tato pojmenování rozdělit na **jednoslovná**, a to bezpředložková (*Kámen* Záluží – ČKr[2]) a předložková[3] (*U kamene* Doubravice – BB), a **víceslovná** bezpředložková (*Černý kámen* Chramostek – Měl) a předložková (*U velkého bílého kamene* Hvozdec – Ben). Mezi víceslovnými jmény jsou nejběžnější pojmenování s přívlastkem shodným.

Nejčastější je nepřímé pojmenování *U kamene* (132 výskytů, popř. *U kamena* – 56 výskytů, *U kamenu* – 9 výskytů), tvoří téměř jednu třetinu všech sledovaných PJ se slovem „kámen".

Podle motivace pojmenování můžeme vydělit tři skupiny:[4] buď se jednalo o místo, pro něž byl typický **kamenitý terén** (*Na kameně* Benešov – Ben, *V kameni* Miletín – Hři, *Nad kamenem* Hosín – ČBu), nebo zde probíhala **těžba kamene** (*U řezaného kamene* Žírec – Vim, *U kamena* Dráchov – VL), nebo se zde nacházel osamocený nebo jinak **nápadný** či s nějakou událostí nebo osobností spjatý **kámen**.

Tato třetí skupina bude nyní hlavním předmětem našeho zájmu. Kámen, který byl nějakým způsobem nápadný, se stával výrazným orientačním bodem v krajině. Mohl plnit i jiné funkce, např. hraničního kamene[5] katastrů nebo polí (*Mezný kámen* Dobruška – Opo, Chábory – Opo, *U nápolního kamene* Třebenice – Lov, *Hraniční kámen* Podlesí – Pbm), milníku (*U kamene* Horní Holetín – Hli), bodu pro zeměměřiče (*U kamena* Rasošky a Dolní Ples – Jar) a jiné (např. *Mýtní kámen* Sendražice – Jar).

Kámen mohl být nápadný z mnoha důvodů, nejčastěji se od svého okolí odlišoval svým **vzhledem**. Výrazný byl/a jeho:

a) tvar a velikost: *Velkej kámen* (Hradiště – Pís), *U dlouhýho kamena* (Hubíles – Jar), *Vysoký kámen* (Malešice – Touš, Lhenice – Net), *U širokého kamene* (Dobřany – NMM, Rohozná – Pel), *U kulatého kamene* (Stěžírky – Nech), *U hladkýho kamene* (Zvířetnice – MH), *U třírohýho kamena* (Římovice – Hab);

b) barva: *Bílý kámen* (Svinaře – Ber), *U modrýho kamena* (Kladno – Hli),

U černého kamene (Chříč – Krl), *Červený kámen* (Světlá pod Ještědem – Lbe), *Stříbrný kámen* (Dobřív – Zbi);

c) materiál: *Žulový kámen* (Bystřice – Lbá), *U zlatýho kamena* (Nové Město nad Metují – NMM);

d) poloha: *Mezi kameny* (Ondřejov – Pel), *Prostřední kámen* (Vrážné – Man);

e) původ: *Bludný balvan* (Proruby – DKL)

f) počet: *U třech kamenů* (Nečín – Dbš), *U třetího kamene* (Chříč – Krl);

g) vytesaný nápis nebo obraz: *U koňského kamenu* (Klenčí – Dom) – vytesána podkova, *U čertova kamene* (Babylon – Dom) – vytesána podoba čertova těla;

h) jiné viditelné znaky: *Chlupatý kámen* (Žernovice Net) – porostlý mechem, *U posraného kamene* (Skalice – Dbš), *U podělaného kamene* (Kakovice – Vly).

Svá pojmenování dostávaly také kameny spjaté s nějakou **činností**. Do této kategorie by patřily např. kameny spojované s kultem – *Obětní kámen* (Branžež – MH), *U božího kamene* (Milín – Pbm), *U svatých kamenů* (Višňová – Pbm). Ponechávám nyní stranou otázku, zda se jednalo o skutečná místa starobylého kultu, o lidové výklady nebo o výmysl romantiků 19. století, jak se někdy uvádí.[6]

Velkou skupinou jsou PJ spjatá s **událostí**, která se na místě údajně podle lidového výkladu stala. Převážně se jedná o události tragické:

a) o souboje: *Kámen dvou řezníků* (Skalice HK) – zabili se tu navzájem dva řezníci v boji, *U kamene* (Obrvaň – LS) – souboj dvou rytířů, jeden z nich zabit, *U kamene* (Dlouhopolsko – Pdě) – svůj spor tu řešil lesní s adjunktem;

b) vraždy: *Pamětní kámen* (Vystrkov – Hum) – zabit kněz a ukraden jeho zlatý kalich, *U kamena* (Kořenice – Kol) – zabit pláteník, *U kamene* (Mláka – LL) – hajný znásilnil děvče a pak je zastřelil, *U dvou kamenů* (Řisuty – Sla) – dva kopáči zabili pro děvče kočího, *Bratrův kámen* (Ždírec – NP) – bratrovražda;

c) smrtelné nehody: *U kamena* (Choceň – VM) – nehoda svatebního průvodu, ženich i nevěsta zahynuli, *U kamena* (Stav – NP) – kněz spadl z koně a zabil se, *Babí kámen* (Dolní Lhota – JH) – žena se uškrtila popruhem od nůše;

d) jiné: *U mlejnskýho kamene* (Budislav – Lty) – mlynář ukradl hraniční jedli a za trest musel na její místo donést vlastní mlýnský kámen, po provedení vysílením zemřel, *U křižatého kamene* (Hrazany – Mil) – jakási Romka tu prý pochovala své dítě, *U kamene* (Staňkov – Tře) – sedláci tu po sporu s knížetem dostali rány holí, *U Prokopovo kamene* (Nezdice – Přš) – skrýval se tu za 1. světové války dezertér Prokop Louda.

Kameny na místech podobných událostí („**kameny – svědci**") se někdy měnily v památníky nebo přímo i náhrobky, např. *U kamena* (Hrobec – Jíl) je prý pochován

voják i s koněm. Jindy byly kameny na místo událostí zasazeny dodatečně na připomínku (**„kameny – památníky“**), např. *U Vondrkovýho kamene* (Dolní Lhota – JH) – památník V. Vondra, který zemřel při dopravě dříví; *U Ničkova kamene* (Kostelec nad Labem – BL) – muž dal zasadit kámen na místě, kde se dozvěděl o smrti své ženy.

Kameny – památníky se samozřejmě stavěly i při událostech pozitivního rázu, např. *U kamena* (Holovousy – Hři) – zrušení roboty, *U kamene* (Dřevěnice – Jič) – vítězství rebelů nad jezuity; nebo při osobní oslavě, např. *Jubilejní kámen* (Dolní Lhota – JH) – k 90. narozeninám hraběte J. Černína), *Památný kámen* (Licibořice – Nas) – na místě, kde kníže zastřelil posledního dvanácteráka).

Významnou skupinu tvoří PJ spjatá s nějakou **osobou**. Většinou se jedná o majitele, např. *Františku kámen* (Kunžak – JH), *U Bartoňova kamene* (Jíloviště – Zbr), nebo o osobu spjatou s místem jiným způsobem, např. *U katova kamene* (Milevsko – Mil). Častá jsou pojmenování podle významné osobnosti, např. *Žižkův*[7] *kámen* (Habry – Hab) – Žižka zde prý r. 1422 odpočíval a poobědval, *Legrův kámen* (Kolín – KO) – sedával na něm spisovatel Karel Leger). Motivace některých těchto jmen podle osobnosti se již blíží spíše legendě než historické skutečnosti, např. na *Královském kameni* (Žďánov – KaH) prý „kdysi jakási královna odpočívala při útěku do Bavor“ (SPJ).

Kameny opředené **pověstmi** tvoří další významnou skupinu PJ. Nejčastěji se v nich objevuje postava čerta, který se s někým vsadil, že přenese kámen nebo něco postaví, sázku prohrál a kámen zůstal ležet na místě, kde jej čert nechal. Odtud pak časté názvy *Čertův kámen* (Smrkovec – Hor, Bystřec – Lan, Pnětluky – Lou, Široký Důl – Pli, Mutějovice – Rak, Dražičky – Táb, Trhové Sviny – TS, Lanšperk – ÚO), *Čertovy kameny* (Maleč – KaH, Násedlnice – MH), *U Čertova kamene*[8] (Babylon – Dom, Drahlín – Pbm, Štipoklasy – Plá, Lhotka – Unh, Dobrá Voda – ÚO, Luh – ÚO, Benešova Lhota – Vly). Lidé si tímto romantickým způsobem vysvětlovali např. původ bludných balvanů. Jindy byly kameny přirovnávány ke zkamenělým lidem, např. *Na kameni* (Kosmonosy – MB) a *U kamene* (Svídnice – MK). *U velkého kamene* (Čechtice – DoK) má podle lidového vyprávění končit tajná chodba ze zámku. Jinde mají být ukryty poklady (např. kalich Českých bratří pod *Kamenem na Velebici* – Záříčí – Sbs) apod.

Kameny bývaly pojmenovávány také podle **zvířat**, která se vyskytovala v jejich okolí, ať už se jednalo o zvířata divoká, např. *Vlčí kámen* (Krumvald – Pel), *U liščího kamene*, (Křemešník – Pel), *Hadí kámen* (Výrov – Prch), nebo domácí, která tam měla pastvu, např. *U kozího kamene* (Strašín – KaH), *Sviňský kámen* (Hvězdnice – Ben).

Jak vidíme z mnoha citovaných ukázek i z výše zmíněné frekvence výskytu, většinou stačí pouhé označení „u kamene", protože pojmenovaný kámen je natolik jedinečný, že již není pociťována potřeba jeho název blíže specifikovat. Přitom většina místních obyvatel okamžitě ví, o jaké místo se jedná, jak vypadá, s kým je spjato, při vyslovení jeho jména jsou evokovány události, které se tu před mnoha lety (i staletími) staly. Kámen je tak nejen nedílnou součástí krajiny, ale i kolektivního vědomí místních obyvatel, v němž je uchovávána paměť místa. Pomístní jména jsou toho dokladem.

Žaneta Procházková

Prameny

Sbírka pomístních jmen. ÚJČ AV ČR, vznik v letech 1963-1968.

Literatura

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L.; KNAPPOVÁ, M.; MALENÍNSKÁ, J.; MATÚŠOVÁ, J. *Pomístní jména v Čechách.* Praha: Academia, 1995.
SKÁLA, E. K typologii dvoujazyčných oronym v Čechách. *ZMK ČSAV,* 1970, roč. 11, s. 210.

Poznámky

* Tento příspěvek vznikl v rámci grantu Grantové agentury ČR č. 405/06/1238 Slovník pomístních jmen v Čechách V.
[1] SPJ je uložena v Onomastickém oddělení ÚJČ AV ČR.
[2] Vycházím ze soudních okresů platných v r. 1923 (viz *Statistický lexikon obcí v Čechách.* Praha, 1923).
[3] Samozřejmě nepočítáme-li předložku (dle OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. Pomístní jména v Čechách, jejich obecná charakteristika a jejich význam pro vědní obory. In *Pomístní jména v Čechách.* Praha: Academia, 1995).
[4] Musíme mít při tom na paměti, že substantivum „kámen" může mít i význam „skála" a že se může jednat nejen o přírodní útvar, ale i o kámen opracovaný.
[5] Takto mohl být využit nápadný kámen, který se již v místě vyskytoval, nebo tam mohl být teprve za tímto účelem přenesen.
[6] Např. SKUTIL, J. Jména jeskyň I. *ZMK ČSAV,* 1962, roč. 3, s. 12.
[7] Viz HOUL, I. Jméno Žižka v topografickém názvosloví Čech. *ZMK ČSAV,* 1970, roč. 11, s. 168–198.
[8] Včetně variant *U čertovo kamene* (Štipoklasy – Plá), *U čertového kamene* (Drahlín – Pbm).

Není beran jako beran

čili *BERAN* a *BERÁNEK* v pomístních jménech v Čechách*

V Generálním katalogu pomístních jmen v Čechách[1] lze dohledat celkem 310 pomístních jmen, která obsahují výrazy *beran* a *beránek* a jejich slovotvorné deriváty. Označují celkem 32 typů objektů a vyskytují se po celých Čechách. Vysoký počet beranů a beránků v deapelativních názvech jistě vyplývá ze zcela přirozených okolností pojmenování – označovaly se tak především pozemky, kde se dříve pásly ovce a berani. A snad ještě bohatším motivačním zdrojem těchto pojmenování je poměrně vysoký výskyt příjmení *Beran* i *Beránek*[2] a skutečnost, že velká část pomístních jmen reflektuje majetkové poměry osob. Do kategorie s propriálním základem spadá zhruba třetina (kolem 115) názvů – daná jména označují bývalý majetek osoby jménem Beran či Beránek, případně její nájemný nebo zakladatelský podíl na daném objektu. Jedná se především o názvy (bývalých) polí, honů, lesů a luk, v menší míře rybníků a jednotlivě pak i dalších objektů (kapličky, křížků, zahrad, silnice, samot, mlýnů apod.). Za pomístními jmény s *B/berany* a *B/beránky* se však skrývají i další motivace, jimž je věnována pozornost v následujícím textu.

U názvů odvozených od osobních jmen se kromě majetkových poměrů uplatňoval rovněž vzpomínkový či historický vztah této osoby k danému, většinou velmi přesně vymezenému místu. Tak kříž *U Beránka* (Hřo/Chaloupky a Neřežín)[3] má být upomínkou na tragickou, až poněkud baladicky laděnou událost – noční smrtelný pád jistého občana Beránka do lesní rokle. Oproti tomu *Beránků stůl* (KuH/Solopysky), ač rovněž lokalizován v lese, reflektuje mnohem optimističtější skutečnost – označuje balvan, na němž kdysi údajně obědvával hajný Beránek. Název *Beraňák* pak připomíná obchodníka a fotografa z Libštátu (LP), od jehož stavení vedla svažitá cesta ke kinu (údajně se po ní nesmělo jezdit). Dané pomístní jméno označuje tuto cestu, resp. svah. Z kategorie historicko-vzpomínkových vztahů snad stojí ještě za zmínku *Beránkovic rybník* (Sla/Ledce). Ten odkazuje k ledečskému (Sla) buditeli Beránkovi, který se údajně přátelil s Karlem Havlíčkem Borovským pobývajícím v nedalekých lázních Šternberk.

Mezi deapelativy lze vyčlenit skupinu metaforických pojmenování, která vznikla převážně na základě určité podobnosti daného objektu nebo lokality s beranem či beránkem. Zde figurují především pomístní jména motivovaná přirovnáním k beraní srsti nebo beránčímu kožichu. Jsou to jednak názvy pozemků se zvlněným terénem (*Na Beranách*, *Na Beránku*), jednak názvy lesů (*Beranec*, *Na Beranici*), které

hustotou svého porostu evokovaly beraní kožich či ovčí vlnu (Hab/Vilémov, RK/Černíkovice aj.). Jinde se jednalo o celkovou tvarovou podobu. Pole *Beránek* (KuH/Křesetice) tedy údajně vypadalo jako beránek, v rybníce *Beran* (ChC/ Nepolisy) se voda rozlévala do dvou výběžků připomínajících beraní rohy. Dále sem spadají názvy pozemků nebo lesa (*Beranec*) s roztroušenými balvany, místy seskupenými do útvarů podobných pasoucímu se stádu ovcí, resp. beranů.

Ještě jiná pojmenování souvisejí se špatnou kvalitou obdělávané půdy. Jména jako *Na Beránku* (VM/Opočno) nebo *V Beranicích* (Ben) označují pole, kde byla tvrdá, namáhavá práce, tj. „tvrdá jako beran",[4] a to nejen vzhledem ke špatné půdě, ale i vzhledem k nerovnému, kopcovitému či svažitému terénu. V případě benešovského pole pak při pojmenování hrál roli i fakt, že – podle soupisu – půda po jeho zorání vypadala „jako když se na polích pasou berani".

Některé výklady přenesených pojmenování jsou již poněkud odtažitější. Např. pole *Na Beránku* (VM/Nořín) je osamocené a obklopené loukami, prý se „pase jako beránek v louce". Podobně bývalé pole, nyní zastavěná část obce Klášter (Hab), *Na Beránku* si své jméno údajně vysloužilo podle „klidného prostředí a lidového pořekadla: je klidný jako beránek". Velmi kuriózně působí výklad názvu louky *Na Beraně* (VM/Sruby) – vytéká na ní pramínek vody, a louka tedy „čurá jako beran". Další vysvětlení sahají až do sféry pověstí a nadpřirozena. V Úhonicích prý strašil na poli beran, odtud jeho název *Na Beranici*. Jiný beran se naproti tomu projevil jako dobrodinec – vyhrabal jamku, objevila se voda, a od té doby mají ve Vrchovinách (NMM) studnu, které říkají *Beran*.

Některá pojmenování související s beranem či beránkem ve smyslu „samec ovce",[5] se pojí s lidskou činností, a to nejen hospodářskou. Louka *U Berana* v blízkosti obce Nový Ples (Jar) nese svůj název údajně z dob po r. 1960, kdy se zde při společenských večírcích zavedlo opékání berana. Jiný příklad je výmluvnou ukázkou českého humoru. V Chrášťanech na Rakovnicku prý obec odmítla dát majiteli dřevěného baráčku popisné číslo; vyřešil to tedy tak, že na baráček pověsil beraní rohy, a začalo se tu říkat *Na Beranově*. Beránek je rovněž oblíbeným motivem pro pojmenování osad, samot a hospod, zejména bývalých zájezdních hostinců, podle nichž se pak mohou označovat i přilehlé pozemky, jako např. *Na Beráneckým* a *U Beránka* (Smí/Zličín, Řepy). Jmenovaná pole souvisela se starou zájezdní hospodou *Bílý beránek* (*U bílého beránka*) ve Stodůlkách, která patrně měla bílého beránka ve svém štítu.

Svébytnou skupinu mezi pomístními jmény obsahujícími výrazy *beran*, *beránek* a jejich slovotvorné deriváty tvoří názvy, v nichž užití těchto výrazů vychází

z křesťanské ikonografie a které zároveň reflektují nejedno konfliktní období českých církevních dějin. Z novozákonního motivu beránka, tedy symbolu Krista (srov. Beránek Boží, Agnus Dei), se vykládají názvy křížků či reliéfů s vyobrazením beránka, případně názvy polí, luk atp., v jejichž bezprostřední blízkosti se tyto sakrální objekty nacházejí (Lou/Počedělice, PM/Suchý důl).[6] Tento motiv stojí i za pojmenováním honu *Beránek* u Malšic na Táborsku, které spolu se jmény *Křížky* a *Voják* údajně pochází z doby kolem r. 1420, kdy se zde konala husitská shromáždění a chiliastické pouti.

Konfesijními nesrovnalostmi se však vykládají především názvy vycházející z přezdívky „beránci", častěji však „berani", jíž katolíci v dobách protireformace označovali české bratry a potažmo evangelíky vůbec. Lze tu hovořit o dvojí či smíšené motivaci těchto jmen, oscilující mezi pólem sakrálním a profánním, se zřetelným příklonem k profánnímu. Českým bratřím se říkalo „beránci" („berani"), protože měli na svých pečetích vyobrazení beránka jakožto biblického symbolu Krista.[7] Zároveň se však jednalo o pejorativní pojmenování, jež vychází z významu „neústupný, umíněný, tvrdohlavý člověk",[8] a to pro vytrvalost, resp. „tvrdohlavost", s níž se evangelíci drželi svého vyznání. Pomístní jména zachycující jejich působení označují především jejich bývalá bohoslužebná shromaždiště, např. louky *Na Beránku* (Kol/Velim) nebo *Beránka* (MV/Rodná), a hřbitovy s okolními parcelami, srov. *Beranský hřbitov*, resp. *Beraňák*, a sousední pole *Na Beraňáku* (Smí/Dobrovíz). Podobně *Berani* je název cesty vedoucí k českobratrskému hřbitůvku (Dbš/Stará Huť). Vyskytují se i názvy jednotlivých budov nebo částí obcí, kde protestanti žili, např. chalupa *Na Beranovsku* (Sbt/Obruby), nebo kde se skrývali před pronásledováním, což je případ hospody *Beranky* (Lty/Dolní Sloupnice).[9]

Poslední motivační okruhy významů slova *beran* pocházejí z hospodářsko-technické oblasti. Jedná se především o berana ve smyslu „dřevěného nebo železného špalku s rukojetí na dusání hlíny, v ručních nebo parních zařízeních na zatloukání pilot",[10] čili těžké palice, a to většinou z dubového dřeva.[11] Rybník *Beran* (Čás/Ronov nad Doubravou) tak získal své jméno podle toho, že se jako jediný z rybníků v dané oblasti uzavíral beranem, tj. palicí. Celému stavidlu a následně i rybníku se tedy začalo říkat „beran". Rovněž pole *Na Velkým beránku* (VM/Koldín) se prý nazývá nejen podle nedalekého ovčince, ale i podle „nějakého přístroje s beranem". Od slovesného základu *beranit* ve významu „zatloukat beranem"[12] je odvozen výraz *beranik* čili „zaražený kůl" a potažmo „kdo kůl beraní"[13], tedy „dělník vybavený nářadím i zkušenostmi k zarážení kůlů".[14] Tento význam se však v pomístních jménech *Beranik* (*Na/U/V Beraniku*) patrně

neuplatnil, podle soupisu pomístních jmen se jedná o názvy související s bývalými pastvinami anebo ovčíny.

Existují však i tzv. beraní mlýny, což je jiný název pro dřevěné větrné mlýny, čtyřboké sloupové, u nichž se na středním nosném sloupu[15] natáčela proti větru celá konstrukce.[16] Podle bývalého větrného mlýna se tedy údajně nazývá hon *Nad Berany* (Vot/Olbramovice) a zřejmě mlýn *Beránek* (Hři/Svatogothardská Lhota).

S technikou snad (vzdáleně) souvisí i jméno dubového lesa *Berandub*, přenesené rovněž na okolní louky (Bla/Polánka, Životice). Vychází podle všeho z kvality dubového dřeva (tvrdé, pevné, pružné a těžké), které se používá mj. k výrobě nástrojů, tedy i těžkých palic, čili beranů a beranidel. A vedle dubu se v pomístních jménech s *beranem* nebo *beránkem* setkáváme také s hrušní. O jedné již byla zmínka v souvislosti s bývalým úkrytem českých bratří, u dalších se jedná o jejich autonomní, nejspíš pouze lidové názvy, v našem případě *Beraní pytlík* a *Beranka.*[17] Z dostupných referenčních materiálů pouze *Slovník spisovného jazyka českého* obsahuje heslo *beranka* ve významu „sorta hrušek", avšak uvádí je pouze jako řídký až ojedinělý výraz, užitý v díle některého ze známých spisovatelů (v daném případě A. Jiráska).

Některá z výše komentovaných pomístních jmen se vyznačují také specifickými morfologickými a slovotvornými prostředky, které zdůrazňují jejich propriální funkci a oddělují je od jazykového plánu apelativ.[18] Z morfologického hlediska se jedná hlavně o lokálové tvary. Jsou to starší tvary L sg. na *-ě*:[19] *Na beraně* (KL, Sdč, Str, VM), *V Beraně* (ChC) a nářeční tvary L pl. na *-ích*: *V Beraních* (Žam)[20] a na *-ách*:[21] *Na Beranách* (Smí), *Na Beránkách* (Nym, Pel, Tře, Vla).

Slovotvorně lze od běžného apelativního užití odlišit tvary odvozené sufixy:

a) *-ec*: *Beranec* (*Spodní/Vrchní Beranec*, *Na Beranci/Berancích*, *U Berance* atd.). Sufix *-ec* většinou funguje v pomístních jménech jako posesivní sufix,[22] v těchto případech je však, podle Soupisu pomístních jmen, slovotvorným základem apelativum *beran* a daná jména označují převážně bývalé pastviny. V úvahu zde přichází i souvislost se staročeským apelativem *beranec* ve významu „malý beran, beránek".[23] Jména *U Berance* a *V Beranci* (RK) se odvozují z názvu osady *Beranec*. Ten mohl podle A. Profouse vzniknout z osobního jména **Beranec*, které však nebylo doloženo.[24]

b) *-ovec*: *Beránkovec* (*U Beránkovce*). Sufix vyjadřuje posesivitu, resp. bývalé majetkové vztahy. *Beránkovec* označuje primárně rybník (Pís), čemuž odpovídá rovněž mužský rod přípony, a následně rovněž sousední louku a pole.[25] Podle soupisu pro Hradiště (část města Písku) zde jakýsi rod Beránků vlastnil usedlost

a příslušné pozemky již od 16. století.

c) *-ovsko*: *Beranovsko* (*Na Beranovsku*, *Za Beranovsko*), *Beránkovsko* (*V Beránkovsku*). V pomístních jménech je *-ovsko* rovněž posesivní sufix, zde se však také, v případě názvu chalupy *Na Beranovsku* (Sbt/Obruby), připojuje k apel. základu *beran* v pejorativním významu „český bratr, evangelík"; v chalupě údajně žila rodina reformovaného vyznání. Spojení tohoto sufixu s apelativem rovněž odpovídá dané lokalitě – v severovýchodočeském nářečí se jím vyjadřuje majetnický vztah.[26]

d) *-ovský*: *Beranovský* (*Beranovská, Beranovskej*). Další z řady posesivních sufixů, vyjadřoval přivlastnění především ve starších dobách, častý mj. ve jménech rybníků,[27] tak i zde. O apelativním základu lze uvažovat u názvu *Beranovská* (Liš/Zvíkov), označujícího údajně hrbolaté pole; zde mohlo jít o vnější podobnost povrchu pole a beraního kožichu anebo o nesnadnost, s níž se pole obdělávalo.

e) *-ák*: *Beraňák* (*Na Beraňáku*). Tento sufix se v pomístních jménech vyskytuje poměrně často a tvoří se jím univerbizované názvy,[28] které ovšem spadají do vrstvy hovorové až obecné češtiny, srov. např. *Hlavák*, *Karlák* atp. Zde se jedná o názvy jednak z osobního jména *Beran*, tj. *Beranův hon/kopec* > *Beraňák*, jednak patrně ze sousloví *Beranský hřbitov* > *Beraňák*. V obou případech se uplatňuje hovorový a expresivní charakter daného sufixu, zvláště v pejorativním označení bývalého evangelického hřbitova (Smí).

Je tedy patrné, že pomístní jména, v nichž figurují *B/berani* a *B/beránci*, v sobě skrývají nejeden zajímavý doklad o duchovní, společenské a hospodářské historii v českých zemích, jakož i vhled do jednotlivých lidských osudů.

Jana Steinerová

Poznámky

*Příspěvek vznikl v rámci grantu Grantové agentury ČR č. 405/06/1238 Slovník pomístních jmen v Čechách V.

[1] Odd. onomastiky při ÚJČ AV ČR.

[2] Podle současných údajů Centrálního registru obyvatelstva figuruje *Beran* na 69. (4857 výskytů) a *Beránek* na 91. (4286 výskytů) místě četnosti mužských příjmení v České republice.

[3] Uvedené zkratky se vztahují k bývalým soudním okresům podle *Statistického lexikonu v Čechách 1923*. Seznam těchto zkratek viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L.; KNAPPOVÁ, M.; MALENÍNSKÁ, J.; MATÚŠOVÁ, J. *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest.* Praha, 1995, s. 9–13.

[4] Rčení „tvrdohlavý jako beran"; těžká práce na poli je v lidovém výkladu patrně srovnávána se zápolením s tvrdohlavým beranem. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání.* Praha, 1983, s. 40.

[5] *Slovník spisovného jazyka českého I.* Praha, 1960.

[6] Většina podobných objektů je však, možná trochu paradoxně, pojmenována po jistém Beranovi či Beránkovi, který je buď nechal vystavět, nebo se nacházely v blízkosti jeho majetku; viz např. *Berankouc křížek* označující bývalou kapličku (Pís/Paseky), *Beranu kříž* (Pel/Rohozná), nebo *Beranovic kaplička* (Lbo/Charvatce).

[7] Srov. *Ottův slovník naučný III.* Praha, 1888–1890, s. 778. JUNGMANN, J. *Slovník česko-německý I.* Praha, 1835.

[8] *Příruční slovník jazyka českého.* Praha, 1935–1937.
[9] Srov. též *beranka* v pejorativním významu „evangelička", jak jej uvádí *Příruční slovník jazyka českého.* Tato motivace se však v daném případě uplatňuje podvakrát. *Beranka* je zde původně označení hrušky, která prý stávala před okny hospody a své pojmenování získala podle evangelíků, načež se název přenesl i na samotnou hospodu. K pojmenování hrušní *beranka* viz dále v textu.
[10] *Příruční slovník jazyka českého.* Praha, 1935–1937.
[11] *Naučný slovník zemědělský 1.* Praha, 1966, s. 1062–1064; *Technický slovník naučný, Ilustrovaná encyklopedie věd technických II.* Praha, 1928, s. 194.
[12] *Slovník spisovného jazyka českého I.* Praha, 1960.
[13] KOTT, F. Š. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický I.* Praha, 1878.
[14] *Dějiny a současnost.* Snůška řemesel. Dictionarium artificiositatum. Přehled starých českých cechů, umění, řemesel, živností, povolání a dalších zahálčivých činností. http://dejiny.nln.cz/Slov/remesla.html
[15] Podle Jungmannova slovníku *beran*, tedy „tlustý čep, na němž stavení dřevěné mlýnů beraních s hřídelem a větrnými peruťmi se otáčí".
[16] HLUŠICKOVÁ, H. (ed.) *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl 1.* Praha, 2002, s. 209.
[17] Přesná znění daných pomístních jmen jsou *U beraního pytlíku* (název pole, Lbo/Brozany nad Ohří) a *U beranky* (název cesty, Nách/Rokytník).
[18] Srov. ŠRÁMEK, R. Ke gramatickým vlastnostem proprií. In K. Klímová – H. Kneselová (ed.) *Propria v systému mluvnickém a slovotvorném. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Onomastika a škola".* Brno, 1999, s. 18–19.
[19] Srov. LAMPRECHT, A.; ŠLOSAR, D.; BAUER, L. *Historická mluvnice češtiny.* Praha, 1986, s. 141.
[20] Tvar N pl. *beraně* mohl vzniknout analogií podle nár. tvaru měkkého ženského skloňování typu *kůlně*, které odpovídá dané lokalitě, srov. Bělič, 1972, s. 149–150.
[21] Srov. BĚLIČ, J. *Nástin české dialektologie.* Praha, 1972, s. 156.
[22] Srov. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. *Pomístní jména v Čechách vzniklá ze jmen vlastních odvozováním příponami.* In Olivová-Nezbedová, L.; Knappová, M.; Malenínská, J.; Matúšová, J., *Pomístní jména v Čechách, O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest.* Praha, 1995, s. 59.
[23] JUNGMANN, J. *Slovník česko-německý I.* Praha, 1835.
[24] PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I.* 2. vydání. Praha, 1954, s. 53.
[25] Srov. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L., o.c. v pozn. 22, s. 63.
[26] Např. *truhlářovsko.* Srov. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L., o.c. v pozn. 22, s. 64–65.
[27] Srov. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L., o.c. v pozn. 22, s. 64–65.
[28] Srov. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L., o.c. v pozn. 22, s. 71.

K urbanonymii a její dynamice

Urbanonymie je specifická třída toponym – vlastních jmen zeměpisných, která pojmenovává sídelní i nesídelní objekty, a nachází se tak na rozhraní mezi vlastními jmény místními a pomístními. Urbanonymy jsou nazývána zpravidla vlastní jména sídelních i nesídelních objektů ležících na katastru města. Patří sem jména městských obvodů, čtvrtí, sídlišť, náměstí, ulic a jiných veřejných prostranství, jména mostů, podchodů, fontán, památníků a soch (podle ESČ). Urbanonym se používá především v oficiální komunikaci, proto je nutné kompletní pojmenování ulic a jejich zanesení do plánů měst, seznamů ulic atd. Pro urbanonyma je tedy příznačná vysoká míra standardizace (jejich zanášení do map, městských uličníků apod.) a snaha o ustálenost (především v používání adres). S ohledem na dějinný vývoj je však v oblasti urbanonym patrná určitá dynamika. Ta je dána neustálým vznikem nových veřejných prostranství a změnou názvů těch stávajících.

Sémantická motivace urbanonym není příliš pestrá – lze je dělit např. na názvy podle polohy komunikace, podle významné osobnosti, podle obyvatel ulice, podle významné události, názvy z pomístních jmen atd. Důležitý faktor ovlivňující sémantickou motivaci urbanonymie představuje velikost města, tedy počet pojmenovávaných ulic. Čím je město menší, tím více veřejných prostranství je pojmenováno podle okolní reality. Ve větším městě je tato možnost brzy vyčerpána, proto je třeba nové ulice pojmenovávat podle nemotivovaných skutečností. Mezi další činitele ovlivňující sémantickou motivaci urbanonymie patří politická situace – pro urbanonyma je typické, že odrážejí politickou atmosféru společnosti a měnící se společensko-politické podmínky. Ve vývoji názvů ulic tak sledujeme dvě tendence: tendenci k dlouhodobému tradování názvů, k jejich trvalému zachování, a naopak tendenci jednotlivých jmen ke změnám (zprac. podle Matúšové, 1989, s. 180n).

Ani po formální stránce nejsou urbanonyma zvláště rozmanitá, což souvisí se stejnorodostí označovaných objektů. Nejčastějším typem urbanonym jsou vícečlenná pojmenování, která obsahují jméno druhové (ulice, náměstí) a jeho bližší určení přívlastkem shodným (adjektivem, *Vančurova ulice*) nebo neshodným (substantivem, *náměstí Pod Branou*). Pro současná urbanonyma je příznačná snaha o co nejúspornější vyjádření, což se projevuje zejména vypouštěním druhového jména ulice (*Lesní, Nová*) a u názvů podle osobností posunem od vícečlenného názvu k jednočlennému (např. *J. K. Tyla – Tylova*) (zprac. podle Matúšové, 1989, s. 182n).

Konkrétní příklady, které ilustrují formální i motivační stránku, ale také dynamiku urbanonymie, dále ukáži na uličním názvosloví města Liberce.

Dříve než přejdu k popisu liberecké urbanonymie, zastavím se u samotného jména **Liberec**, které prošlo značně složitým vývojem. Nejstarší doklady pocházejí z let 1352 – Reychinberch – a 1369 – Reichmberg. Z toho se dá dobře odvodit význam tohoto názvu: „berg" značí horu, kopec, vrch a „reich" znamená bohatý, tedy něco jako „Bohatý vrch".[1] Zprávy ale mluví o tom, že osada po svém založení bohatá nebyla, proto je možné vyložit tento název jako přání.[2] Zakladatelé a první osadníci si zřejmě přáli, aby jejich osada netrpěla nouzí. Jakou souvislost má ale Reichenberg s Libercem? Český ekvivalent prošel dlouhým a složitým hláskovým vývojem, jak dokumentují jednotlivé doklady ze 16. až 19. století:[3] Rychberk (1545) – Lychberk[4] (1592) – Liberk (1790) – Liberec (1845). Přípona -ec[5] vznikla pravděpodobně přes přídavné jméno ve tvaru „liberecký", adjektivum liberkský by totiž bylo artikulačně poměrně náročné.

Liberec má dnes 35 městských čtvrtí. Většina z nich byla založena německými osadníky a nejčastěji byla pojmenována podle přírodních poměrů nebo podle prvních osadníků, zakladatelů a majitelů panství. Pro ilustraci uvádím několik příkladů:

Čtvrť **Perštýn** – Bergstein (dnes Liberec IV) nesla od roku 1633 název Galgenberg (Šibeniční vrch), protože na jeho vrcholu stála městská šibenice. Od roku 1781 se tato část jmenovala Töpferberg (Hrnčířský vrch) podle zde pracujících hrnčířů. Teprve poté dostala název podle kamenitého terénu – Bergstein. Z tohoto názvu vznikl fonologickou adaptací český název Per-štýn (jako Berg-stein).

Městská čtvrť **Rochlice** – Rochlitz (dnes Liberec VI) je jednou z nejstarších čtvrtí Liberce. První zmínky o ní se objevují v roce 1360 – Rochlitz nebo Rokytnic. Název je odvozen od rokytí – křoví, kterým obrůstaly břehy Nisy.

Kateřinky – Katharinberg (dnes Liberec XVII) nesou své jméno po Kateřině z Redernu, majitelce libereckého panství, která je založila v roce 1608 jako novou osadu pro tkalce plátna.

Rudolfov – Rudolfstahl (dnes Liberec XXI) vznikl v roce 1657 na území původní osady Buschdorf (Lesná), která byla v důsledku třicetileté války vylidněna. Nová obec pak nesla jméno majitele panství Rudolfa Gallase.

V současné době se v Liberci nachází 1037 ulic. Je zajímavé sledovat jednotlivé sémantickomotivační kategorie jejich názvů. Tato problematika přímo vybízí k vytvoření procentuálního zastoupení dílčích kategorií. Výsledky jsou následující:

Největší množství ulic je v Liberci pojmenováno podle významných osobností (téměř 27 %). Z toho nejvíce ulic nese příjmení slavných osobností, dále pak

rodné jméno či jméno českého panovnického rodu (*ulice Komenského*, *Aloisina výšina*, *Lucemburská*). Zvláštní skupinu tvoří názvy ulic a náměstí pojmenovaných po významných libereckých rodácích a občanech – náměstí *F. X. Šaldy*, *Vackova ulice*, *Řídkého*, *Burianova* aj.

Druhou nejpočetnější skupinou (16 %) jsou názvy ulic podle svého charakteru (materiálu, zjevného tvaru, směru, polohy, přírodních útvarů – ulice *Kolmá*, *Hluboká*, *V Samotě*).

Více než deseti procenty je zastoupena kategorie ulic pojmenovaných podle měst a obcí, obvykle českých: *Pražská*, *Chrastavská*, *Jablonecká*.

Následují ulice pojmenované podle rostlinné říše (7 % – *Jedlová*, *Lipová*), podle povolání a řemesel (6,5 % – *Barvířská*, *Pastýřská*). Kolem tří procent z celkového počtu patří ulicím pojmenovaným podle vodní plochy (*U Nisy*), libereckých čtvrtí (*Hanychovská*) a živočišné říše (*Orlí*). Dvouprocentní zastoupení má kategorie podle významných historických událostí, míst a svátků, podle hor a pohoří, podle států (*5. května*, *Krkonošská*, *Norská*). Jedno procento představují skupiny ulic pojmenovaných podle abstraktních pojmů, barev, ročních období apod. (*Andělská*, *Fialková*, *Jarní*).

Názvy libereckých ulic a náměstí byly možná více než v jiných městech poplatné době a politickým vlivům, což bylo dáno polohou města v Sudetech i tím, že Liberec byl nejvýznamnějším německým městem v Čechách.

První úřední označení libereckých ulic se uskutečnilo v roce 1850. Za základ byla použita především vžitá pomístní jména (například Laurenziberk – *Vavřincův vrch*, pojmenovaný v roce 1771) nebo se názvy ulic volily podle okolních měst, kam směřovaly (například ulice *Frýdlantská* pojmenovaná již roku 1570). Jiná situace pak nastala po vzniku samostatné republiky v roce 1918, kdy zde žijící Češi požadovali dvoujazyčné označení ulic nebo jejich částečné přejmenování. K tomu došlo postupně v letech 1920–1925, kdy ulice dostaly dvojí označení – nejprve české a pod ním německé. Do konce trvání první republiky došlo jen k několika drobným změnám v pojmenování libereckých ulic (například pojmenování zadní části Staroměstského náměstí po prezidentu republiky Edvardu Benešovi).

Výrazné změny v názvech libereckých ulic proběhly po odtržení pohraničí – hromadně se odstraňovaly české tabule s názvy ulic a měnily se názvy řady veřejných prostranství (hned v říjnu 1938). Například náměstí Dr. Edvarda Beneše na *Adolf-Hitler-Platz*, dnešní Soukenné náměstí na *Konrad-Henlein-Platz*, dnešní

Durychova ulice na *Rudolf-Hess-Strasse* ad. Ihned po válce byla zřízena komise, jejímž úkolem bylo přejmenovat ulice nesoucí jméno po nacistických předácích a nepřátelích naší vlasti vůbec. Došlo k tomu 28. 10. 1945 a v Liberci se tak objevily názvy ulic jako *Generalissima Stalina* (dnes 1. máje, dříve Nádražní), *Churchillova* (dnes Generála Píky), *náměstí Rudé armády* (dnes Tržní náměstí) ad. Po politickém převratu v roce 1948 se v označení libereckých ulic projevily další změny – z Rooseveltovy třídy se například stala *ulice 1. máje* (dnes Vítězná). Řada z nich si své názvy udržela až do listopadového převratu v roce 1989.

Rozsáhlé změny názvů libereckých veřejných prostranství proběhly poté v roce 1991 a dotkly se 41 ulic a náměstí. Například: Beránkova[6] ulice na *Průchodnou*, Luxemburgové[7] na *Zlínskou*, Nejedlého na *Dr. Milady Horákové*, Marxova na *Kralickou*, Leninova na *Masarykovu*, náměstí Města Ivanova na *náměstí Pod Branou* atd. Zatím poslední hromadné přejmenování libereckých ulic a náměstí proběhlo v roce 1997, především v souvislosti se změnami českého pravopisu. Změna se dotkla 107 ulic.

Velmi dobře je tok historických událostí, který vyvolal řadu změn v uličním názvosloví, vidět na příkladech jmen několika významných libereckých náměstí a ulic v centru města:

Margkt (od roku 1561) – Ring (od roku 1574) – Altstädter Platz (od roku 1721) – Alte Markt (od roku 1801) – Altstädter Ring (od roku 1802) – Dr. Edvarda Beneše (od 1. 4. 1937) – Adolf-Hitler-Platz (od 8. 10. 1938) – Prezidenta Dr. E. Beneše (od 28. 10. 1945) – Bojovníků za mír (od 9. 5. 1952) – **Dr. E. Beneše** (od 1. 4. 1991).

Tuchplatz (od roku 1799) – Konrad-Henlein-Platz[8] (od 13. 10. 1938) – Soukenné náměstí (od 28. 10. 1945) – náměstí Klementa Gottwalda (od 4. 10. 1946) – **Soukenné náměstí** (znovu od 1. 4. 1990).

Belvedere (používaný lidový název) – Kaiser-Josef-Strasse (od roku 1882) – Sedmidomky (od 10. 8. 1920) – Bayerova[9] (od 25. 6. 1929) – Šamánkova[10] (od 28. 10. 1945) – Leninova (od 21. 1. 1949) – **Masarykova** (od 1. 4. 1991).

Od posledního hromadného přejmenování libereckých veřejných prostranství v roce 1997, které souviselo i se změnami českého pravopisu, se pojmenovávají pouze ulice nové, v lokalitách s novou bytovou či průmyslovou výstavbou.[11] Pro jejich pojmenování jsou stanoveny určité zásady a kritéria. Kromě nezbytných administrativních postupů, jako jsou projednání případné změny kulturní komisí, schválení radou města, nahlášení schválených změn na Krajském úřadě

v Liberci a následné předání informací všem státním orgánům a regionálním i státním institucím, městské policii, dopravnímu podniku atd., se musí přihlédnout i k těmto existujícím zásadám (z nichž vybírám ty nejpodstatnější):

1. Na území obce nesmí být použity dva stejné názvy veřejných prostranství.

2. Veřejné prostranství nelze pojmenovat po dosud žijící osobě.

3. Názvy veřejných prostranství je třeba volit tak, aby nepodléhaly politickým či jiným trendům, a tak byla zaručena jejich dlouhodobá platnost.

4. Z obsahového hlediska musí být názvy veřejných prostranství tvořeny podle: historicky doložených místních a pomístních názvů; charakteru terénu či pojmenovaného objektu; přírodních podmínek lokality, jako je fauna, flóra, podnebí, světové strany; významných osobností z oblasti vědy, techniky, kultury a dalších společensky prospěšných činností, zvláště pak podle zasloužilých rodáků a osobností se vztahem k obci; významných historických událostí, zejména těch, které mají vztah k dané lokalitě aj.

5. Z hlediska jazykových zásad je třeba dodržovat následující: název musí vycházet z pravidel současné spisovné češtiny; název veřejného prostranství musí být jednoduchý, významově jednoznačný, snadno vyslovitelný a nezaměnitelný s názvem jiného veřejného prostranství; musí být bez případných pravopisných a sdělovacích problémů; první slovo vyjadřuje charakter veřejného prostranství (například ulice, náměstí, park) a je psáno s malým písmenem na začátku, druhé (a případně další) slovo je vlastním názvem prostranství a píše se s velkým písmenem na začátku, je-li druhým slovem předložka, píše se s velkým počátečním písmenem i třetí slovo; uvádí se převážně ve tvaru podstatného či vlastního jména ve druhém pádu, nebo ve tvaru přídavného či místního jména; akademické tituly (docent, profesor, děkan ad.), vojenské hodnosti, státní a jiné funkce se v názvu neuvádějí; je-li v názvu veřejného prostranství použito ženské jméno, používá se výhradně dvoučlenné ve druhém pádu (například *ulice Boženy Němcové*); délku názvu je vhodné omezit na 32 znaků, jednotlivá slova názvu jsou oddělena mezerou nebo spojovníkem aj.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že z hlediska užití titulů a hodností by se mohly případné změny dotknout těchto veřejných prostranství v Liberci: *ulice Dr. Milady Horákové*, *náměstí Dr. E. Beneše*, *ulice Generála Píky*, *ulice Generála Svobody*. Z hlediska možné záměny nejsou příliš vhodné tyto názvy ulic a náměstí: *ulice Generála Svobody* a *ulice Svobody*; *ulice V Lukách* a *ulice V Lučinách*; *náměstí Na Lukách* a *ulice Na Louce*; *ulice Sokolovská*, *ulice Sokolská* a *náměstí Sokolovské*; *ulice Mírová* a *náměstí Míru*.

Liberec je dynamicky se rozvíjející město. S měnícím se počtem obyvatel i novou výstavbou souvisí i vývoj uličního názvosloví. Roste potřeba pojmenovávat nové a nové lokality a zároveň nás dějinné události nutily měnit starší a nevyhovující názvy. Naproti tomu jsou jména ulic stěžejní součástí městského orientačního systému, a vyžadují proto jistou stabilitu.

Na české urbanonymii je tak patrná dvojí tendence: jednak snaha o určitou ustálenost a standardizaci, jednak nesporná dynamika. Jaká bude situace za dvacet let?

Markéta Kneřová

Literatura

HARVALÍK, M. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie.* Praha, 2004.
JANÁČEK, J.; JUST, V.; HAVLÍK, J. *Významní liberečtí rodáci – výročí roku 1987.* Liberec, 1987.
Encyklopedický slovník češtiny. Praha, 2002. (ESČ)
KARPAŠ, R. a kol. *Kniha o Liberci.* Liberec, 1996.
LUTTERER, I.; ŠRÁMEK, R. *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* Havlíčkův Brod, 1997.
MATÚŠOVÁ, J. Vývoj a standardizace pomístních jmen a urbanonym v českém pohraničí. *NŘ*, 1989, roč. 72, s. 179–186.
OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L.; KNAPPOVÁ, M.; MALENÍNSKÁ, J.; MATÚŠOVÁ, J. *Pomístní jména v Čechách.* Praha, 1995.
PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách I–IV.* Praha, 1947-1957.
RUDA, V. *Průvodce městem.* Liberec, 1958.
RUDA, V. a kol. *Liberecké ulice.* Liberec, 1966.
ŠMILAUER, V. *Úvod do toponomastiky.* Praha, 1963.
ŠMILAUER, V.; SVOBODA, J. *Místní jména v Čechách.* Praha, 1960.
TECHNIK, S. *Liberecká náměstí.* Liberec, 1996.

Poznámky

[1] V publikaci *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (s. 155) se uvádí, že název Reichenberg vznikl ze spojení „am reichen berge" – „u bohaté hory", pokud ovšem nebyl do Čech přenesen již hotový saskými kolonisty, jimž měl název připomínat domovský Reichenberg v Sasku.

[2] Jde o vlastní jméno přací, které vyjadřuje přání pojmenovatele směřující k pojmenovávanému objektu. Přací vlastní jméno místní vyjadřuje to, aby byl pojmenovávaný objekt ku prospěchu těm, kdo jej obývají. Už od 13. století se objevují přací vlastní jména místní vyjadřující přání nových osadníků nebo snahu přilákat do nově založených osad další kolonisty.

[3] Viz *Kniha o Liberci*, s. 7.

[4] Změnu počáteční hlásky Rychberk na Lychberk je možné vysvětlit potížemi s vyslovováním obou slabikotvorných souhlásek r a l, které se mohou v mluvené řeči zaměňovat. Jde o tzv. metatezi likvid, tj. přesmyk hlásek pro usnadnění výslovnosti, jako např. lžička – žlička, velryba – verlyba. V běžné, lidové mluvě také často dochází k tzv. disimilaci: následují-li dvě hlásky r, jedna se postupně změní na l.

[5] Jiné vysvětlení pro příponu -ec je, že tvar Liberec vznikl ze jména Liberk spodobou podle blízkého města Jablonec. Podle publikace *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (s. 155) měly vliv i nepřímé pády původního jména Liberk.

[6] Josef Beránek (1896–1929) – komunistický novinář.

[7] Rosa Luxemburgová (1871–1919) – pracovnice dělnického hnutí.
[8] Konrad Henlein (1898–1945) byl vratislavický rodák, vůdce místních německých nacistů.
[9] MUDr. Franz Bayer byl v letech 1893–1929 starostou Liberce.
[10] MUDr. Václav Šamánek byl českým lékařem, významným předákem české liberecké menšiny za Rakouska-Uherska a předsedou České besedy v Liberci.
[11] Například v liberecké čtvrti Horní Hanychov se pojmenovávají ulice jednotně podle blízkého sportovního areálu (Sáňkařská, Sdruženářská), v Dolním Hanychově podle moravských měst a území (Vizovická, Hanácká, Valašská) atd.

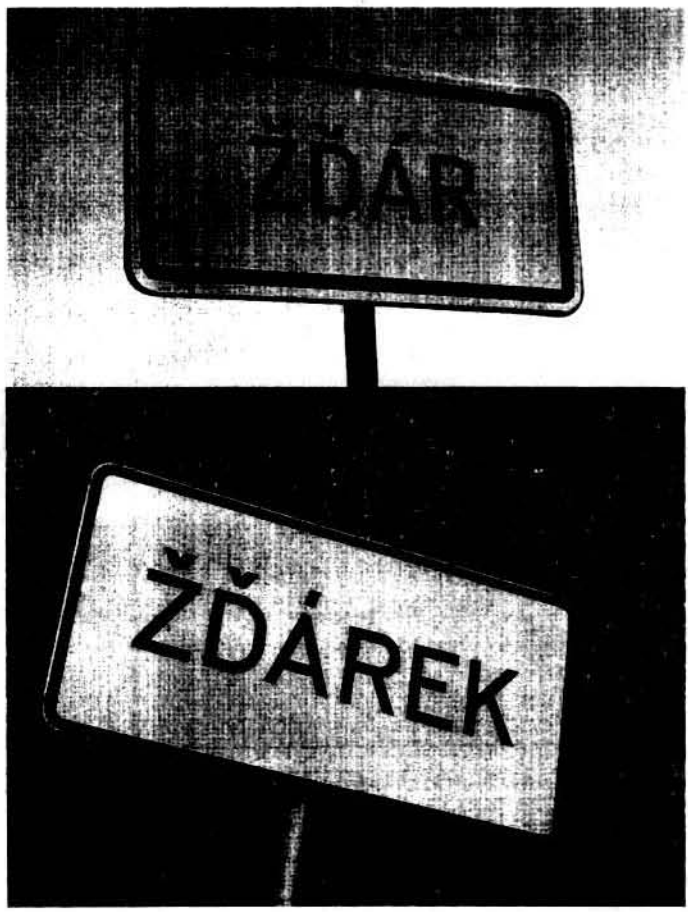

Jména autobusových zastávek

V následujícím příspěvku se budeme zabývat jmény autobusových zastávek. Ta představují nevyhraněný, formálně i motivačně různorodý typ vlastních jmen. Asi nejblíže mají k pomístním jménům, avšak vzhledem ke značně proměnlivému charakteru i chápaní mimojazykové reality, kterou označují, nesou také znaky místních jmen či chrématonym.[1] Vzhledem k jejich umělému a institucionalizovanému vytváření, standardizované podobě a písemné fixaci (včetně jejich označení přímo v terénu) mají velmi blízko k urbanonymům.[2] Není ovšem naším záměrem snažit se o jejich přesné a závazné zařazení ke stávajícím typům vlastních jmen nebo se pokoušet o jakousi vymezující definici – není to ostatně ani účelné, a podle našeho názoru ani potřebné. Spokojme se tedy s konstatováním, že jména zastávek patří mezi specifické, hraniční druhy vlastních jmen.

V našem příspěvku chceme hlavně poukázat na některé zajímavosti a zvláštnosti, které mohou být se jmény autobusových zastávek spojeny. Upozorníme na to, jaké mimojazykové skutečnosti vstupují do těchto jmen a jakým způsobem jsou v nich ztvárněny. Jako jazykový materiál nám posloužila jména autobusových zastávek v rámci příměstské a meziměstské dopravy bývalých okresů Liberec a Jablonec nad Nisou, tj. zastávek, které zřizují a o jejichž údržbu se starají společnosti ČSAD Liberec, a.s. a ČSAD Jablonec nad Nisou, a.s. Konkrétní označení zastávek jsme čerpali z jízdních řádů vyvěšených na internetových stránkách výše uvedených dopravců.

Podnikání v oboru osobní silniční dopravy upravují zákon č. 111/1994 Sb. a vyhláška č. 175/2000 Sb. ve znění pozdějších předpisů. Provoz autobusových linek i sestavení jízdních řádů jsou v kompetenci dopravce, ale podléhají schválení dopravního úřadu příslušného kraje. Povinností dopravce je zřídit označník zastávky, vyvěsit na něm schválený jízdní řád a název zastávky a zajistit údržbu označníku.

Nejvíce pozornosti je v případě jmen zastávek veřejné dopravy obvykle věnováno jejich formální podobě, zejména jejich pravopisnému ztvárnění. Podle PČP patří přirozeně mezi vlastní jména, a tudíž se píší s velkým začátečním písmenem (viz tradiční pravopisný chyták náměstí Míru vs. Náměstí Míru). U jmen zastávek, do nichž vstupuje vícero názvů, ovšem situace ohledně psaní velkých písmen není zcela jednoznačná, jak si ostatně ukážeme později. Z hlediska motivačního je samozřejmě valná většina jmen zastávek průhledná a vcelku fádní. Přesto lze mezi nimi nalézt některé zajímavosti. Na ty se zaměříme především.

Řada zastávek ve svém označení sdílí se zeměpisnými jmény jejich schopnost uchovávat již zaniklé mimojazykové skutečnosti. V jazyce žijí jména, jejichž poukaz k původní, zaniklé realitě je zastřen. Jméno je ovšem nadále fixováno na příslušnou lokalitu. V našem případě jde obvykle o přenos označení zaniklé budovy (hostinec apod.) na její okolí. Jde tu o vznik nového pomístního jména (popř. urbanonyma) a případně také jména zastávky veřejné dopravy. Dalším specifickým znakem je to, že některá jména zastávek jsou vlastně první (a mnohdy jedinou) standardizací běžně užívaného (uzuálního), avšak primárně neoficiálního názvu určité lokality. Zvláštností je, že někdy dochází k zachycení tradovaného, ale motivačně chybného označení. Jako příklad poslouží název *Janov n. Nisou, Hrabětice, kaplička. U kapličky* (*Kaplička*) je vžitý název pro známou křižovatku cest v Jizerských horách, kde ale nikdy žádná kaplička nestála. Název vznikl mylným označením bývalé hasičské zbrojničky (dnes občerstvení) s malou zvonicí na střeše.[3]

Zastavme se u jmen autobusových zastávek na Liberecku a Jablonecku, která odkazují na zaniklou či pozměněnou mimojazykovou realitu. Motivace některých jmen může být pro uživatele již zastřená, obvykle to však jsou jména, u kterých je motivační poukaz (alespoň pro starší a střední generaci) zatím stále jasný. Taková jména zastávek jsou pojmenována podle objektů zaniklých nebo změněných teprve nedávno (často v souvislosti se změnami po r. 1989), tj. podle průmyslových podniků, pohostinství apod.

Příkladem zastřené motivace nejen jména zastávky, ale i lidového ekvivalentu pro standardizované označení Lučanské sedlo je jméno *Krojčenk*. To je i v kontextu celých Jizerských hor vcelku unikátní, neboť mezi zdejšími pomístními jmény se vyskytuje poměrně málo názvů, které jsou z původních německých toponym adaptovány hláskově a navazují na ně i po formální stránce.[4] Název *Krojčenk* je totiž zkomolením německého jména hostince *Kreuzschänke* (budova bývalého hostince byla odstraněna až v 70. letech 20. století).

Mezi další označení zastávek,[5] která odkazují na zaniklá pohostinská zařízení, patří např. *Dlouhý Most, U tří lip* (hostinec U Tří lip zanikl po roce 1990, v objektu dnes horolezecké centrum); *Frýdlant, u Koruny* (budova poškozena požárem v 90. letech); *Kořenov, Údolní bouda* (objekt vyhořel v 50. letech 20. stol.); *Rádlo, rest. na Rychtě* (v objektu nyní sklářská výroba); [Janov n. Nisou] *Modrý Dunaj* (objekt hostince Na Modrém Dunaji odstraněn roku 1953); *Tanvald, Žďár, host. Kašpar* (dnes penzion Dana). Zařízení zaniklá teprve nedávno připomínají jména *Desná, Černá Říčka, u Švýcar* (hostinec ukončil činnost roku 2003) nebo *Kořenov, Rejdice, chata Espero* (penzion uzavřen v roce 2005).

Zastávka *Desná, Černá Říčka, Sociální dům* odkazuje na zaopatřovací ústav pro sklářské dělníky z první pol. 20. stol.; v objektu se nachází penzion, který svého času fungoval pod prapodivným jménem „Social", nedávno ovšem převzal název místní části Desné – „Penzion Černá Říčka".

Podobné příklady představují také průmyslové podniky, které buď zanikly, anebo změnily své jméno. V označeních zastávek ale nadále některé z nich žijí pod původními názvy. Typickým zástupcem této skupiny je bývalý textilní gigant Textilana – jak její hlavní sídlo v Liberci (podnik ukončil činnost na sklonku roku 2001, objekty zlikvidovány v letech 2004–2005), tak již uzavřené pobočky v Chrastavě nebo Novém Městě pod Smrkem dosud v jízdních řádech figurují. Další jména zastávek této skupiny: *Mníšek, Fojtka, Likov* (dnes Metafo, s.r.o., opět strojírenská výroba); *Raspenava, Interier* (v části areálu zaniklého podniku sídlí několik firem); *Raspenava, Tesla* (dnes W.Wülfing CZ, textilní výroba); *Frýdlant, Tiba* (v části bývalého objektu tiskárna tkanin firmy Slezan Frýdek-Místek, a.s.); *Frýdlant, Elitex* (dnes Frýdlantské strojírny Rasl a syn, s.r.o.); *Hejnice, Autobrzdy* (dnes Knorr-Bremse, s.r.o.); *Horní Řasnice, ŽPSV* („Železniční průmyslová stavební výroba", dnes stejná činnost firmy Hans Wolf – nemovitosti, s.r.o.); *Český Dub, Severka* (v areálu zaniklého národního podniku působí několik firem); *Tanvald, ELP* („Elektropraga", dnes ABB Elektro-Praga, s.r.o.); *Jiřetín p. Bukovou, Tofa* (dnes Detoa, s.r.o., stejná výroba) a další.[6] Na zaniklou skutečnost navazují také jména zastávek motivovaná obecným jménem; viz např. *Dlouhý Most, u pekárny*; *Stráž n. Nisou, elektrárna*; *Hejnice, kovárna* apod.

Výše uvedené názvy nelze přirozeně vztáhnout pouze na zastávky autobusové dopravy, označují obvykle celou lokalitu, která je s popisovanými objekty pevně spojena. Tato nedávno vzniklá pomístní jména (urbanonyma) ovšem žijí zejména v běžném, mluveném úzu, v mapových podkladech ani jiných oficiálních dokumentech nejsou zpravidla zachycena. Řada takových názvů se ale i tak stává pevnou součástí urbanonymie[7] (popř. pomístního názvosloví), nadále označují danou lokalitu (byť obvykle nevstupují do jmen ulic nebo náměstí), křižovatku nebo právě zastávku hromadné dopravy. Její označení pak většinou představuje první a často jedinou standardizaci (písemné zachycení) takového názvu (to dobře dokládá zmiňovaný příklad *Hrabětice, kaplička*). Včleněním těchto uzuálních názvů právě do jmen zastávek se stabilizuje jejich forma, zvyšuje se okruh jejich uživatelů, a tím se posiluje také jejich fungování v komunikaci.

Změna, resp. rozšíření fixace jména na další objekty se samozřejmě netýká pouze těch výše uváděných, tj. zaniklých objektů (viz dále přehled sémantic-

komotivační povahy komponentů vstupujících do jmen zastávek).[8] Ale právě odraz zaniklé nebo změněné reality dokumentuje, jak taková jména ztrácejí souvislost s původním objektem a začínají žít vlastním životem. Dokládá to např. shora popisované jméno *Krojčenk*, u něhož je jasně vidět, jak se motivační vztah jména k původní označované skutečnosti (hostinec) časem oslabil a jak se změnila fixace tohoto jména na jinou mimojazykovou skutečnost (silniční sedlo, zastávka).[9]

Formálně-sémantická stránka jmen zastávek meziměstské autobusové dopravy není příliš pestrá. Každé takové jméno obsahuje název obce (*Pěnčín*), který bývá často doplněn ještě o název čtvrti, místní části nebo osady v jejím katastru (*Višňová, Filipovka*). To ale ve většině případů k přesné identifikaci nestačí, obvykle tedy přibývá bližší označení, které danou zastávku identifikuje co nejpřesněji. Takové označení má různou povahu a vstupují do něj komponenty z mnoha významových okruhů. Bývá vyjádřeno apelativem (*Železný Brod, Těpeře, sokolovna*) i propriem (*Zásada, Ornela*), může být přímé (bezpředložkové; *Oldřichov v Hájích, ekocentrum*) nebo nepřímé (předložkové; *Frýdlant, pod zámkem*).

Stručný přehled sémantickomotivační povahy komponentů vstupujících do jmen zastávek a vybrané příklady:

1. apelativa

1.1 část obce: *Bulovka, dol. ves*; *Habartice, hor. ves*; *Hrádek n. Nisou, centrum*; *Pěnčín, Huť, náves*
1.1.1 usedlost: *Nové Město p. Smrkem, Hajniště, č. 70*
1.2 doprava: *Osečná, Lázně Kundratice, křiž.*; *Český Dub, Kněžičky, rozc. 0.5*; *Tanvald, Šumburk n. Desnou, otočka*; *Železný Brod, Splzov, rozc. Bzí*; *Jeřmanice, hl.sil.*
1.3 krajinné útvary: *Raspenava, v aleji*; *Dalešice, na kopci*; *Rádlo, u lesa*
1.4 objekty:
1.4.1 průmyslové a zemědělské: *Hejnice, přádelna*; *Desná, porcelánka*; *Český Dub, u cihelny*; *Zlatá Olešnice, Stanový, ZD*
1.4.2 služby: *Nová Ves, host.; Raspenava, lékárna; Rádlo, potraviny*
1.4.3 jiné: *Plavy, u hřbitova*; *Rádlo, u kostela*; *Zásada, škola*; *Rynoltice, hřiště*; *Albrechtice v Jiz. h., pomník*; *Mníšek, ObÚ*; *Dolní Řasnice, pož. zbroj*

2. propria

2.1 zeměpisná jména
2.1.1. část obce: *Hrádek n. Nisou, Horní Sedlo*; *Tanvald, Valašsko*; *Železný Brod, Jirkov, Haratina*; *Pěnčín, Alšovice, Dupanda*; *Dlouhý Most, Javorník*

2.1.2 ulice atp.: *Liberec, Horská*; *Jablonec n. Nisou, nám. B. Němcové*
2.1.3 usedlost: *Tanvald, Šumburk n. Desnou, u Průchů*; *Skuhrov, u Machačků*; *Roprachtice, u Farských*
2.1.4 pomístní jména: *Harrachov, Na mýtě*; *Zlatá Olešnice, Stanový, U pece*; *Bílý Potok, Smědava*; *Liberec, Horní Hanychov, Na výpřeži*; *Hlavice, Vápno, Na písku*

2.2 chrématonyma

2.2.1 průmyslové objekty:[10] *Hrádek n. Nisou, Praga*; *Líšný, LIGLAS*;[11] *Tanvald, Seba*;[12] *Zásada, Ornela*; *Višňová, Juta*
2.2.2 restaurační a ubytovací zařízení: *Vysoké n. Jizerou, Sklenařice, host. Mexiko*; *Tanvald, hotel Koruna*; *Lučany n. Nisou, host. Fatra*; *Bílý Potok, Poledník*; *Oldřichov v Hájích, U Kozy*

Pravopisné ztvárnění jmen autobusových zastávek, která jsou obvykle víceslovná, upravují pravidla o psaní víceslovných názvů. Velkým písmenem se píše pouze první slovo (*Raspenava, u mostu*). Vstupují-li do takového označení jiná vlastní jména, zachovávají si svůj pravopis (*Bílý Potok, Smědava*). To by mělo platit i pro předložkové názvy: *Železný Brod, Jirkov, u lomu* (zde jde o přenos apelativního pojmenování); *Harrachov, Na mýtě* (přenos pomístního jména); *Zlatá Olešnice, host. Na Vrších* (přenos jména hostince). Jízdní řády ovšem pravidla ne vždy dodržují a pravopis především těchto předložkových názvů kolísá: *Frýdlant, u Koruny*; *Rádlo, rest. na Rychtě*; *Chotyně, Grabštejn, U mlýna* aj. Nevhodné pravopisné ztvárnění mají ale i některá přímá označení: *Bílý Potok, Pila*; *Lázně Libverda, Obří Sud.*

Často není možné rozpoznat, a to nejen v důsledku kolísajícího pravopisu, zda do názvu zastávky vstupuje apelativní nebo propriální pojmenování (dokládá to např. jméno *Tanvald, Seba klášter*,[13] ale i jiná typu *Chrastava, Dolní Vítkov, Na kopci*; *Liberec, Krásná Studánka, za kopcem*). Navíc právě včleněním do názvu zastávky může takové pojmenování nabýt charakteru pomístního jména (urbanonyma). Je ale třeba připustit, že pro fungování těchto jmen v komunikaci má otázka jejich pravopisu pramalý význam. Shrňme tedy: některé komponenty vstupující do jmen zastávek se nacházejí na přechodovém pásu mezi apelativní a propriální slovní zásobou, což se může odrážet i v jejich kolísajícím pravopisném ztvárnění.

V našem příspěvku jsme se věnovali formální a především motivační stránce nevyhraněného typu vlastních jmen – názvů autobusových zastávek. Chtěli jsme především upozornit na to, že i v poměrně rozsáhlém, avšak vcelku statickém a na první pohled nepříliš zajímavém jazykovém materiálu lze přece jen narazit na některá

specifika. Patří k nim mimo jiné schopnost těchto jmen uchovávat již zaniklé skutečnosti. To je také jeden ze znaků, který názvy zastávek autobusové dopravy přibližuje k pomístním jménům a urbanonymům.

Václav Lábus

Prameny

ANDĚL, R.; KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko.* Liberec: Nakl. 555, 2002.
ANDĚL, R.; TECHNIK, S. *Český Dub.* Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1991.
KARPAŠ, R. a kol. *Kniha o Liberci.* Liberec: Dialog, 2004.
KARPAŠ, R. a kol. *Stalo se na severu Čech 1900/2000.* Liberec: Nakl. 555, 2001.
KURTIN, P.; SIMM, O. *Album starých pohlednic Jizerských hor.* Liberec: Nakl. 555, 1998.
NEVRLÝ, M. a kol. *Jizerské hory.* Praha: Olympia, 1983.
NEVRLÝ, M. *Kniha o Jizerských horách.* Janov nad Nisou: Civitas, 1996.
PIKOUS, J.; PIKOUS, Š.; SIMM, O.; KURTIN, P. *Jizerské hory včera a dnes. Druhá kniha.* Liberec: Pavel Akrman epicentrum – Atelier bratří Pikousů, 2004.
PIKOUS, J.; PIKOUS, Š.; SIMM, O.; MRVA, F.; KURTIN, P. *Jizerské hory včera a dnes.* Liberec: Bronzon & creati – Atelier bratří Pikousů, 2001.
SCHWARZ, E. *Die Orts- und Flurnamen des Bezirkes Gablonz.* Jablonec nad Nisou: Verlag des Gablonz-Tannwalder Lehrvereins, 1934.
SOBKOVÁ, H. *Naše Desná.* Desná: MÚ Desná, 1993.
jízdní řády ČSAD Liberec, a.s. a ČSAD Jablonec nad Nisou, a.s
turistické a jiné mapy Liberecka a Jablonecka
ústní sdělení

Literatura

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002. (ESČ)
MATÚŠOVÁ, J. Vývoj a standardizace pomístních jmen a urbanonym v českém pohraničí. *NŘ*, 1989, roč. 72, s. 179–186.
Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1998. (PČP)
ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky.* Brno: Masarykova univerzita, 1999.

Poznámky

[1] Chrématonyma jsou vlastní jména výsledků lidské činnosti, zakotvená ve společenských, ekonomických, politických a kulturních vztazích, jež nejsou fixována v krajině (podle ESČ).
[2] Urbanonymy se rozumí pojmenování objektů městské reality. K jejich dynamice a fixaci viz např. Matúšová, 1987, s. 180–183.
[3] V turistických mapách se sice setkáme s označením „Hasičská zvonička", tento název se ale nevžil.
[4] Obvyklým způsobem převádění německých pomístních jmen byl překlad anebo nové, samostatné pojmenování.
[5] Pravopis ponecháváme v autentické podobě.
[6] Liberecká mutace MF Dnes přinesla 28. 12. 2006 článek „Ze zastávek zmizí názvy firem", který informuje o změnách jmen zástavek MHD v Liberci: „Dopravní podnik od ledna změní názvy více než třiceti zastávek, které v Liberci jsou. Důvod? Jejich názvy jsou buď reklamou pro některé firmy, nebo už označují zařízení, která na daném místě dávno nejsou." Jízdní řády meziměstské dopravy, o jejichž zastávkách pojednává tento článek, si však i nadále ponechávají stávající názvy.

[7] Ze zde uváděných příkladů to platí bezezbytku především pro názvy Textilana a Tiba.
[8] Příkladu, kdy se název (nejen) průmyslového objektu (ať už existujícího nebo zaniklého) stává součástí urbanonymie obce, je samozrejmě velké množství (v Jablonci nad Nisou např. „Liaz", v Liberci „Plastimat" a mnoho dalších). V našem článku jsme ale zohlednili pouze ty, které se objevují v označeních zastávek meziměstské autobusové dopravy.
[9] K otázkám fixace a jejích změn viz Šrámek, 1999, s. 69n.
[10] Uvedené příklady jsou názvy existujících subjektů.
[11] Správná podoba jména této firmy je Liglass, s.r.o.
[12] Současný název: Seba T, a.s.
[13] Toto pozoruhodné pojmenování zastávky uchovává staré, již předválečné lidové označení tovární budovy (Kloster), která prý svým vzhledem klášter připomíná. Blízká ulice nese označení „Klášterní" a v podrobnějších mapách je okolní lokalita označena „U kláštera", do jména zastávky ovšem vstupuje tento výraz s malým „k". V popisované tovární budově dodnes funguje přádelna firmy Seba T, a.s.

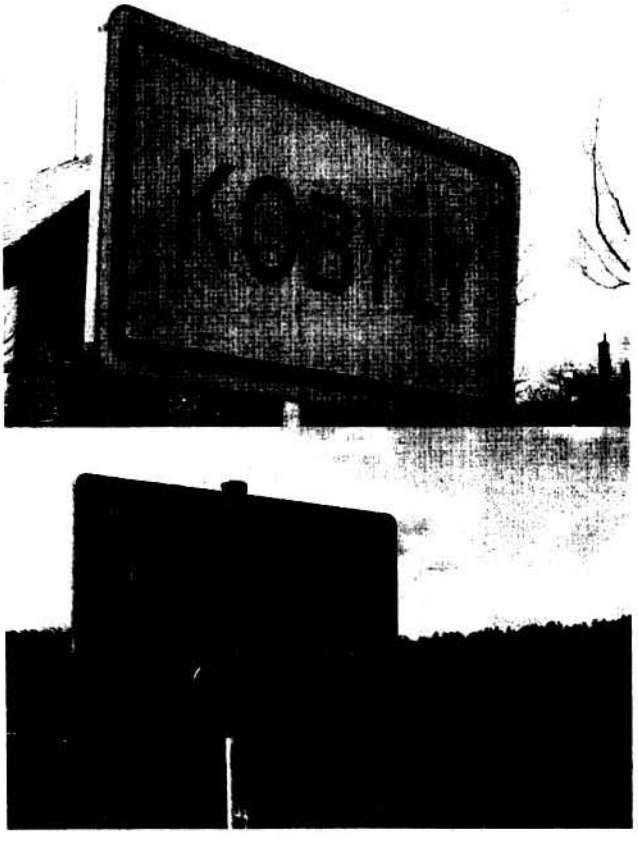

NAD ranními zprávami (Bystřice NAD/POD Pernštejnem)

Prvního březnového dne roku 2005 jsem při práci poslouchal rádio. Nejprve krátce po osmé hodině ranní na BBC ve zprávě věnované střetu zájmů moderátor položil otázku předsedovi Senátu ČR, jestli je řešením cesta, kterou zvolila radnice *„...v Bystřici pod Pernštejnem"*. Odpověď Přemysla Sobotky se snažila být jazykově korektnější než položená otázka: *„V Bystřici pod Pernštýnem...,"* začal svoji větu politik.[1]

Přibližně o hodinu později, když jsem přeladil na dopravní servis Radia Impuls, zeměpisného jména *Bystřice pod Pernštejnem* použil „Agent 007". Na konci téhož týdne, v neděli 6. 3. 2005, se v televizním pořadu ČT1 Toulavá kamera ještě jednou objevila *Bystřice pod Pernštejnem*.[2]

Osada, později městečko *Bystřice* náležející k hradu *Pernštejnu*, byla od jiných lokalit téhož jména odlišena přívlastkem *„nad Pernštejnem"*, neboť skutečně leží nad hradem Pernštejnem, porovnáváme-li jejich nadmořskou výšku. Městečko Bystřice leží 533 m n. m., hrad Pernštejn 436 m n. m a stejnojmenná osada 334 m n. m.[3] Jméno se poprvé připomíná roku 1348 v podobě *„Wistricz"*.[4] Ze stejné doby pochází také nejstarší doklad bližší lokalizace místa podle hradu Pernštejna (1349 – *„Bystricz prope Pernsteyn"*).[5] Podoba *Bystřice nad Pernštejnem* se objevila až v 19. a 20. století (1891,[6] 1907,[7] 1921,[8] 1928,[9] 1929,[10] 1930[11] – *Bystřice nad Pernštejnem, Bystřice nad Pernštýnem*) a za jejím vznikem hledejme administrativní potřebu odlišit lokality stejného jména. Ve statistických pramenech z předchozí doby se píše pouze o městečku *Bistržitz*[12] či *Bystřitz*,[13] česky *Bystřice*,[14] latinsky *Bystřicium*.[15]

Sonda, která zjišťovala výskyt chybného toponyma *Bystřice pod Pernštejnem* na stránkách internetových podob celostátních deníků a zpravodajských serverů, ukázala, že v úvodu zmíněné příklady nebyly pouhými náhodnými přeřeknutími několika nepoučených jednotlivců, ale reprezentují obecnější tendenci. Zde poznamenávám, že Karel Kuča cituje doklad *Bystřice pod Pernštejnem* k roku 1900.[16]

Výsledky sondy zjišťující výskyt nesprávné podoby *Bystřice pod Pernštejnem*:

zpravodajský server, jiný zdroj	sledované období	počet výskytů
Lidové noviny[17]	září 2003 – únor 2005	29
Blesk[18]	srpen 2001 – duben 2004	5
iDNES[19]	červenec 1999 – březen 2005	75
BBC[20]	leden – březen 2005	2
Český národní korpus[21]		4/4/[22]

Skutečnost doložená sondou je podmíněna dvěma faktory – působením jazykového systému a vlivy mimojazykovými. Složité, především prostorové a kvalitativní vztahy obsažené v toponymech lze formálně vyjádřit prostřednictvím modelové teorie. Toponymu *Bystřice nad Pernštejnem* a jeho defektní podobě *Bystřice pod Pernštejnem* odpovídá vztahový model A+(A+A),[23] vyjádřený v rovině nominační slovotvorným modelem S+(P+S) a konkretizovaný slovotvornými typy S+Nad+Sdtop., popřípadě S+Pod+Sdtop.[24] Ve jménech slovotvorného typu S+Pod+Sdtop. se jako Sdtop. vyskytuje nejčastěji oronymum, např. *Pec pod Sněžkou, Proseč pod Křemešníkem, Rožmitál pod Třemšínem, Bystřice pod Hostýnem, Kunčice pod Ondřejníkem, Bystřice pod Lopeníkem*. K tomutu slovotvornému modelu řadíme také jména typu *Bělá pod Bezdězem, Rovensko pod Troskami, Stráž pod Ralskem*. Připomínám, že hrady na výrazných návrších, krajinných dominantách, ve valné většině dostaly své metaforické jméno podle tvaru skály, na níž byly vybudovány; tato motivace neplatí u oronyma *Bezděz*, které vzniklo přenesením posesivního jména lesa, pozdějšího dvorce a osady na hrad, následně pak na obě návrší – *Malý a Velký Bezděz*.[25] Mnohem četnější jsou jména druhého slovotvorného typu, v němž je pozice Sdtop. obsazena hydronymem, např. *Ústí nad Labem, Hluboká nad Vltavou, Kostelec nad Orlicí, Luka nad Jihlavou, Žďár nad Sázavou, Náměšť nad Oslavou, Jaroměřice nad Rokytnou, Babice nad Svitavou, Budišov nad Budišovkou*. Právě působením tohoto celočeského toponymického modelu dochází ke kontaminaci obou typů v případě jedinečného místního jména: *Bystřice nad Pernštejnem* se mění na *Bystřice pod Pernštejnem*.

Kromě působení jazykového systému vznik a používání chybné podoby *Bystřice pod Pernštejnem* podmiňují také skutečnosti mimojazykové. *Pernštejn* jako král moravských hradů je všeobecně známý. Zde přistupuje ještě působení stereotypní představy hradu, který je nejčastěji, ovšem ve zjednodušeném stereotypu mluvčího vždy situován na kopci. Tento stereotyp samozřejmě popírá struktura toponyma *Bystřice nad Pernštejnem*, město nad hradem. V běžné komunikaci, především v projevech nedostatečně poučených mluvčích, je proto nahrazována předložka *nad* předložkou *pod*. Chybné jméno *Bystřice pod Pernštejnem* pak odpovídá ideální představě městečka v údolí pod hradem.

V příspěvku jsem se snažil sledovat, jak tlak toponymické soustavy spolu s působením jevů mimojazykové povahy, především stereotypů, formuje zeměpisné jméno vymykající se svou strukturou systému. Ačkoliv se podoba *Bystřice pod Pernštejnem* může zdát náležitou tomu, kdo k hradu musí vystoupat

z údolí Nedvědičky, výškový rozdíl téměř 100 m pocítí, pokud bude dál pokračovat pěšky až na bystřické náměstí, které opravdu leží *„nad Pernštejnem"*.

Jaroslav David

Poznámky

[1] Ke střídání podob *Pernštejn/Pernštýn* viz UTĚŠENÝ, S. Zur Entlehnung des deutschen Diphtongs *ei* ins Tschechische (an Hand der Ortsnames auf *–stein*). In *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*. Berlin: Akademie Verlag, 1965, s. 149–157.

[2] Srovnej též rozhlasový cyklus Divotvorný místopis, díl věnovaný Bystřici nad Pernštejnem, v němž Petr Dvořáček vzpomínal na návštěvu ministra financí Václava Klause, čestného občana Bystřice nad Pernštejnem. Ministr Klaus ve svém projevu několikrát použil podobu Bystřice pod Pernštejnem. Český rozhlas Region (Jihlava), Divotvorný místopis, díl Bystřice nad Pernštejnem, vysíláno 24. 10. 2005.

[3] BARTOŠ, J.; SCHULZ, M.; TRAPL, M. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, sv. VI.* Ostrava: Profil, 1988, s. 156, 271.
HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské.* Praha: Academia, 2004, s. 71.
JURMAN, H.: *Bystřicko.* Tišnov: SURSUM, 2000, s. 43, 181, 298.
TENORA, J.: *Vlastivěda moravská. Bystřický (n. P.) okres.* Brno: Musejní spolek, 1907, s. 1.

[4] HOSÁK, L.; ŠRÁMEK, R. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I.* Praha: Academia, 1970, s. 138.

[5] HOSÁK, L.; ŠRÁMEK, R. o. c. v pozn. 4, s. 138.
HOSÁK, L. a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. (I) Jižní Morava.* Praha: Svoboda, 1981, s. 185.

[6] *Ottův Slovník naučný, sv. IV.* Praha: Jan Otto, 1891, s. 1012.

[7] ČERNÝ, F.; VÁŠA, P. *Moravská jména místní.* Brno: Matice moravská, 1907, s. 183.

[8] KUČA, K. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.* Praha: Libri, 1996, s. 415.

[9] *Administrativní lexikon obcí na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.* Praha: Státní úřad statistický, 1928, s. 52.

[10] CHROMEC, B. *Místopisný slovník Československé republiky.* Praha: Kompas, 1929, s. 63.

[11] *Statistický lexikon obcí v Zemi Moravskoslezské.* Praha: Orbis, 1935, s. 71.

[12] SCHWOY, F. J. *Topographie vom Markgrafthum Mähren I.* Wien: Joseph Hraschanzky, 1793, s. 54.

[13] WOLNY, G. *Markgrafschaft Mähren II/II.* Brünn: K. Winiker, 1842, s. 97.

[14] RIEGER, F. L. *Slovník naučný, sv. I.* Praha: Kober, 1860, s. 1014.

[15] WOLNY, G. o. c. v pozn. 13.

[16] KUČA, K. o. c. v pozn. 8.

[17] *Lidové noviny.* [cit. 2005-03-10]. Dostupný z <http://lidovky.centrum.cz/hledani/index.phtml?sec=lid&q=nad+Pern%9Atejnem&sec=lid>.

[18] *Blesk.* [cit. 2005-04-30]. Dostupný z <http://www.blesk.cz/scripts/fulltxt.php?hledatstr=nad+Pern%B9tejnem>.

[19] *iDNES.* [cit. 2005-04-30]. Dostupný z <http://zpravy.idnes.cz/hledej.asp?kde=idnes&search=nad%20Pernštejnem>.

[20] *BBC.* [cit. 2005-04-30]. Dostupný z <http://newssearch.bbc.co.uk/cgi-bin/search/results.pl?scope=czech&tab=czech&order=sortboth&q=nad+Pern%9Atejnem>.

[21] *Český národní korpus SYN2000 a SYN2005.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2000. [cit. 2005-06-06]. Dostupný z <http://ucnk.ff.cuni.cz>.

[22] SYN2000: 4 výskyty podoby *Bystřice pod Pernštejnem*, 61 výskytů podoby *Bystřice nad Pernštejnem.*
SYN2005: 4 výskyty podoby *Bystřice pod Pernštejnem*, 139 výskytu podoby *Bystřice nad Pernštejnem.*

[23] Vztahový model A, „kde".
[24] S-substantivum, Sdtop.-substantivum derivované-toponymum, P-předložka.
[25] LUTTERER, I.; ŠRÁMEK, R. *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* Havlíčkuv Brod: Tobiáš, 1997, s. 43, 46.
Pomístní jména v Čechách. Praha: Academia, 1995, s. 252, 260.

RECENZE

Glosář etym poněmčených jmen slovanského původu v Dolních Rakousích

(Angela Bergermayer, Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich (= Schriften der Balkan-Kommission 44), Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften) 2005, 368 s., ISBN 3-7001-3330-8.)

Ústav slavistiky Filozoficko-kulturněvědní fakulty Vídeňské univerzity je, celosvětově viděno, v současnosti největším výzkumným a učebním pracovištěm pro slovanské jazyky, literatury a kultury. Přibližně srovnatelnou šíři výzkumu a výuky vykazují dnes pouze odpovídající ústavy na Lomonosově univerzitě v Moskvě a částečně také na Humboldtově univerzitě v Berlíně. Se svým zaměřením na výzkum jazyka, literatury a kulturních kontaktů, slovanské dialektologie včetně chorvatštiny v Burgenlandu a slovinštiny v Korutanech, slovanské medievistiky a vůbec diachronie jako takové disponuje vídeňská slavistika nezaměnitelným profilem a těší se – v neposlední řadě z důvodu své tematické šíře ve výzkumu a výuce – velkému mezinárodnímu uznání. Ve vícero oblastech patří ke světově vedoucím pracovištím; bezpochyby se to týká např. historické a srovnávací slovanské jazykovědy. V jejím rámci tradičně tvoří důležitou oblast zkoumání jmen slovanského původu v Rakousku, doložených ve středověkých listinách a onomastickém materiálu. Na vídeňské slavistice je tato výzkumná oblast spojena především se jmény Otto Kronsteinera (zejména v 70. a 80. letech 20. století) a Georga Holzera (od 90. let 20. století až do současnosti). Posledně jmenovaný byl také vedoucím dvouletého výzkumného projektu *Die Sprache des mittelalterlichen Slaventums in Österreich* (Jazyk středověkého Slovanstva v Rakousku), financovaného rakouským Fondem na podporu vědeckého výzkumu (FWF). Byl zastřešen balkánskou komisí Rakouské akademie věd (ÖAW), na které výzkumný plán *Slovanský substrát v Rakousku z lingvistického hlediska* byl již dříve etablován jako klíčový.

Práce na tomto projektu prováděla mladá vídeňská slavistka a spolupracovnice ÖAW Angela Bergermayerová. Po domluvě s Georgem Holzerem byl přitom realizován slovník etym poněmčených jmen slovanského původu v Dolních Rakousích, doložených v listinném a onomastickém materiálu s udáním odpovídajících toponym ve slovansky mluvících zemích. Vypracovaný glosář předložil schůzi akademiků její člen Radoslav Katičić 25. června 2004; od minulého roku je veřejnosti rovněž k dispozici jako tištěná kniha, a to ve vysoce kvalitní podobě, jak jsme tomu u vydavatelství ÖAW zvyklí. Tímto slovníkem byl doplněn další důležitý kamínek v mozaice výzkumu zaniklého slovanství v Rakousku. Ze slovanského hlediska může být jmenován v jedné řadě např. s významnými monografiemi O. Kronsteinera *Die alpenslawischen Personennamen* (Wien 1981) či G. Holzera *Die Slaven im Erlaftal. Eine Namenlandschaft in Niederösterreich* (Wien 2001).

Vlastní slovníkové části předchází po krátké předmluvě (7–8) srozumitelný a ve svém rozsahu zcela přiměřený úvod (9–20), předběžné poznámky o zaniklém slovanství v Rakousku, k dosavadnímu stavu výzkumu a pramenům, stejně jako k tematickému a materiálovému vymezení glosáře (9–14), k jeho vlastní struktuře (14–19) a k rejstříkům (19–20).

Abeceda používaná pro uspořádání jmen v glosáři a rejstřících je uvedena víceméně bez komentáře (14), což však ztěžuje užívání knihy laikům a také vědcům jiných disciplin (jako např. obecné historie, sociální historie, archeologie, onomastiky, germanistické jazykovědy, historie a geografie německých nářečí apod.), jež by podle autorčina mínění měli z knihy profitovat (11). Takto ale bohužel budou vědět pouze zasvěcení, v čem např. spočívají nezanedbatelné rozdíly mezi *e, é, ě, ę, ë*, popř. *l, l', ľ, ł* (14). Autorka zde vycházela z vlastních vědomostí, aniž by zohlednila, že její výklady mají být přístupné i pro kolegy z příbuzných oborů. K tomu se přidává autorčina tendence k složitým větným konstrukcím, čímž se komplikuje recepce i v podstatě jednoduchých tvrzení (např. na str. 15 a 16).

Původně zamýšlené rozdělení do tří skupin (1. glosář jistých slovanských kořenů, 2. glosář možných slovanských kořenů, 3. glosář slavizovaných kořenů) bohužel nebylo realizováno, aby uživatel neměl problémy při hledání jmen. Mně osobně by se však toto rozdělení jevilo hodnotným obohacením knihy. Díky podrobným rejstříkům v příloze knihy bude čtenář, který se o tuto problematiku zajímá, zřejmě nejdřív hledat v nich, neboť ve většině případů stejně nebude schopen z poněmčeného jména hned správně rekonstruovat výchozí slovanský tvar.

Pro každého, kdo se již zabýval představenou problematikou, je slovníková část (21–304) bohatým zdrojem informací. Koncepce slovníku je promyšlená

a snaží se o maximální transparenci, takže můžeme konstatovat, že se s ním velmi dobře pracuje. Seznam hesel představuje na 284 stranách více než 750 lemmat (včetně odvozenin), organizovaných podle slovních hnízd, a podává tak informaci o více než tisíci poněmčených geografických jménech a označeních osob slovanského původu v Dolních Rakousích, stejně jako o více než 1750 odpovídajících etymech mimorakouských. Jednotlivá slovníková hesla jsou uvedena od ***aworь** 'javor' (21–22) až po ***Županь** 'župan' (302–304) v abecedním pořadí podle jejich znění v období jejich převzetí a jsou sestavena velmi přehledně. Etyma doložená jako osobní jména píše autorka s velkým začátečním písmenem. Odvozeniny jsou uvedeny pod výchozím kořenem.[1] Poté vždy následují výklady významu lemmat a etymologicky odpovídající apelativa a osobní jména v (moderních) slovanských jazycích, zejména ve slovinštině a češtině (slovenština jako také přímo sousední slovanský jazyk není bohužel ve většině případů zohledněna, popř. je překvapivě zřídka brán ohled na slovenskou onomastickou literaturu). Uvnitř lemmat jsou chronologicky podle data prvního dokladu uvedena příslušná poněmčená jména včetně jejich dokladů, přičemž jednotlivým slovanským pojmenováním je přiřazeno vlastní číslo. Údaje o pramenech jsou připojeny k dokladům. Většinou následuje krátký jazykověhistorický komentář o době převzetí a jeho předpokladech, na závěr údajů k jednotlivým jménům je uvedena důležitá sekundární literatura. Následují ještě odkazy na odpovídající jména mimo Rakousko, bez nároku na úplnost. Etymologie a rekonstrukce jsou sestaveny vcelku přijatelně a pečlivě; ve sporných případech se jeví alespoň jako možné.

Po vysvětlení použitých zkratek (305–330), seznamu literatury a pramenů, ve kterém jsou promíseny prameny, literatura a také zkratky pro mapy (305–328), a seznamu všeobecných zkratek a značek (328–330), následují ještě pro používání glosáře důležité a přesvědčivé rejstříky (331–366), retrográdní index rekonstruovaných slovanských jmen (331–335), index apelativ odvozených slovanských místních jmen (336–338), rejstřík slovanských osobních jmen a od nich odvozených slovanských místních jmen (338–340), seznam dnešních (úředních), ale také již nepoužívaných, popř. zaniklých poněmčených geografických názvů a pojmenování osob (341–348), rejstřík uvedených slovanských toponym mimo Rakousko (348–363) a regionální přiřazení středověkých slovanských jmen podle čísel mapy Rakouska (= ÖK; 363–366). Na konci publikace se nachází zobrazení Dolních Rakous (a Vídně) s přehledem listů ÖK v měřítku 1:50 000 (nestránkováno [367]).

Vedle uvedení těchto četných pozitiv je třeba se však kriticky zmínit také o několika obecných bodech, které je třeba chápat především jako doplňující

poznámky k tomuto novému slovníku s ohledem na eventuální nové zpracování látky. Nejprve je třeba konstatovat, že Bergermayerová by chtěla hovořit o Dolních Rakousích (včetně Vídně) v historickém smyslu (11). Přitom však zapomíná, že historická země Dolní Rakousy před zářím 1919 zahrnovala vedle neobydleného Dyjského trojúhelníku mezi Dyjí a Moravou (cca 30 km²) také území Valticka (cca 87 km², 10 936 obyvatel) zahrnující obec *Feldsberg*[2] (dnes Valtice, tenkrát Valčice), spolu s obcemi *Garschönthal* (dříve i Garšentál, dnes Úvaly), *Oberthemenau* (dnes Charvátská Nová Ves), *Unterthemenau* (dnes Poštorná) a *Bischofswarth* (dnes Hlohovec), a též 13 obcí u Gmündu na Vitorazsku s celkovou rozlohou 113 km² a cca 12 000 obyvateli, jež po smlouvě ze Saint Germania-en--Laye musely být podstoupeny Československu. V tehdejším soudním okrese Gmünd (*Cmunt*) se jednalo o obce *Beinhöfen* (dnes Německé, část obce Dvory nad Lužnicí), *Erdweis-Sofienwald* (dříve Hlinná, dnes Nová Ves nad Lužnicí a Žofina Huť), *Naglitz* (dnes Nakolice), *Schwarzbach* (tehdy také Švarcbach, dnes Tušť), *Tannenbruck-Thiergarten* (dnes Trpnouze, část obcí Hranice a Obora), *Weißenbach* (dnes Vyšné) a *Witschkoberg* (dnes Halámky) jako celek, $^{5}/_{6}$ území *Böhmzeil-Josefschlag* (dnes Česká Cejle směrem k celnici v Českých Velenicích, popř. Žižkovo předměstí); $^{2}/_{3}$ území *Zuggers* (dnes Krabonoš) – Breitensee (*Bratisej*) a území obce Wielands-Unterehrendorf-Oberehrendorf (*Velenice*; část území Unter-Wielands/Dolní Velenice patří dnes také k Českým Velenicím); v tehdejším soudním okrese Schrems (*Skřemelice*) zcela obec *Gundschachen* (dnes Kunšach), $^{4}/_{5}$ obce *Rottenschachen* (dnes Rapšach) a $^{1}/_{5}$ obce Brand–Nagelberg (*Lomy*), stejně jako v tehdejším soudním okrese Weitra (*Vitoraz*) $^{1}/_{4}$ obce Höhenberg-Reinpolz (Stepan 1937, 428–429). Jména těchto obcí až na *Garschönthal* (84) chybí bohužel i v glosáři, přestože se u některých z nich jednoznačně jedná o poněmčená jména slovanského původu.

Právě v Dolních Rakousích, kde až do konce monarchie žil mimo Vídeň nezanedbatelný počet slovansky mluvících Čechů, Moravanů, Slováků a Chorvatů (Šembera 1844 n., 1868), je doložena celá řada dnes z větší části již nepoužívaných slovanských, zejména českých (méně slovenských a chorvatských) exonym, především v krajích severně od Dunaje.[3] Je zvláštní, že – až na č. *Dyje* (74) a č. *Lužnice* (141–142) – tato exonyma nejsou uvedena ani pro srovnání pod jednotlivými lemmaty, mj. chybí např. č. *Biteš* (= Vitis; < ***Byti/ьšь**, 50–51); č. *Čistějov* (= Zistersdorf; < ***Čьstějь**, 58); č. *Drozdovice* (Drosendorf; < ***Droznъ**, 70–71); č. *Jer(o)uš* (= Geras; < ***Jerošь/*Jerušь**, 106), č. *Ličov* (= Litschau; < ***Ličowъ**, 133); č. *Pulkava* (= Pulkau; < ***Pъlkawa**, 199–200); č. *Re(j)c* (= Retz; < ***Rěcě**, 221–222); č. *Skřemelice* (= Schrems; < ***Skremenьnica/ *Skremenica**, 235); č. *Světlá* (= Zwettl; < ***Swětьlь**, 257–258) atd.

Co se týká pramenů pro znázornění slovanského substrátu v oblastech Dolních Rakous dříve osídlených Slovany, byl by býval nutný širší kritický rozbor již existujících prací k tomuto tématu. Ze západoslovanského hlediska zcela postrádáme např. objektivní vpracování obsáhlého, i onomastického materiálu, který se nachází již u advokáta, historika, etnografa, filologa a od r. 1849 též profesora bohemistiky na vídeňské slavistice Aloise Vojtěcha Šembery (1807–1882). Sepsal mj. důležitou studii o Slovanech v Dolních Rakousích (Šembera 1844 n.), téměř 400stránkovou monografii o Západoslovanech v pravěku (Šembera 1868) a podrobně rešeršovanou, statistickou studii o Češích, Moravanech a Slovácích a jimi osídlených územích s názvem *Mnoho-li jest Čechů, Moravanů a Slováků v Rakousích a kde obývají. Příspěvek k ethnografii československé*, která byla otištěna v Časopisu Musea království Českého v r. 1876. Stejně tak nebyly vpracovány pozdější výzkumy o Češích v Dolních Rakousích (srov. např. Hubka 1901).

I z germanistického hlediska by mohly být prameny doplněny; myslíme zde např. na seznam 307 (+ 14) zaniklých obcí ve Waldviertlu H. Weigla (Stepan 1937, 277–279). Mapa místních jmen dolnorakouského Waldviertlu podle K. Lechnera v dodatku k E. Stepanovi stejně jako Lechnerův příspěvek k historii osídlení a panovníků ve Waldviertlu (Stepan 1937, 3–266) by rovněž mohly vykonat dobrou službu pro další studium pramenů a dřívějšího i slovanského osídlení Waldviertlu.

Již pouhý podrobnější pohled na mapu hraničního území by mohl rozšířit zkoumaný materiál, např. chybí v glosáři názvy vesnic jako *Klein-Litschau*, *Radschin*, *Türnau* aj. Dokonce tak známá jména jako Dürnkrut (= č. slk. *Suché Kruty* < ***Chrъwati**) nebo Weitra (= č. *Vítoraz* jako možná posesivní odvozenina < ***Vitoradъ**) v slovníku nenajdeme. Dodnes je užívané č. *Vítorazsko*; užíval se také termín č. *Vítorazská cesta* pro důležitou středověkou obchodní cestu. Etymologie jména Weitra, pro které můžeme v historických českých pramenech najít i *Vítrov*, sice není zcela jasná, ale i tak se jeví slovanský původ – alespoň českého názvu pravděpodobnější (srov. např. pod ***Wit-rъ**; 285–286) než všechny dosud neuspokojivé pokusy výkladu ze střední horní němčiny (např. jako původní jméno řeky < střhn. *wît* 'široký' + střhn. *ahe* 'potok, bystřina'; tak již u Lechnera, viz Stepan 1937, 20). Pro slovanský původ mluví nejen první doklady městečka jako *Witrah, Wîtrah, Widra, Witra* kolem přelomu 12. a 13. století, nýbrž také relativně brzy poněmčená, původně slovanská místní jména v blízkém okolí jako Schagges (< ***Čakanъ**; 51–52) nebo Wultschau (< ***W/ъ/lčь**; 290).

Slovník A. Bergermayerové vyvolává trochu dojem, že při výběru etym objasňovaných v glosáři byla důležitá spíše již existující a bezesporu hodnotná

onomastická literatura než kritický rozbor nejrůznějších pramenů s ohledem na poznatky moderní kontaktní lingvistiky. Tak např. udiví při výběru odpovídajících slovanských jmen mimo Rakousko, že jsou uvedena dokonce i neobvyklá jména polabská až bulharská, zatímco blíže ležící české a – ještě častěji – slovenské obdoby poněmčených jmen slovanského původu v Dolních Rakousích zůstávají bez povšimnutí, pokud nejsou uvedeny v použité onomastické literatuře, tj. u Profouse (*Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, I: A–H, Praha 1947; II: CH–L, Praha 1949; III: M–Ř, Praha 1951; spolu s J. Svobodou IV: S–Ž, Praha 1957) nebo Svobody a Šmilauera (*Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, V. Dodatky*, Praha 1960). V tomto případě by např. pro místní jména postačil dokonce i pohled do aktuálního rejstříku obcí v českém a slovenském autoatlasu.

I použitou a v seznamu literatury uvedenou onomastickou literaturu by bylo potřeba – hlavně ze slovanského hlediska – doplnit. V souvislosti s popisovaným územím a bezpochyby důležitým srovnáním se sousedními regiony překvapí absence některých důležitých odborných publikací, zejména českého a slovenského původu. Nehledě na již zmíněné Šemberovy (1844 n., 1868) a Hubkovy (1901) práce bychom osobně doplnili práce následujících autorů: Bohdanecký 1910; Eichler 2000; Hosák/Krandžalov 1962; HSSJ 1991 n. (slovník historické slovenštiny přináší právě pro nejstarší dobu opakovaně doklady i v podobě toponym a antroponym); Kavuljak 1955; Kiss 1978; Lutterer/Majtán/Šrámek 1982; Majtán 1972; Olivová-Nezbedová/Maleninská 2000; Popowska-Taborska 1968; Schwarz 1931; Sedláček 1908; Šmilauer 1969; VSOS a mn. j.[4]

Ačkoliv to není v přímé souvislosti s vlastním tématem knihy, bylo by obecně nejen ze slavistického hlediska pro uživatele slovníku důležitou dodatečnou informací, kdyby v krátkém doplňujícím exkursu byla také uvedena dříve používaná, dnes již povětšinou neznámá česká (popř. i slovenská a chorvatská) exonyma pro místní jména v Dolních Rakousích, a to i v případě, že odpovídající etyma dnes používaných jmen jsou pouze možného nebo jen zdánlivě slovanského původu, popř. pro ně vůbec nemůže být postulován žádný slovanský původ. Takovýto doplňující přehled bychom přivítali již proto, že takto získáme úplnější přehled jazykového a kulturního kontaktu mezi bavorsky a slovansky mluvícím etnikem na zkoumaném území. O tuto nápravu se pokusíme v příspěvku *Slavische und slavisierte Toponyme in Österreich am Manhart und unter der Enns. Ergänzende Bemerkungen zu einem neuen Glossar von Etyma eingedeutschter Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich* ve Wiener Slavistisches Jahrbuch 52 (2006; v tisku).

Kniha Angely Bergermayerové se určitě stane (v neposlední řadě kvůli velmi dobře strukturovanému glosáři) důležitým zdrojem pro další výzkum etym slovanského původu v Dolních Rakousích; výzkum sám však ještě dlouho nemůžeme považovat za ukončený.

Stefan Michael Newerkla

Literatura

BOHDANECKÝ, E. *Místní slovník slovanský v odcizovaných i cizích krajích.* Praha, 1910.
EICHLER, E. Zur Untersuchung der slavischen Toponyme in Nordbayern. In Trost, K. (ed.), *Deutsch–tschechische Sprachbeziehungen. Germanismen, Personennamen, Ortsnamen.* Regensburg, 2000, s. 85–95.
HAUSNER, I.; ŠRÁMEK, R. Glossar: Ortsnamen und ihre Herkunft. In Bartoněk, A. – Beneš, B. – Miller-Funk, W. – Polleross, F. (eds.): *Kulturführer Waldviertel – Weinviertel – Südmähren.* Wien, 1996, s. 383–402.
Historický slovník slovenského jazyka. Bratislava, 1991n. (HSSJ)
HOSÁK, L.; KRANDŽALOV, D. Souvislost slovanského místního názvosloví na Moravě a severovýchodních Bavořích. *Časopis společnosti přátel starožitností,* 1962, roč. 70, s. 92–101.
HUBKA, A. *Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu.* Praha, 1899.
KAVULJAK, A. *Historický miestopis Oravy.* Bratislava, 1955.
KISS, L. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* [Etymologický slovník geografických jmen]. Budapest, 1978.
LUTTERER, I.; MAJTÁN, M.; ŠRÁMEK, R. *Zeměpisná jména Československa.* Praha, 1982.
MAJTÁN, M. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov.* Bratislava, 1972.
NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen.* Frankfurt am Main et al., 2004.
OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L.; J. MALENÍNSKÁ, J. (eds.) *Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek.* Praha, 2000.
POPOWSKA-TABORSKA, H. Dawne podziały językowe zgermanizowanych terenów zachodniosłowiańskich. *Onomastica,* 1968, 13, s. 142–163.
SEDLÁČEK, A. *Místopisný slovník historický království Českého.* Praha, 1908.
SCHWARZ, E. *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle.* München–Breslau, 1931, München–Berlin, [2]1961.
STEPAN, E. (ed.) *Das Waldviertel, 7. Band: Geschichte.* Wien, 1937.
ŠEMBERA, A. V. O Slovanech v Dolních Rakousích. *Časopis Českého museua,* 1844, roč. 18, s. 536–549. 1845, roč. 19, s. 163–189, 346–357 [včetně mapy „Osady slovenské a chorvatské v Dolních Rakousích a u jezera Neziderského" na konci druhého svazku 19. ročníku].
ŠEMBERA, A. V. *Západní Slované v pravěku.* Vídeň, 1868.
ŠMILAUER, V. *Atlas místních jmen v Čechách.* Praha, 1969.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, 3 sv. Bratislava, 1976–1978. (VSOS)

Poznámky

[1] Osobní jména jsou vždy uvedena jako odvozovací báze prvního stupně.
[2] Kurzívou jsou následně psaná všechna – z dnešního hlediska – exonyma.
[3] Tenkrát v češtině užívaný název *Manhartská čtvrť* se vztahoval na *Viertel am Manhart,* tedy geograficky nerozlišoval přesně mezi severními částmi Waldviertlu a Weinviertlu (Hausner–Šrámek 1996, 400).
[4] Pro další literaturu srov. i Newerkla (2004, 631–710) a jeho v závěru zmíněný příspěvek ve Wiener Slavistisches Jahrbuch 52 (2006; v tisku).

Nová slovenská knížka o onomastických otázkách

(Krško, Jaromír; Imrichová, Mária; Odaloš, Pavol. *Sociálny kontext onymie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2006. 130 s. ISBN 80-8083-195-5.)

Slovenská onomastika se v posledních letech může pochlubit několika zajímavými tituly, jmenujme např. *Logonymá v systéme slovenčiny* M. Imrichové (Prešov 2002), Krškovu studii *Hydronymá povodia Turca* (Banská Bystrica 2003) a knihu *Hydronymia povodia Nitry* J. Hladkého (Trnava 2004). K nim lze přiřadit i nedávno vydanou publikaci *Sociálny kontext onymie*[1] (Banská Bystrica 2006), kterou napsala trojice zkušených jazykovědců – J. Krško, M. Imrichová a P. Odaloš. Publikace se skládá ze čtyř statí zaměřených na vlastní jména a jejich začlenění a fungování ve společenské komunikaci. Každá studie je doplněna bohatým výčtem literatury předmětu. Další publikační činnost z oboru onomastiky všech tří autorů je uvedena na stranách 123–127. Knihu uzavírá résumé v angličtině.

První příspěvek *Komparácia slovenských a poľských žiackych prezývok* (s. 6–14) napsal J. Krško. Rozsahem nejmenší pojednání vychází z rozboru zhruba 80 slovenských a 50 polských přezdívek získaných ve slovenské základní škole a v polském gymnáziu na slovensko-polském pomezí. Autor ukazuje, že tuto „školní" přezdívku si na rozdíl od přezdívky „internetové" nedává jednotlivec sám, ale dostává ji od někoho z kolektivu. U „školních" přezdívek je rozhodující motivace, a to buď rodným jménem nositele, jeho příjmením, nebo tělesnými, duševními aj. vlastnostmi, popř. situací, která vyvolala její vznik.[2] V Krškově studii jsou nejpočetněji zastoupeny přezdívky motivované aktuálními událostmi (např. *Spomalený film* – je pomalý, *Zaspatý* – zaspal pri vyučovaní). Polští studenti více využívali motivace společenskými souvislostmi (např. *Bin Ladin* – nebol v škole 11. 9. 2001). Časté jsou u obou skupin studentů také přezdívky označující tělesné vlastnosti (např. *Žirafa* – vysoká, *Dynia* – podľa tvaru hlavy).

Autorem druhého článku *Komunikačný register grafitistov* (s. 15–30) je opět J. Krško. Graffiti jako sociální a kulturní hnutí, původně sdružující mladé lidi ve věku 15–25 let, vzniklo v šedesátých letech 20. století v New Yorku, odtud se rozšířilo do západní Evropy. Do zemí střední Evropy se dostalo až po roce 1989. Podstatou graffiti je zviditelňování se prostřednictvím nápisů a podpisů na různých plochách ve městech a na veřejných dopravních prostředcích. Cílem Krškova článku bylo popsat lexikum, které tato skupina lidí – graffitářů – používá (zřejmě v Banské Bystrici). Jádro jejich slovní zásoby tvoří výrazy slangové a převzaté

anglicismy (např. *writer* – sprejer, *crew* – skupina *writerů* pracujících společně, *tag* – značka nebo podpis *writera*, *panel* – kresba nastříkaná ve vlaku jen pod okno, *end to end* – graffiti nastříkané pod okna v celém vlaku); ojedinělé jsou některé výrazy slovenského původu (např. *ruža* – tryska se silnou stopou). Zajímavostí je, že se některé slangové výrazy nezačleňují do mluvnické stavby slovenského jazyka (např. „*pomáhajú aj niektorí writeri z crew*"). Problematika graffiti byla zpracována i české jazykovědě. D. Svobodová a E. Kavalová[3] ve svém příspěvku zdůrazňují počeštěnou podobu anglických slov (např. *tagy*, *frístajlovat*, *rúftopek*). Řada slov se pochopitelně v obou článcích shoduje (v české studii se objevují rovněž české slangové výrazy, např. *buřit* – malovat, dělat).[4] České autorky upozorňují, že mnohé anglicismy mají ve spisovné angličtině jiný význam, než je tomu ve slangu *writerů* (např. *tag* – podpis, značka *writera*, ve spisovné angličtině má význam „citát, přízvisko..."). Graffitářům prý jde o utajení pravého významu (často stříkají své výtvory i na zakázaných místech), lze proto podle obou autorek hovořit také o jakýchsi argotismech. J. Krško na s. 20 však uvádí, že prvky argotu nezaznamenal. Navíc nově informuje i o názvech sprejů (podle značek výrobců, např. *kimtec*) a o tzv. sociálních toponymech (např. *legal zone při benzinke*) a sociálních antroponymech (tj. podpisy a značky graffitářů, např. *OSA*, *Anarchista*). Autor končí svoji studii těmito slovy: „*Slangizmy (grafitisti) využívajú najmä na charakteristiku svojej sociálnej skupiny. Pomocou tejto lexiky zároveň vyjadrujú protest voči tradičnej lexike používanej v dominantnej kultúre.*" Článek je doplněn několika ukázkami graffiti.

Třetí příspěvek se jmenuje *Obchodné meno v jazykovo-komunikačných súvislostiach* (s. 31–71). Výzkumu logonym[5] se autorka M. Imrichová věnovala řadu let, a dokonce vydala monografii *Logonymá v systéme slovenčiny* (viz výše). Některé pasáže z této knihy se objevují pochopitelně i v posuzované studii. Týká se to oddílu nazvaného *Typy logoným* (s. 34–58). Názvy firem jsou rozděleny do tří velkých skupin, a to na logonyma sémantická (např. *Gerbera*, *Pub*, *Baťa*), slovotvorná (*Staving* – stavanie, *Plastokno* – plastové okná) a polymotivovaná (např. *Ria* – majiteľkino meno a drogéRIA, KOON – Kovalský Ondrej). Mnohem podrobněji než ve své monografii se zde autorka zabývá sociálním aspektem logonym. Zdůrazňuje, že po roce 1989 společenské a ekonomické změny na Slovensku vedly k nástupu soukromého podnikání a souběžně s ním se objevila potřeba nové firmy pojmenovávat. Logonyma mají v systému proprií zvláštní postavení – zprostředkovávají informaci mezi autorem (často majitelem) firmy a příjemcem. V nich se zrcadlí často jméno majitele, zaměření podnikatelských aktivit, region působení atd. Autorka věnuje pozornost i jedné ze specifických funkcí logonym, a to funkci reklamní. Česká onomastika zatím postrádá souborný

popis názvů firem, avšak dílčí studie (např. M. Čechové a M. Knappové) ukazují, že motivace a slovotvorná struktura českých logonym se bude v mnoha oblastech realizovat stejně jako u slovenských jmen firem.

Poslední stať nese název *Dynamika premien urbanonymie*[6] (s. 74–116). Jde o téma nadmíru aktuální, neboť názvosloví ulic, náměstí aj. městských objektů se vždy vyvíjelo pod tlakem společenských poměrů.[7] Autor studie P. Odaloš informuje nejen o procesu přejmenovávání ulic na Slovensku od r. 1918 (částečně zahrnuje i území české), ale uvádí zřejmě vůbec poprvé ve slovenské onomastice i znění legislativních materiálů, které určovaly proces vzniku urbanonym na základě specifických pojmenovacích potřeb (s. 106–116). Tyto materiály ukazují, že ne vždy se tyto objekty pojmenovávaly úřední cestou. Až od roku 1990 začala pojmenovávat a přejmenovávat urbanonyma názvoslovná komise[8] s občanským dohledem společnosti. Na s. 78–97 si Odaloš podrobně všímá vývoje názvů ulic a náměstí v Banské Bystrici. Ukazuje, že původně německé, později maďarské názvosloví bylo po roce 1918 vyměněno za názvy slovenské, a to často za názvy fungující v neúřední komunikaci mezi obyvatelstvem. Téměř se v nich nevyskytovala pojmenování podle osobností. Po roce 1945/1948 ve shodě se socialistickou orientací Československa se objevují nové názvy po osobnostech a po významných společenských událostech (např. *Trieda V. I. Lenina*, *Trieda 29. augusta*). Nejnáročnější etapa v přejmenování řady ulic a náměstí nastala po roce 1989. P. Odaloš představuje na začátku stati typy pojmenování ulic a náměstí, předkládá rovněž novou sémantickou stratifikaci urbanonymie, uvádí v přehledných tabulkách přejmenované objekty nejen v Banské Bystrici, ale i ve 125 městech tehdejšího Česko-Slovenska v letech 1990–1991. Zdůrazňuje např. nechuť občanů ke jménům po osobnostech. Připomíná, že názvy ulic a náměstí nesouvisející s minulým režimem zůstaly beze změny, jen u části těchto pojmenování došlo k návratu názvu původního. Z celé studie plyne, že existují určité zásady při tvoření urbanonym. V české onomastice je přesně určil M. Harvalík v knize *Synchronní a diachronní aspekty české onymie* (Praha 2004, s. 29–34). K základním principům patří např. zachování nějaké souvislosti mezi názvem a pojmenovávaným objektem (např. pojmenování ulice podle místního rodáka) a využívání stávajících pomístních jmen.

Nemohu si odpustit poznámku k publikaci. Nevím, kdo by odhadl, že se za názvem *Sociálny kontext onymie* skrývají příspěvky o přezdívkách, firemních názvech a názvech ulic a náměstí.

Na závěr lze konstatovat, že publikace *Sociálny kontext onymie* autorů J. Krška, M. Imrichové a P. Odaloše zajímavě zpracovává aktuální onomastic-

ké otázky. Dosavadní poznatky o slovenských antroponymech, urbanonymech a logonymech zpřesňuje a rozšiřuje. Tuto knihu uvítají nejen onomastici slovenští, ale i zahraniční. Vzhledem k probíraným tématům ji lze doporučit také laické veřejnosti.

Zuzana Hlubinková

Poznámky

[1] Onymie = soubor vlastních jmen (proprií) na jistém území, v jistém jazyce a v jisté době (*Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, 2002, s. 294).

[2] Ke stejným motivacím u tohoto druhu přezdívek docházejí ve svých statích i čeští badatelé (např. M. Knappová). V přehledu použité literatury za studií chybějí některé důležité články o českých přezdívkách S. Utešeného a P. Hausera.

[3] O jazyce autorů graffiti. *NŘ*, 1999, s. 245–254.

[4] Některé výrazy z jazyka graffitářu zaznamenávají slovníky *Nová slova v češtině 1, 2* (Praha 1998, 2004), např. *tag, writer*.

[5] Logonyma = vlastní jména firem, obchodních jednotek a výrobně-obchodních společností.

[6] Urbanonymie se chápe různě, nejčastěji jako soubor vlastních jmen zahrnující sídelní i nesídelní objekty ležící uvnitř města.

[7] O aktuálnosti problematiky svědčí i urbanonymická konference uspořádaná na Slovensku v roce 1986.

[8] Tak je tomu i v České republice. O aktivitách tzv. pracovní skupiny pro názvosloví města Brna informovala Mladá fronta Dnes dne 22. 7. 2006. Komise připravila návrh více než dvaceti nových názvů brněnských ulic (např. *Jaroslava Foglara, Za Hasičkou*). K návrhu se v budoucnu vyjádří nejen radní, ale i občané.

Neologizmy v dnešní češtině

Na sklonku roku 2005 vydal Ústav pro jazyk český soubor studií Neologizmy v dnešní češtině.[1] Tato významná publikace pochopitelně pozornosti recenzentů neunikla (viz Bozděchová, I.: Neologizmy v dnešní češtině. *NŘ* 89, č. 3, 2006, s. 147–149, a Mitter, P.: O neologismech v dnešní češtině. *ČJL*, č. 3, 2006–2007, s. 154–156.). Není tedy naším záměrem ji znovu představovat. Zde poukážeme spíše na to, co tento soubor obecně vypovídá o novém českém lexiku a v čem spatřujeme jeho hlavní přínos.

Na vzniku monografie se podílel sedmičlenný autorský tým, především z pracoviště lexikograficko-terminologického oddělení ÚJČ AV ČR. Je třeba vyzdvihnout, že se práce vyznačuje jednotnou koncepcí a jednotným přístupem k problematice. Celá publikace působí velmi uceleným a kompaktním dojmem. Netrpí tak tematickou či koncepční roztříštěností, která bývá příznačná pro různé konferenční a příležitostné sborníky.

Jednotlivé studie analyzují nové lexikum, zpracovávají rozsáhlý jazykový materiál jednak z obou dílů Slovníku neologizmů,[2] jednak z nepublikovaného materiálu elektronického archivu neologismů ÚJČ a dalších zdrojů, jako jsou Český národní korpus nebo internet. Autoři studií uvedený materiál důsledně podrobují zkoumání z hlediska sémantického a komunikačního, ale také – a to především – strukturního. Práce tak přináší cenné poznání, v jakých komunikačních oblastech se neologismy objevují a jaké procesy a postupy jsou pro vznik neologismů charakteristické. Onomaziologický pohled na nové lexikum rovněž odhaluje měnící se frekvenci různých způsobů obohacování slovní zásoby, dokumentuje inovace v jazyce i nárůst původně periferních způsobů tvoření.

Vedle tradičně vydělovaných skupin neologismů (nová adjektivní, slovesná a víceslovná pojmenování, nová pojmenování osob nebo přejímání cizích lexémů) je dost prostoru věnováno i nápadným, v současnosti frekventovaným, i když často nejednotně chápaným postupům, mezi něž patří využívání komponentů *e-*, *i-*, *m-* (*e-účet, i-café, m-platba*), tvoření iniciálových zkratek a jejich morfologické formování, prefixální tvoření nebo sufixoidní tvoření. Je ale také důležité, že se autoři zaměřili i na méně nápadné, pro běžné uživatele skryté neologismy, tj. neosémantismy (A. Rangelova) a neosémantismy vzniklé pod vlivem cizího jazyka (J. Mravinacová). L. Janovec se pak věnuje oblasti, na jejíž dynamiku se poněkud zapomíná, tedy frazeologii, konkrétně novým nevětným frazémům.

Podstatným rysem, který neologismy charakterizuje, je jejich neustálenost, kolísání, a z toho vyplývající variantnost v pojmenování. Častým jevem, na který poukazuje např. Z. Opavská, je tak zejména slovotvorná synonymie. Autorka ve stati o nových pojmenováních osob upozorňuje na koexistenci variant, izolexémních řad typu *internetista, internetář, internetťák*. Zatímco neutrální deriváty *-ista/-ář* jsou rovnocenné a je otázkou, zda a jak dlouho budou koexistovat, tvary s polyfunkční příponou *-ák* jsou jednoznačně vázány na neoficiální komunikační oblast. Avšak slovotvornou synonymii působí rovněž konkurence dalších komponentů, např. prefixů typu *proti-/anti-* (viz stať P. Kochové) nebo některých sufixoidů, jako jsou *-man*, *-fil*, *-mil* (L. Janovec a A. Rangelova) a jiných.

Strukturní přístup k analýze neologismů často naráží na problém nejednoznačné, několikeré interpretace jejich utvářenosti. U řady neologismů se tak setkáváme s případy paralelní motivace. Z. Opavská upozorňuje ve statích o nových názvech osob na příklady typu *drogař* (paralelní motivanty verbální a substantivní: ten, kdo droguje / droga), *exmanažerka* (ex- + manažerka, nebo exmanažer + -ka) či *investigativec* (univerbizace z kolokace investigativní žurnalista, nebo derivát z adjektiva investigativní). Právě univerbizace je jev, který velmi často vstupuje do hry jako paralelní způsob motivace vzniku nových lexémů. Např. v komunikační oblasti motorismu jsou četné neologismy typu *imidžovka* – jde zde o univerbizaci hypotetického spojení automobil s image, nebo o prostou derivaci z neobvyklého adjektiva imidžový?

P. Kochová naráží na problém možné paralelní motivace ve studii o prefixech: vznikl např. neologismus *předregistrace* ze spojení před- + registrace, nebo ze slovesa předregistrovat? O. Martincová poukazuje na paralelní motivace u nových slovesných pojmenování: např. sloveso *bikovat* může být přejímkou z angl. slovesa to bike, nebo derivátem z již počeštěného substantiva bike. J. Světlá přináší ve stati o nových abstraktních pojmenováních příklady typu *tabloidizace* – je motivantem substantivum tabloid, nebo sloveso tabloidizovat? Lze jistě namítnout, že ani ve výše uvedených příkladech není důležité přesně postihnout konkrétní způsob vzniku nového lexému, neboť podstatná je jeho samotná existence a především způsob jeho užívání. Paralelní motivace je ovšem jev, s nímž se chtě nechtě setká každý, kdo se analýzou nového lexika zabývá. Je dobře, že se autoři této problematice nevyhýbají a důsledně možné paralelní motivace vzniku nových lexémů předkládají.

Typická je pro nové české lexikum i aktivizace doposud periferních způsobů obohacování slovní zásoby. Jejich frekvence se však zvyšuje a v řadě případů již můžeme hovořit o modelovém tvoření. Platí to např. o komponentu *e-*, který

se, jak píše Z. Opavská, již osamostatňuje jako specifický slovotvorný komponent, byť s kolísajícím pravopisem (*e Daň, e daň, e-daň*). Mezi další inovace ve slovní zásobě patří nevyhraněné komponenty typu *ex-, mega-*. Často se pro ně užívá termínu prefixoid, svým charakterem představují přechod mezi prefixy a kořennými morfémy;[3] autorka studie o prefixálních neologismech P. Kochová termínu prefixoid ale neužívá. L. Janovec a A. Rangelova si v pasáži o sufixoidech všímají zvyšujícího se výskytu nových pojmenování, která obsahují jednak komponenty typu *-fil, -log, -mánie*, jednak komponenty, které vznikly přerozdělením morfémové skladby přejatých slov, např. *-gate, -holik, -forie*.

Publikace Neologizmy v dnešní češtině je neocenitelným zdrojem poznání dynamiky současné slovní zásoby českého jazyka. Kombinace přístupu strukturního a komunikačního i věcná argumentace a analýza opřená o rozsáhlý jazykový materiál činí z této monografie vynikající pomůcku nejen pro lingvisty. Práce svým podrobným a příkladným zpracováním navíc poskytuje rámec pro případné další dílčí studie z oblasti neologie. Je tak jen škoda, že tuto publikaci lze získat pouze prostřednictvím ÚJČ.

Václav Lábus

Poznámky

[1] *Neologizmy v dnešní češtině.* Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, 248 s.

[2] MARTINCOVÁ, O. a kol.: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2.* Praha: Academia, 2003. MARTINCOVÁ, O. a kol.: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů.* Praha: Academia, 1998.

[3] V poslední době se k tomu např. na libereckých konferencích Eurolingua & Eurolitteraria vyjadřoval Patrik Mitter: MITTER, P. Kompozitní komponenty internacionálního charakteru v současné české slovní zásobě a jejich domácí ekvivalenty. In *Eurolitteraria & Eurolingua 2005.* Sborník z konference. Liberec: TUL, 2005, s. 273–284; MITTER, P. Vymezení některých prefixoidů a radixoidů v české lingvistické literatuře. In *Eurolingua 2004.* Sborník z konference. Liberec: TUL, 2005, s. 57–62.

Nad sborníkem *Oratio et ratio*

Sborníky věnované významné osobnosti u příležitosti jejího životního jubilea nejsou v české lingvistice nijak výjimečné. Z poslední doby připomeňme například *Jazyky a jazykověda* (2005), dedikovaný Františku Čermákovi, *Věda, poznání, komunikace*: sborník k 80. narozeninám Ladislava Tondla (2004) nebo *Jazyk a jeho užívání* (1996), věnovaný Oldřichu Uličnému.

Editor při přípravě takového sborníku, ale i jednotliví autoři stojí před problémem, jak vyváženě skloubit aspekt oslavný a svým způsobem privátní s aspektem nadosobním, odborným. Dalším dilematem je, zda sborník koncipovat monotematicky, orientovat ho k užší specializaci, v níž daná osobnost znamenala přínos pro obor, anebo se jeho koncepcí (alespoň částečně) snažit postihnout onu osobnost v její komplexnosti. V prvním případě hrozí při výlučné specializaci jubilanta riziko nedostatku kvalitních prací, v druhém pak mimo jiné tematická roztříštěnost celku.

Sborník připravený k životnímu jubileu Jiřího Krause, nazvaný *Oratio et ratio*, který vyšel péčí editorek Světly Čmejrkové a Ivany Svobodové v tisku Ústavu pro jazyk český AV ČR v roce 2005, zůstal v tomto ohledu ne zcela vyhraněn a nevyvaroval se některých nešvarů. Dříve než tato úvodní hodnocení zdůvodníme, připomeňme stručně osobnost, jíž je dedikován.

Profesor Jiří Kraus je v české lingvistice spojen zejména s rétorikou. Od 70. let začíná na toto téma poměrně systematicky publikovat články v odborných časopisech. Navazuje tak jednak na svůj předchozí zájem o stylistiku, kulturu jazykového projevu a později sociolingvistiku, zároveň tím ale tyto pro nás tradiční disciplíny obohacuje o poznatky rétoriky a jejího více jak dvoutisíciletého vývoje. Ve svých monografiích *Rétorika v dějinách jazykové komunikace* (1981), *Rétorika v evropské kultuře* (1998) a *Rétorika a řečová kultura* (2004) je schopen nejen velmi erudovaně zpřístupnit problémy rétoriky a společenské komunikace vůbec od antiky až po současnost, ale právě vztáhnout otázky, které si kladly, k aktuálním odborným problémům lingvistiky, a to nejen české.

Úctyhodný přehled o mezinárodním dění v lingvistice zajímající se o komunikáty v jejich komplexnosti, ale i ve filozofii a jeho jazyková vybavenost dovolila mu seznámit českého čtenáře, a to často vůbec poprvé, s mnoha podnětnými přístupy světové lingvistiky vycházející z rétorických tradic. Připomeňme například pojetí anglického filozofa a neformálního logika S. Toulmina, novou rétoriku belgických

autorů Ch. Perelmana a L. Olbrechtsové-Tytecové či úvahy o společenské komunikaci německého filozofa a sociologa J. Habermase. V návaznosti na světovou renesanci zájmu o rétoriku poukázal Jiří Kraus na to, že neexistuje stará (a tedy překonaná) rétorika a naproti tomu nová lingvistika. Mnohé jazykové otázky jsou totiž stále tytéž a inspiraci pro jejich řešení lze hledat právě v rétorice.

Vraťme se nyní ke sborníku připravenému k jeho životnímu jubileu. Ze dvou nabízejících se koncepčních variant se jeho pořadatelky přiklonily spíše k tomu, alespoň částečně postihnout osobnost Jiřího Krause v její komplexnosti. Najdeme v něm tedy krom předmluvy editorky Světly Čmejrkové, charakterizující profesní životopis jubilanta a jeho přínos české lingvistice, příspěvky poměrně velké tematické šíře. Od sociolingvistických otázek jazykové politiky a výchovy a vztahu uživatelů jazyka k normotvorbě (F. Daneš), současné řečové kultury a způsobů vyjadřování v různých typech diskursu (M. Čechová, J. Bartošek, Z. Hladká, G. Neščimenko, M. Pravdová, I. Svobodová), přes problematiku lexikální či syntaktickou (S. Čmejrková, M. Jelínek, M. Šipková, L. Uhlířová), textovělingvistickou (E. Hošnová, J. Hrbáček, M. Krčmová), až po studie zaměřené rétoricky, komunikačně (M. Hirschová, O. Müllerová, P. Mareš, O. Šoltys, M. Vajdlová). Do sborníku jsou též zahrnuty práce věnující se překladu operních titulů (J. Králík), úpravám a převyprávění uměleckých textů a z toho plynoucí proměny recepce a modelového čtenáře (A. Macurová), dějinám kvantitativní lingvistiky (M. Těšitelová), historii terminologie grafického značení kvantity a kvality hlásek (J. Pleskalová) ad. Součástí je i bibliografie Jiřího Krause za léta 1964–2005.

Přestože příspěvky s problematikou rétorickou či obecně komunikační patrně převládají, je vidět, že sborník představuje pestrý soubor témat, jimiž se profesor Kraus více či méně odborně i čistě laicky (např. jeho obliba opery) zaobíral. Plasticita obrazu Jiřího Krause jako osobnosti odborně vskutku renesanční podtrhuje aspekt ceremoniální, oslavný, zároveň však poněkud upozaďuje aspekt odborný. Některé z prací mají totiž zřetelně příležitostný ráz a spíše charakter jazykových střípků, zajímavostí či poznámek na okraj (O. Šoltys, J. Hrbáček, Anna Černá, L. Uhlířová aj.). Tolik k úvodní poznámce o určité nevyhraněnosti sborníku.

Teoreticky fundované a diskusi podněcující jsou naproti tomu sociolingvisticky orientované úvahy F. Daneše v příspěvku *Jazyková terapie a verbální hygiena.* Krausovu myšlenku nepodceňovat laické názory na jazyk a jeho kultivaci v něm dává do souvislosti s úvahami Miloše Weingarta o rozšíření zdroje pro stanovení spisovné normy, tedy jazyk „dobrých autorů", o jazykové profesionály – nelingvisty a o texty odborné, vědecké. Jako druhý pól zdroje kultivování jazyka připomíná

Weingartův poněkud pozapomenutý termín jazyková terapie (lingvista není jazykovým policistou, ale spíš lékařem). S odkazem na D. Cameronovou a její termín verbální hygiena pak ukazuje, jak je preskriptivní aspekt nezbytně přítomen v hodnocení jazyka a uvažování o něm u jeho uživatelů.

Zajímavým a přínosným je příspěvek M. Havlíka *Kategorizační práce v kázáních*, v němž uplatněním etnometodologických postupů, tzv. *Membership Categorization Analysis* H. Sackse, analyzuje současná kázání v kostelech. Na základě podrobného čtení a sémanticko-pragmatického rozboru autor na aktuálním materiálu načrtává základní konstanty církevní interpretace a vnímání skupinového „my" a „oni"; naproti tomu v zobecnění závěrů o tématech kázání se autor dopustil jistého zjednodušení, když dostatečně nezohlednil vliv zprostředkování bohoslužeb rozhlasem právě na výběr tématu mluvčím.

Z dalších prací bych ještě rád zmínil studii A. Macurové *Co čteme – a jací jsme?*, která porovnává původní český překlad detektivky Dicka Francise *Hurikán* s jeho novou, „uživatelsky přátelskou" verzí a v souvislosti se současnou časopiseckou produkcí pro mladé vyvozuje poněkud znepokojivý a nepříliš lichotivý obraz o aktuálně preferovaném modelu čtenáře; dále práci E. Hošnové *Funkce zájmen v právních textech* a příspěvek M. Šipkové *Spojovací* jak *v dnešní mluvené češtině*, za nimiž je patrná zejména hlubší materiálová analýza. Sborník také přinesl některá v české lingvistice nepříliš reflektovaná, anebo dokonce nová a originální témata – srov. konverzační implikatura u M. Hirschové, tematika operních libret u J. Hoffmannové, problematika metajazykových vtipů simulujících cizí řeči v příspěvku P. Mareše. V tomto ohledu tedy sborník jistě adekvátně navázal na jubilantovu v mnoha oblastech průkopnickou činnost.

Rozhodnutí editorů pojmout sborník spíše polytematicky však vedlo v některých případech autory k tomu, že se jaksi cítili povinni ospravedlňovat zvolené téma příspěvku a vysvětlovat souvislosti s dílem či životem Jiřího Krause, anebo na něj v textu příspěvku alespoň odkázat či jej citovat. Ne vždy to bylo nutné (odkrytí motivů pro napsání u M. Čechové – podnětem byla výzva pořadatelek) či ústrojné (jaksi „povinná" jediná citace J. Krause v příspěvku J. Hrbáčka).

Tyto vysvětlující a usouvztažňující momenty jsou v privátní komunikační situaci gratulace zpravidla komunikačně nadbytečné (gratulant i příjemce gratulace se dobře znají). Relevantní jsou v případech, kdy narůstá auditorium (a to i počtem gratulantů) a s tím klesá průnik sdílených zkušeností účastníků komunikační události. Protože je ale potřeba přihlížet i k dalším kontextovým podmínkám (stylotvorným faktorům) – v tomto případě aktu vydání, zveřejnění, a odbornému zaměření – je dobré

zvážit jejich přiměřenost, míru subjektivity (viz osobní gratulace M. Pravdové), potažmo funkčnost v daném komunikátu – jde o to, aby tyto „zlidšťující" prvky zůstaly prostředky stavebnými, případně poukazujícími na privátní ráz aktu gratulace, a nestaly se „oslími můstky".

Domnívám se, že kdyby byl sborník věnovaný Jiřímu Krausovi pojat monotematicky, vzhledem k dominantní oblasti jeho působení, takovéto riziko příliš nehrozí. Jako projev úcty a poděkování by svým rétorickým zaměřením fungoval zcela samozřejmě a v souhrnu by působil i kompaktnějším dojmem. Navíc podobně orientovaná kolektivní práce u nás doposud chybí a jako lingvisté jsme v tomto ohledu prof. Jiřímu Krausovi, ale i sobě leccos dlužni.

Ondřej Klein

Jak psát a jak nepsat česky

Z vedení semináře Norma a kodifikace na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně se nám nadále potvrzuje, že i dospělí stále tápou, popř. chybují v jevech spisovné normy své mateřštiny. Copak může vysokoškolák, natož bohemista, napsat: Na stromě rostli lysty? Na základě naší současné praxe nejde o vtip ani přepis. Vzhledem k tomu bychom tedy rády podpořily další vzdělávání v oblasti kultury českého jazyka, především v jeho psané podobě, a zaměřily se zde konkrétně na tištěného „rádce" upozorňujícího na složitější (především) pravopisné i tvaroslovné jevy, v nichž veřejnost často chybuje.

V posledních dvou letech se mezi knižními novinkami, resp. učebními texty, opět objevila naléhavá otázka *Jak psát správně česky?*, otázka diskutovaná často nejen na základních a středních školách, ale i mezi širší veřejností, masová média nevyjímaje. Tato otázka zahrnuje v teoretické rovině minimálně dvě dimenze: 1) Co je „správně česky"? To, co je kodifikované? Je to, co je kodifikované, „svaté", nebo jen doporučené? Kdo je tím, kdo kodifikuje? 2) Jak uživatelé češtiny vědí, co je „správně česky"? Naším cílem není zodpovědět tyto otázky, ale upozornit zde na novější publikaci autorů P. Sgalla a J. Panevové, kteří je museli řešit v celém komplexu.

Publikace nese název *Jak psát a jak nepsat česky* (Nakladatelství Karolinum, Praha 2004, 197 s.). Autoři P. Sgall a J. Panevová v ní analyzují problematické

jazykové jevy a jejich užití v psaných odborných textech. Svou pozornost zčásti věnují též projevům mluveným (tato mluvená forma jazykových projevů je zachycena hlavně v kapitole 1.1. Norma, kodifikace a úzus). Nekladou si za cíl zhodnotit všechny roviny jazyka v jejich šíři, ale všímají si především těch oblastí, situací a fenoménů, ve kterých docházelo v poslední době ke změnám nebo které vyvolávají pochybnosti či způsobují nejasnosti. Svá tvrzení, doporučení či upozornění na chybná užití jazykových jevů opírají o příklady jednak z odborných knih a slovníků uvedených v seznamu této příručky, jednak z časopiseckých textů a z denního tisku; mnoho příkladů ke sledovanému jazykovému jevu je převzato z Českého národního korpusu.

První a poslední kapitola jsou spíše teoreticky zaměřeny, seznamují čtenáře s rozvrstvením českého národního jazyka (1. kapitola) či s postavením češtiny mezi ostatními jazyky světa, včetně příkladů slov přejatých do českého jazyka (8. kapitola). Pro praktické tvoření odborných textů však mohou být přínosné pasáže o prohřešcích proti spisovné kodifikaci z důvodu neznalosti normy (např. maso *s hranolkami*) nebo kvůli myšlenkovým nejasnostem (např. nerozlišení, zda se mluví o *poplatku za snížení tarifu* či o *poplatku za snížený tarif*, s. 29). Praktické využití při správném vyjadřování v odborných textech může mít zcela jistě 2. kapitola, v níž se autoři věnují výběru slov – především s ohledem na jejich významové či slohové rozlišení, např. významový rozdíl v hojně užívaných slovech *popřít* a *vyvrátit* (*popřít něco* znamená neuznat to, protože to odporuje našemu přesvědčení či znalostem; *vyvrátit něco* znamená doložit, že něco neodpovídá skutečnosti, a přesvědčit o tom i adresáta).

Tvaroslovně zaměřená 3. kapitola neuvádí detailní údaje o ohýbání slov v českém jazyce, neboť (jak autoři knihy sami v úvodu zmiňují) tyto záležitosti najdou čtenáři v mluvnicích či ve školním vydání Pravidel českého pravopisu. Tvaroslovné jevy v této kapitole zmíněné zde tedy nejsou vysvětlovány, autoři zde pouze upozorňují na chybování kvůli neznalosti jednotlivých dílčích nebo okrajových úseků mluvnice, např. na skloňování zájmena *jenž*, na tvary pomocného slovesa *být* v podmiňovacím způsobu, na správné tvoření přechodníků apod. Rovněž výběrová a pro praktické využití vhodná je pravopisná část (7. kapitola), zaměřující se pouze na problematické jevy jako např. psaní *s/z* u slov typu *filozofie*, *kurz*, *diskuze*; psaní čárek před spojkou *a*; velká písmena aj. Zajímavá a velmi přínosná může být pro pisatele odborných textů především 4. kapitola, zaměřená na vybrané jevy z větné stavby. Čtenáři zde např. najdou upozornění na nesprávné či nadbytečné užití zájmena *svůj*, včetně řady konkrétních příkladů (např. vhodné užití tohoto zájmena: *Uklid' knihy na svoje místa* oproti nevhodnému: *Uveďte návštěvníky na svá místa,*

s. 102; popř. jeho nadbytečné užití [...] *vylití Dyje ze svých břehů*, s. 101), nebo na tzv. falešné větné dvojice (např. *Trosky 49letého zaměstnance zcela zavalily*, s. 77).

Obohacující je i pasáž věnovaná odchylkám od pravidelné větné stavby, rovněž doložená řadou konkrétních chybných příkladů. Přínosná pro praxi je také 5. kapitola, v níž autoři upozorňují především na možnou změnu významu v souvislosti se změnou aktuálního členění (např. *Mnoho lidí čte málo knih* x *Málo knih čte mnoho lidí*, s. 107), případně na rozdíl v pravdivostních podmínkách (např. *Na Moravě se mluví česky* x *Česky se mluví na Moravě*, s.108). Sociolingvistický pohled na souhrnné jevy jazykového projevu přináší otázky z nadvětné výstavby textu (6. kapitola), které seznamují čtenáře s teoretickými záležitostmi lokuční, ilokuční a perlokuční síly promluvy a se zásadami kooperace, jež jsou podmínkou úspěšného průběhu komunikace.

Účelnost obsahu i rozsah příručky odpovídá čtenářskému zaměření. Primárně je určena užšímu okruhu adresátů – jsou jimi čtenáři z řad autorů textů informačních, popularizačních apod., redaktoři, překladatelé odborných textů, publicisté a další. Publikace se snaží upozornit na některé nedostatky, které se vyskytují v odborném vyjadřování, a nastínit možnosti, jak se jim vyhnout.

Linie popularizované jazykovědy má u nás dlouhou tradici. Za všechny jmenujeme např. *Jazykový koutek Československého rozhlasu* I–III. Praha 1949, 1955, 1959; *Jazyčník* (D. Šlosar, Horizont, Praha 1985; Dokořán, Praha 2004); *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině* (N. Svozilová, H&H, Jinočany 2000) či publikaci pracovníků pražské jazykové poradny *Na co se nás často ptáte?* (A. Černá a kol., Scientia, Praha 2002).

Příručky tohoto typu jistě ocení nejeden uživatel českého jazyka, kterému není lhostejná kultura vlastního projevu, ať již písemného, či mluveného, ale v mnohém by zde mohli najít poučení i lingvisté (bohemisté) sami.

Michaela Křivancová, Hana Svobodová

Česky snadno a rychle

Vítáme Vás! Česky se naučíte snadno a rychle.

Původní záměr tohoto článku byl napsat recenzi na novou učebnici češtiny pro cizince. Ve dvou největších pražských knihkupectvích jsem objevila (kromě jednoho nového titulu) řadu již starších učebnic v novém vydání. Vítám pokračování některých učebnic, jako je např. *Czech Step by Step*[1] Lídy Holé, *Do you want to speak Czech?*[2] Čechové a kol. (viz recenze Hádkové[3]) nebo *Communicative Czech* autorek Reškové a Pintarové.[4] Jmenované učebnice jsou z mnoha důvodů kvalitními učebními pomůckami. K mému velkému překvapení se však stále vydávají a naneštěstí prodávají i takové učebnice, které rozhodně nevyhovují současným požadavkům na vhodnou učebnici češtiny pro cizince. Tato stať se zaměří na dvě dosud vydávané učebnice, které považuji za nevyhovující učební pomůcky z následujících důvodů.

První, méně znepokojující učebnicí je *Vítáme Vás!* Věry Amorové[5] určena německy mluvícím studentům. Učebnice jistě byla ve své době značným přínosem (1. vydání je z roku 1993), ale v současnosti požadujeme od kvalitní učebnice češtiny pro cizince mnohem víc.

Nejdříve se zaměřím na prezentaci gramatiky, protože nesmíme zapomenout, že i v době převládajícího komunikativního přístupu je čeština, slovy Milana Hrdličky, *gramatikalizovaný*[6] jazyk. Považuji za vhodné, že autorka vykládá deklinaci horizontálně a drží se tendence (jako většina učebnic češtiny pro Neslovany od 90. let 20. století) uvádět pády podle frekvence jejich užívání v každodenním projevu. Pořadí pádů se v každé učebnici v jisté míře liší. Ve většině učebnic si studenti nejdříve osvojí nejčastěji užívané pády (nominativ, akuzativ atd.), na které navazuje znalost pádů ostatních. *Vítáme Vás!* však bohužel prezentuje pády velmi nepromyšleně a nesystémově pouze s ohledem na text dané lekce. Ve druhé lekci jsou jako první uvedeny koncovky instrumentálu singuláru ve všech rodech, neboť se tato lekce zaměřuje na popis cesty a místa (např. Stanice tramvaje je za hotelem Paříž.). Tendencí autorů současných učebnic češtiny pro cizince (ČC) je určování pořadí slovních druhů a jejich deklinací podle potřeby v učebnici (např. výskyt pádu v textu určité lekce apod.). Takto se např. dativ osobních zájmen objevuje v učebnicích obvykle dříve než dativ substantiv. V některých případech je nežádoucí, aby byl jeden pád bezdůvodně rozdělen do více lekcí nebo jeho výklad dokončen o mnoho lekcí dále. Učebnice *Vítáme vás!* uvádí dativ osobních zájmen ve třetí lekci a dativ

substantiv až v lekci deváté. Deklinace jmen v plurálu se v učebnici nevykládá, vyjma genitivu plurálu ve 13. lekci.

Jiným příkladem rozdílné volby v pořadí deklinace je 5. pád. Vokativ je nejméně frekventovaným pádem, přesto se stává předmětem výuky hned v úvodních hodinách. Studentům je nutné vysvětlit, proč je ve výuce učitelé oslovují Odde (1. pád Odd), Amando (1. pád Amanda) apod. V učebnici *Vítáme vás!* chybí vokativ a jeho procvičení úplně (je uveden pouze v přehledu gramatiky v zadní části učebnice).

Takovým výkladem deklinace vzniká chaos, který cizincům studium neusnadňuje, ale komplikuje. Texty pro každou lekci by měly být vybrány či sestavovány tak, aby obsahovaly požadované gramatické jevy. Opačný postup není efektivní.

Autorka se místy snaží ulehčit cizincům studium češtiny drobnou změnou tradičního výkladu, někdy však bez zjevného důvodu a efektu. Tak je tomu např. u prezentace adjektiv. Adjektiva se v učebnicích dělí tradičně na tvrdá a měkká. Učebnice ČC si volí různé vzory pro adjektiva. Vzor *jarní* není časté slovo, proto si autoři učebnic vybírají raději více užívaná slova *moderní* a *cizí*. Učebnice *Vítáme vás!* uvádí vzory *starý* a *cizí*. Myslím si, že záměna vzoru *mladý* za vzor *starý* není provedena z důvodu častějšího výskytu nově vybraného slova a je zbytečná.

Výklad konjugace je vcelku uspokojivý. Přehled konjugace nacházíme opět jen v příloze, učebnice postrádá její důkladné procvičení. Amorová dělí slovesa do tří skupin podle koncovky infinitivu (-at, -it/et/ět, -ovat). Tento způsob dělení se mi ve výuce osvědčil jako nejvhodnější pro neslovanské studenty. Ve slovníku jsou všechna slovesa v infinitivu. Podle tvaru infinitivu je student schopen časovat sloveso podle potřeby. Velký nedostatek vidím v naprostém zatajení existence slovesného vidu. Autorka se nevěnuje jedné z nejproblematičtějších stránek českého slovesa, kterou bezesporu slovesný vid je. Konjugaci v učebnicích ČC se podrobně věnuje J. Hasil.[7]

Dalším rysem, na který jsem se u této učebnice zaměřila, je sociokulturní prvek. Sociokulturní aspekt hraje ve výuce jazyků významnou roli. Je zajímavé sledovat, jak je v učebnicích zastoupena sociokulturní složka (pozn. v českém prostředí se sociokulturní složka ve výuce cizích jazyků po dlouhou dobu označovala jako reálie). Sociokulturní aspekt se v učebnicích ČC projevuje různými způsoby:

1. texty zaměřené na českou kulturu a historii,
2. informace o českých tradicích, zvycích, svátcích apod.,
3. zachycení každodenního života v Česku (např. jídelní lístek, jízdní řád apod.),

4. seznámení s českým humorem (kreslené vtipy, aforismy českých autorů),

5. v neposlední řadě zachycení češtiny tak, jak se skutečně mluví (obecná čeština apod.).

V současné pedagogice cizích jazyků, tedy i ČC, se klade důraz na význam kultury ve výuce jazyků. Kultura a jazyk tvoří celek, proto *není možné vyučovat jazyk bez kultury, neboť kultura tvoří nezbytný kontext pro jazykové použití.*[8]

Vítáme vás! věnuje hodně prostoru sociokulturním prvkům, které však stále reflektují počátek 90. let 20. století. V učebnici nechybějí ukázky z novin, časopisů, jídelního lístku, telefonního seznamu, českých písní (např. Žádnej neví, co jsou Domažlice, s. 19). Základním rysem sociokulturního prvku je jeho aktuálnost, proto je nezbytné, aby učebnice češtiny pro cizince (stejně jako jakákoli jiná jazyková učebnice) sledovala společensko-kulturní rysy dané doby.

Současná učebnice češtiny pro cizince by rozhodně měla věnovat velký prostor mluvené podobě českého jazyka. Již před 28 lety na toto téma píše Jaroslav Porák: *Nejde o to, aby se žáci učili mluvit obecnou češtinou (při delším styku s Čechy se to ostatně zpravidla naučí sami a jejich aktivní projevy jsou pak stylisticky nevyrovnané), ale aby se dovedli vyjadřovat korektní hovorovou spisovnou, avšak mluvenou češtinou.*[9] Učebnice pro začátečníky by měly upozornit na rysy substandardu a doplnit je vhodným textem. Porák stejně jako Hrdlička trvá na odlišení standardu a substandardu a na jejich stylisticky vhodném užití v příkladech, textech a cvičeních. Použití jak spisovné, tak obecné češtiny na nesprávném místě a v nevhodné situaci může působit nepřirozeně, proto je nutné cizince o rozdílech v jejich užívání během výuky soustavně informovat.

O nutnosti seznámit zahraniční studenty s obecnou češtinou se mluví již dlouho, přesto jsou autoři učebnic v její prezentaci poněkud skeptičtí. Na druhou stranu se nelze divit, neboť míra užívání obecné češtiny u Čechů je dlouhodobě kontroverzním tématem současné bohemistiky.

Druhou publikací je *Čeština pro cizince snadno a rychle*[10] J. Smičkové, kterou z následujících důvodů nelze nazývat učebnicí (přestože sama autorka toto označení používá). Útlé brožované vydání láká nejen slibným titulem, ale i oproti ostatní nabídce učebnic značnou stručností a nižší cenou (167 Kč). Příručka tohoto typu však přinese cizincům víc škody než užitku. Nelze ji použít ani jako praktického jazykového průvodce, neboť je nepřehledná a hlavně postrádá obsah. *Čeština pro cizince snadno a rychle* využívá angličtiny a francouzštiny k překladu po sobě náhodně jdoucích frází a slovní zásoby. Navíc překlad není vždy správný, divadelní představení (s. 42) je např. přeloženo jako *theatre* (divadlo). Zprostředkující jazyk

má své důležité místo v učebnicích ČC, autorka jeho předností využívá jen minimálně.

Příručka nemá kapitoly a není jinak systematicky členěna, působí jako telefonní seznam bez možnosti najít informace alespoň abecedně. Autorka v úvodu prezentuje českou abecedu, pokračuje rozdělením samohlásek, souhlásek, rodů a zájmen. Cizinci jsou hned zpočátku zavaleni různými tvary sloves a jmen, které jim nejsou vysvětleny. Někdy je pokus o vysvětlení matoucí (např. označení maskulin životných končících na -a nebo feminin končících na souhlásku za výjimku, s. 9). Začátečníci si touží z první hodiny odnést několik užitečných frází a nových slov, které mohou ihned použít. Není potřeba, aby dělení souhlásek na měkké, tvrdé a obojetné bylo na druhé straně, lze ho vyložit až s deklinací životných maskulin v další části příručky. Autorka dále uvádí konjugace nejpoužívanějších sloves, nevysvětluje podle jakého klíče se v češtině časuje, zkrátka jen jak se časuje dané sloveso.

Pokus o výklad určitého gramatického jevu je často velmi zvláštní. Budoucí čas (s. 54) lze podle Smičkové vyložit následujícím způsobem: *budoucí čas = být + infinitiv/ adjektivum.* Pro adjektivum uvádí příklad *Já budu nemocný* (uvažuje-li autorka takto, bylo možné uvést další výklad budoucího času jako *být + substantivum* s příkladem *Brzy budu lékařkou.*). Zarážející je také způsob procvičení např. časování slovesa *pít: Dáme si červené víno. Co si dáte k pití?* (s. 51). Velké množství frází a slovíček je uvedeno s anglickým i francouzským překladem bez logicky navazujících tematických celků.

Autorka opomíjí důležitost textů ve výuce ČC, neboť její publikace žádný neobsahuje. Podporuji názor kolektivu autorů Choděra – Ries a kol.,[11] kteří považují text za základ každého cizojazyčného vyučování. Absence učebních textů je přirozenou příčinou chybějícího sociokulturního prostředí (publikace nabízí několik nepovedených kreseb, které nemohou sociokulturní aspekt nahradit).

Nejabsurdnějším rysem této publikace je zatajení existence deklinace. Pouze na poslední straně je tabulka s přehledem vzorů deklinace substantiv v singuláru a plurálu. Jak jsem již výše uvedla, zvládnutí deklinace (spolu s konjugací) je kvůli typu češtiny nevyhnutelnou součástí jejího úspěšného studia.

Již Hrdlička upozorňoval na fenomén *agramatizace*[12] češtiny v nově vznikajících učebnicích ČC. Na českém trhu je bohužel takových učebnic stále dost i přesto, že se této problematice věnuje velká pozornost a na nedostatky v učebnicích se neustále upozorňuje.

Markéta Vojanová

Poznámky

[1] HOLÁ, L. *Czech Step by Step.* Fragment: Praha, 2002.
[2] ČECHOVÁ, E.; TRABELSIOVÁ, H.; PUTZ, H. *Do you want to speak Czech?* Česká Lípa, 1993.
[3] HÁDKOVÁ, M. Cizinci se chtějí učit česky. *ČDS*, 1994, č. 4., s. 238–240.
[4] REŠKOVÁ, I.; PINTAROVÁ, M. *Communicative Czech (Elementary Czech).* Praha: ÚJOP UK, 1995.
[5] AMOROVÁ, V. *Vítáme vás!* Regensburg: Max Hueber Verlag, 1994 (druhé vydání 2002).
[6] HRDLIČKA, M. K prezentaci mluvnice ve výuce češtiny jako cizího jazyka. In *Cizí jazyk čeština.* Praha: ISV, 2002, s. 74–77.
[7] HASIL, J. Několik poznámek ke klasifikaci a prezentaci českého slovesa. In *Čeština jako cizí jazyk IV.* Praha: FF UK, 2002.
[8] STERN, H. H. *Issues and Options in Language Teaching.* Oxford: Oxford University Press, 1992.
[9] PORÁK, J. Některé otázky výuky češtiny jako cizího jazyka v Letní škole slovanských studií. In *Materiály ze sympozia o bohemistice v zahraničí.* Praha: SPN, 1979.
[10] SMIČKOVÁ, J. *Čeština pro cizince snadno a rychle.* Třebíč: Akcent, 2002.
[11] CHODĚRA, R. *Didaktika cizích jazyků na přelomu století.* Rudná u Prahy: Editpress, 2001, s. 102.
[12] HRDLIČKA, M. O komunikativnosti a „komunikativnosti" ve výuce češtiny jako cizího jazyka. In *Cizí jazyk čeština.* Praha: ISV, 2002, s. 81.

O autorech tohoto čísla ČDS

Jaroslav David
odborný asistent na KCJ FF OU, zabývá se onomastikou, historickou gramatikou a češtinou pro cizince

Zuzana Hlubinková
bohemistka ÚJČ AV ČR, v. v. i., pobočka Brno, zabývá se dialektologií a onomastikou.

Ondřej Klein
doktorand v ÚČJTK FF UK, zabývá se textovou lingvistikou a argumentací

Markéta Kneřová
absolventka FP TU v Liberci, obor český jazyk – dějepis

Michaela Křivancová
doktorandka ÚČJ FF MU v Brně, zabývá se komunikativně-pragmatickými přístupy k textu

Václav Lábus
doktorand ÚČJTK FF UK, věnuje se onomastice a lexikologii

Jitka Malenínská
odborná pracovnice oddělení onomastiky ÚJČ AV ČR v Praze

Jana Matúšová
vědecká pracovnice oddělení onomastiky ÚJČ AV ČR v Praze, vedoucí projektu Slovník pomístních jmen v Čechách

Stefan Michael Newerkla
ředitel Ústavu slavistiky Vídeňské univerzity, profesor pro západoslovanskou jazykovědu, zabývá se zejména bohemistickými a slovakistickými tématy

Libuše Olivová-Nezbedová
dlouholetá pracovnice oddělení onomastiky ÚJČ AV ČR a do roku 2000 vedoucí projektu Slovníku pomístních jmen v Čechách

Žaneta Procházková
studentka 6. ročníku oboru český jazyk a literatura na FF UK v Praze, spolupracovnice oddělení onomastiky ÚJČ AV ČR

Jana Steinerová
spolupracovnice oddělení onomastiky ÚJČ AV ČR, podílí se na výzkumu pomístních jmen v rámci grantového projektu Slovník pomístních jmen v Čechách

Hana Svobodová
doktorandka ÚČJ FF MU v Brně, věnuje se lexikologii a dialektologii

Milena Šipková
vědecká pracovnice ÚJČ AV ČR Brno, věnuje se dialektologii a onomastice

Markéta Vojanová
absolventka PF UJEP v Ústí nad Labem, zabývá se češtinou pro cizince

Obsah

Na úvod ... 3

O TOPONYMECH

Soupis pomístních jmen a Slovník pomístních jmen (Libuše Olivová-Nezbedová) ... 5
Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku (Milena Šipková) ... 15
Berfle, Berflík, Benflík – ke starým německým přejímkám do češtiny (Jana Matúšová) ... 20
Po stopách oronym Závorník a Závory v Jizerských horách (Jitka Malenínská) ... 23
Bloudění v pomístních jménech (Žaneta Procházková) ... 27
Kámen – paměť místa (Pomístní jména se slovem „kámen") (Žaneta Procházková) ... 30
Není beran jako beran (Jana Steinerová) ... 34
K urbanonymii a její dynamice (Markéta Kneřová) ... 40
Jména autobusových zastávek (Václav Lábus) ... 47
NAD ranními zprávami (Bystřice NAD/POD Pernštejnem) (Jaroslav David) ... 54

RECENZE

Glosář etym poněmčených jmen slovanského původu v Dolních Rakousích (Stefan Michael Newerkla) ... 58
Nová slovenská knížka o onomastických otázkách (Zuzana Hlubinková) ... 65
Neologizmy v dnešní češtině (Václav Lábus) ... 69
Nad sborníkem Oratio et ratio (Ondřej Klein) ... 72
Jak psát a jak nepsat česky (Michaela Křivancová, Hana Svobodová) ... 75
Česky snadno a rychle (Markéta Vojanová) ... 78

O autorech tohoto čísla ČDS ... 83